

TÜRKİYE' DE KENT ÇALIŞMALARI İÇİNDE

MAHALLE OLGUSU

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülay ORUÇ

Kütahya-2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE'DE KENT ÇALIŞMALARI İÇİNDE MAHALLE
OLGUSU**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK

Hazırlayan:
Gülay ORUÇ

Kütahya-2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından

Sosyoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan..

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Çelebi

(İmza)

Akademik Unvan , Adı-Soyadı

Üye..

Dr. Öğr. Üyesi İltis Subaşı

(İmza)

Akademik Unvan , Adı-Soyadı

Üye..

Dr. Öğr. Üyesi Feri İsliv

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Atilla BATUR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Kent Çalışmaları İçinde Mahalle Olgusu” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

../12/2019

Gülay ORUÇ

Özgeçmiş

1990 yılında Uşak'ta doğdu. İlköğrenimini Malkoçoğlu İlkokulu, ortaöğrenimini Uşak Ömer Bedrettin Uşaklı Ortaokulunda, liseyi İzzettin Çalışlar Anadolu Lisesinde başlayarak Hasan Zeki Boz Anadolu Lisesinde tamamladı.2014 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı.

ÖZET

TÜRKİYE’DE KENT ÇALIŞMALARI İÇİNDE MAHALLE OLGUSU

ORUÇ, Gülay

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK
Aralık, 2019, 179 Sayfa

İnsanların yerleşik hayata geçmesi, medeniyetlerin var olmasını ve kentlerin kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Kentler zaman içerisinde mahallelerin oluşmasına imkân sağlamıştır. Ancak mahallelerde zamanla birtakım değişimler yaşanmıştır. Kent olgusunun gelişmesinden sonra kent çalışmaları önem kazanmış ve pek çok farklı alanda kent olgusu çalışılmıştır. Kent pek çok alanda çalışılmasının yanı sıra sosyolojide de önemli bir yere sahiptir. Kent sosyolojisi bağlamında, özellikle kentlerin yapılanma biçimlerinin değişmesi şeklinde kendisini göstermiştir. Bu çalışmada amaç mahalle olgusunun alanyazında yansımaları, kent çalışmalarında mahalle olgusuna nasıl değinildiği ve mahalle çalışmalarında kentin nasıl işlendiğini ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda çalışmada kent ve mahalle kavramları irdelenmiş, bu iki kavramın tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri ele alınmıştır. Ayrıca kent ve mahalle olgusu ile ilgili yapılan çalışmalara da yer verilmiştir. Buna ek olarak bu çalışma Türkiye’de kent çalışmalarına ilişkin temel bir katkıyı hedeflemekle birlikte, kent çalışmalarında mahalle olgusunun ne şekilde yer aldığına ilişkin bir harita sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kent Kimliği, Kent Kuramları, Mahalle, Mahalle Kültürü.

ABSTRACT**THE NEIGHBORHOOD FACT WITHIN THE CITY RESEARCHES IN
TURKEY****ORUÇ, Gülay****Master Thesis, Department of Sociology****Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK****December, 2019, 179 Sayfa**

The fact that people have settled into life has brought about the existence of civilizations and the establishment of cities. Cities have allowed the formation of neighborhoods over time. However, there have been some changes in the neighborhoods over time. After the development of urban phenomena, urban studies gained importance and urban phenomena were studied in many different areas. The city has an important place in sociology as well as working in many fields. In the context of urban sociology, it has manifested itself as a change in the way cities are structured. The aim of this study is to reveal the reflections of the neighborhood phenomenon in the literature, how the phenomenon of neighborhood is mentioned in urban studies and how the city is processed in neighborhood studies. In this context, the concepts of city and neighborhood were examined and the development of these two concepts in the historical process was discussed. In addition, studies on the phenomenon of city and neighborhood are also included. In addition, although a fundamental contribution to the goals related to urban studies in Turkey, this study offers a map for how the city works in a way that takes place in their neighborhood phenomenon.

Keywords: City, Urban Identity, City Theories, Neighborhood, Neighborhood Culture.

ÖNSÖZ

Her birey belirli bir zaman diliminde ve belirli bir yerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bireyin yaşadığı an ve yerde kurduğu ilişkiler kendini konumlandırır. Baktığımızda bireyin yaşadığı yer onu ele veren bir imgedir. Yer, insanın durduğu, yaşamını geçirdiği alandır. Zamanda bu doğrultuda yaşanan yer için vazgeçilmez bir gerçekliktir. Yaşadığımız yer ve dönem bizim yapıp etmelerimizin en açık halini yansıtmaktadır. Yaşanılan yere bakıldığında insanlar yüzyıllardır toplu halde yaşama zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu zorunluluk aslında kentlerin var olmasına olanak tanımıştır. Kentler her dönemde kendi dönem özelliklerini yansıtmaktadırlar. Tarihsel bağlamda bakıldığında ilk kentlerden günümüz modern kentlerine kadar sürekli bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişim içerisinde kentlerin kaleler ile korunmasından başlayan serüven sürekli bir değişim göstererek günümüz kent şeklini almıştır. Kentler ve mahallelere bakıldığında sadece yönetsel açıdan bir anlam ifade etmenin yanı sıra kültürel olarak bakıldığında sosyal bir olguyu işaret etmektedir. Yaşadığımız yerler insanın ve toplumun en çok ele alınabilecek, incelenebilecek çalışma alanlarıdır. Kent tek başına anlam ifade etmenin yanında ayrıntılı bir şekilde incelenecek olursa mahalle olarak konuya bakmayı gerektirir. Bu çalışmamızda hızla değişen kent kimliği içerisinde mahalle olgusunun nasıl ele alındığını, hangi yönler ile mahalleye değinildiği ve literatürde nasıl var olduğu üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmanın başından sonuna desteğini esirgemeyen ve bana yeni çalışma yöntemleri öğreten ve sabırla yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK başta olmak üzere bu süreçte eksiklerimi gidermemde yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Betül TANSEL'e eleştirileri ve de yaptığı değerli katkılardan dolayı Örg. Gör Şener KAYA'a, Öğr. Gör Muhammed Sinan KARABIYIK'a ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca tez süreci boyunca her an yanımda olan ve destek olan eşim Ömer ORUÇ ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT TARİHİ VE KENTLEŞME OLGUSU

1.1. KENT KAVRAMI, GELİŞMESİ VE SERÜVENİ.....	7
1.1.1. Sanayi Öncesi Kentler	13
1.1.2. Sanayileşmekte Olan Kentler	14
1.1.3. Sanayi Kentleri	16
1.1.4. Sanayi Sonrası Kentler	19
1.2. KIR OLGUSU - KENT OLGUSU, KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME....	21
1.2.1. Kentlilik Bilinci ve Kent Kültürü.....	37
1.3. SOSYOLOJİDE KENT TARTIŞMALARI	40

İKİNCİ BÖLÜM

MAHALLE OLGUSU: KAVRAMSAL VE TARİHSEL SERÜVENİ

2.1. MAHALLE KAVRAMININ KENT SOSYOLOJİSİ İÇİNDEKİ TEMEL GÖRÜNÜMLERİ.....	52
2.2. TARİHSEL SÜREÇTE MAHALLE OLGUSU	55
2.2.1. Osmanlı'da Mahalle Yapısı	60
2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Mahalle Yapısı	67
2.2.3. 1980 Sonrası Mahalle Yapısı	70
2.2.4. 2000 ve Sonrası Mahalle Yapısı	71
2.3. MAHALLE MEKÂNLARI	73
2.3.1. Mahalle Mekânlarının İşlevleri	82
2.3.2. Mahalle Kültürü ve Sosyal İlişkileri	83
2.3.2.1. Mahallede Sosyalleşme ve Komşuluk İlişkileri.....	85
2.3.2.2. Mahallede Yardımlaşma ve Dayanışma.....	86
2.3.2.3. Mahalle Etkinlikleri	88
2.3.2.4. Mahalle Baskısı.....	90

2.4. MAHALLEDE TOPLUMSAL SÜREÇ	93
---	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENT VE MAHALLE OLGUSU ÜZERİNE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

3.1. TÜRKİYE’DE KENT LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	105
3.2. MAHALLE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	113
3.3. KENTTEN MAHALLEYE MAHALLEDEN KENTE BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ; YÖK TEZ MERKEZİ ÜZERİNE	123
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	150
DİZİN	166

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.k.	Adı geçen kaynak
Akt.	Aktaran
AVM.	Alışveriş Merkezi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
KAYSEM	Kamu Yönetimi Sempozyumu
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Ö.S.	Özel Sayı
S.	Sayı
TBMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÜİK.	Türkiye İstatistik Kurumu
Vd.	Ve diğerleri
Yy.	Yüzyıl
YÖK TEZ	Ulusal Tez Merkezi

TEZ METNİ

GİRİŞ

Sosyoloji, değer ve normlardan oluşan örgütlülük içinde yer alan mekânı, nüfusu ve nüfusun çevre, mekân ve birbiriyle olan etkileşimi sonucu ortaya çıkan toplumsal ilişkileri inceleyen bir disiplindir. Toplumun tümünü etkileyen kentlerin doğuşu, oluşumu, ekonomik ve toplumsal yapısı, toplumsal ilişkileri ve işleyişi bu bağlamda sosyoloji içinde ayrı bir dal olarak yer alan kent sosyolojisinin ilgi alanı olmuştur. Kentle ilgili kavramlar olan kent kültürü, kentleşme ve kentleşme ile kent ilişkilerinin toplumsal yapı ve toplumsal değişme çerçevesinde şekillenmesi toplumun bir bütün olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Kent, insanlık tarihi boyunca insanoğlunun yeryüzündeki en önemli inşalarının başında gelmektedir. Tarihteki ilk kentlerin insanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte oluşmaya başladığını savunan kent tarihçilerinin yanı sıra bazı kent tarihçilerine göre ise ilk kentler medeniyetlerin kurulmasıyla birlikte oluşmuştur. Kentler oluşmaya başladıkları günden bu yana, yüz yıllardır, değişim ve dönüşüm geçirmektedirler. İnsanlık tarihinde toplumsal hayatta önemli değişim ve dönüşümlere neden olan en temel etken Sanayi Devrimi olarak görülmektedir. Benzer şekilde Sanayi Devrimi toplumların yaşadıkları mekânları ve dolayısıyla kentleri de büyük ölçüde değiştirip dönüştürmüştür. Bundan ötürü literatürde kentler sanayi öncesi, sanayileşmekte olan, sanayi kentleri ve sanayi sonrası kentler biçiminde kategorileştirilmektedir.

Sanayi öncesi dönemde kimi kentler güvenlik gerekçesiyle kale çevresinde kurulmuşken kimi kentler kutsal mekânları içermesi nedeniyle dini merkezler olma özelliğini taşımaktadırlar. Bunun yanı sıra sanayi öncesi kentler aynı zamanda bir ekonomi ve pazaryeri olarak da ön plana çıkmıştır. Sanayileşme ile birlikte kentsel yapılarda önemli bir dönüşümün yaşandığı yadsınamaz bir gerçektir. Sanayi Devrimi'yle birlikte kentler önceki yerleşim yerlerinden farklı olarak, kalelerden uzak ve daha merkezi konumda bulunan mekânlara doğru bir yönelim göstermiştir. Nüfus hareketliliğinin yeni kentsel alanlara doğru yönelmesi aynı zamanda bireylerin sosyal yaşamlarında da birtakım değişimleri meydana getirmiştir.

Sanayileşme öncesinde kentsel yapılarda, yerleşim alanı ve sosyo-ekonomik yapılar birbirleriyle uyumludur. Sanayi öncesi kentlerde toplumsal yapı ve ilişkiler daha az komplekstir ve bu kentlerde çoğunlukla cemaat tarzı ilişkiler yer almaktadır.

Sanayileşme ile beraber kentlerin sosyo-ekonomik yapıları da değişmiştir. Sanayileşmeyle birlikte kentte yeni bir ekonomik düzen ve bununla birlikte yeni bir yaşam tarzı gelişmiştir. Yeni ekonomik düzen uzmanlaşmış farklı meslek gruplarını içermenin yanı sıra yeni bir sosyal ilişki formunu da içermiştir. Sanayileşme kentlerde yeni sosyal sınıfları ortaya çıkarmış, yeni yapıların oluşmasına olanak sağlamış, heterojen bir yapıyı meydana getirmiştir. Toplumsal yapıdaki dönüşümler kentlerin de dönüşümünü etkilemiştir. Kent ile toplum arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki sonucunda toplumun dönüşmesi kentin dönüşmesini, kentin dönüşmesi de toplumun dönüşmesini sağlamıştır. Değişen bu karşılıklı ve yeni ilişki tarzının hem toplumdaki hem de mekândaki yansımalarının neler olduğu, kent sosyolojisi tarafından incelenmesine yol açmıştır.

Özellikle modern kentlerin oluşmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni kent formları toplumsal yapı ve ilişkileri önemli ölçüde dönüştürmüştür. Sosyal yapıda önemli dönüşümlere neden olan bu yeni kent formları, sosyoloji bilimi içerisinde önemli bir araştırma alanı olarak “kent sosyolojisi” disiplinin oluşmasına neden olmuştur. Sosyologlar kente dair yaklaşımlarını kent sosyolojisi adı altında kuramsal hale getirmişlerdir. Bu bağlamda kentler öncelikle bir mekân olarak ele alınmış, mekân fikrinin oluşumunu, üretim ve tüketimi başlıca araştırılan konular olmuştur. Mekân sosyolojide fiziksel olarak belirlenen yerden daha ziyade ilişki anlamında ele alınmaktadır. Kentin mekânı ve bu mekân üzerinde gerçekleşen toplumsal ilişkileri önemlidir. Söz konusu ilişki sonucunda, hem mekân bireyi hem de bireyler mekânı etkilemekte, değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Kentte dönüşmeyi ekonomik gelişmeler, nüfusun artması, tüketim kalıplarının değişmesi, dünyada yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler ve doğal afetler gibi birçok etken bu değişimi tetiklemektedir.

Kent çalışmaları incelendiğinde kentin en küçük yapıtaşı olan mahallelerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Aynı zamanda bir yaşam tarzını ifade eden mahallede yaşanan değişimler, bireylerin toplumsal yaşamdaki örgütlenme biçimlerini de belirleyen önemli bir unsurdur. Bundan dolayı bu çalışmada geçmişten günümüze kadar mahallenin yaşadığı dönüşümün kent sosyolojisi literatüründeki yansımaları üzerinden kentteki mahallenin nasıl dönüştüğü incelenecektir.

Kent literatüründe sanayileşme ve kentleşme ile birlikte mahallenin hızlı bir şekilde dönüştüğü fikrinin ön plana çıktığı bu çalışmada mahallenin, gün geçtikçe sosyal hayattan çekildiğini ve modern kent mekânları arasında, yerinde bir daralmanın gözlemlendiğini ifade etmek mümkündür. Değişimin sadece mekânsal bir değişim değil aynı zamanda mahallenin işlevi açısından da değiştiğini söylemek mümkündür. Elbette mahallenin toplumsal hayattan çekilmeye başlaması ile birlikte geçmişte mahallenin gördüğü birtakım işlevler de değişimler meydana gelmektedir. Bu şekilde ele alındığında mahallenin var olmasında en büyük etken birliktelik ve dayanışmanın da değiştiği düşünülmektedir.

Mahalle kent hayatının önemli bir parçasıdır. Bireylerin kent hayatına ve yönetimine katılımının ilk basamağı mahalledir. Mahallenin özelliği en küçük yönetim birimi olmasının yanında birincil ilişkilerin etkili olduğu bir toplumsal ilişkiler ağı içerisinde sistemli bir kurguya sahiptir. Günümüzde mahalle ilişkilerinin değiştiği görülmekte, mahallenin bu dayanışma ve sosyal ilişkilerinin daha formel bir yapıya dönüştüğü düşünülmektedir. Buna göre mahallede yaşayan bireyler mahallelerini eskisi kadar iyi tanıyamayabilir ve mahallenin bekçisi, mahalle muhtarı, mahalle imamının görünürlüğü azalmaktadır. Bunun yerine modern kent olgusu ile birlikte var olan siteler mahallenin imkânlarını sunmaya çalışmaktadırlar. Mahallenin duygusunu ve samimiyetini yaşayabileceği alanlar vadetmektedir. Diğer bir ifade ile mahalle kimliği zayıflasa da mahalle hayatı değişerek ve dönüşerek var olmaktadır. Mahalle bir sistem olarak işlevini korumakta ve sürdürmektedir. Ancak mahallenin toplumsal yaşam ve toplumsal ilişkiler ağı içerisindeki görüntüsü, belirleyiciliği ve aldığı rol değişmiştir.

Geçmişten günümüze oluşturulan kentler fiziki olarak incelendiğinde, ilk yerleşim yerlerinin kentler olduğunu ileri süren görüşler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ilk yerleşim alanlarının köy ve mahallelerden oluştuğunu ileri süren görüşlere de rastlanılmaktadır. Zaman içerisinde nüfusun artması ile beraber bu yerleşim alanları da fiziki olarak büyümüş ve yerini kentlere bırakmıştır. Büyüyen bu yerleşim alanları kent olarak nitelendirilmiş ve içerisinde mahalleleri barındıran yerleşim düzeni oluşturulmuştur. Her mahallenin kendine ait bir özelliği vardır ve bu özellikler kent hayatı ile bağlantılıdır. Bir kentin yaşam tarzı demek aynı zamanda bir mahallenin yaşama şeklide demektir. Mahalle içinde yer alan sokak, ev, yerleşim şekli, insan ilişkileri, dayanışma şekilleri birbirinden farklılık göstermektedir.

Mahalleye tarihsel bağlamda bakıldığında daha belirgin bir değişimden bahsetmek mümkündür. Osmanlı döneminde aynı din ve etnisiteye mensup olmak ya da aynı zanaatla uğraşmak bir mahallede yaşamak için daha belirleyici iken, günümüzde bu özellikler değişmektedir. Son dönemlerde ise kentsel dönüşümle birlikte site yaşamına doğru adımlar atılmakta ve kentsel yapıda bir değişim yaşanmaktadır. Birlik beraberlik ve dayanışmanın merkezi olan mahalleler yavaş yavaş işlevini kurumlara ve sitelere devretmektedir. Günümüzde siteler gün geçtikçe mahalleye benzer biçimde yeniden dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Örneğin mahallenin ortak kullanım alanı olan mahalle bakkalları yerine site içerisinde alışverişin rahat sağlandığı marketlere, mahallenin bekçisi yerine sitenin güvenlik görevlisi olarak yeniden dizayn edilmektedir.

Bu çalışmada mahalle kavramı incelenmektedir. Ayrıca kent çalışmaları ve kent sosyolojisi literatüründe mahallenin ne şekilde var olduğu, tarihsel bağlamda ‘kent ve mahallenin’ hangi boyutları ile bir değişim gösterdiği analiz edilmektedir. Öte yandan Türkiye’de, tarihsel süreçte kent çalışmalarında özel olarak “mahalle” olgusuna ne kadar ve nasıl yer verildiği inceleyen bir literatür taraması ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde kentin ortaya çıkışı ve sonrasında kır-kent yapısının oluşumu ve bunun sonucu olarak kentleşme, kentlileşmenin literatürde nasıl yer aldığı incelenmiştir. Aynı zamanda kent sosyolojisi bağlamında, kent kuramları ve sosyologların kenti nasıl inceledikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, tarihsel süreçte mahallenin nasıl bir dönüş geçirdiği üzerinde durulmuştur. Mahalledeki değişimlerin literatürde nasıl ve ne şekilde ele alındığı incelenmiştir. Mahallenin tarihsel bağlamda nasıl değiştiği, işlevlerinin nasıl yeniden şekillendiği, var olan ‘mahalle kültürünün’ nasıl bir değişim gösterdiği üzerinde durulmuştur. Mahalle denilince akla ‘mahal’ başka bir deyişle yer anlamı gelse de bu anlam içerisinde geniş anlamlar barındırmaktadır. Mahalle bir yerleşim yeri olmanın yanı sıra yoğun sosyal ilişkilerin, sosyalleşmenin, komşuluğun, dayanışmanın, yardımlaşmanın ve birlikteliğin yaşandığı bir yerdir. Bu nedenle mahalle, bireylerin birbirleri ile ilişkilerini anlamada son derece önemlidir. Bir yaşam şeklinin oluşmasında, toplumsal ve kültürel dönüşümleri anlamada ilk bakılan alandır. Aynı zamanda bu bölümde, birinci bölümde ortaya koyulan kentsel yapıdaki değişim mahalle olgusu bağlamında incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, öncelikle mahallenin tarihsel bağlamda bir harita sunulmaya çalışılmış ve kent

yapısında mahallenin nasıl bir dönüşüm yaşadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mahallenin yapısal analizi yapılarak, mahallenin mekân, rol ve işlev öğeleri çerçevesinde analizi gerçekleştirilmiştir. Üçüncü bölüm ise bir literatür değerlendirmesini içermektedir. Bu bölümde Türkiye’de kent ve kentleşme üzerine yapılan çalışmalar alanyazın taraması ile incelenmiş ve bunun yanında ulusal tez merkezinde ‘kent’ ve ‘mahalle’ kavramları tek tek taranarak metin analizi yapılmış, kent çalışmalarında “mahalle” olgusuna ne kadar ve nasıl yer verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada literatür taraması ile Türkiye’de yapılan kent çalışmalarında mahalle olgusuna ne kadar değinilip ne kadar değinilmediği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Kent çalışmalarında mahalle olgusuna neden az yer verildiği sorunsalı üzerinden çalışma gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Ayrıca değişen mahalle yapısının literatürde nasıl şekil aldığı incelenmeye çalışılmıştır. Kent çalışmalarında mahalle olgusu neden 2000’lerden sonra görünür hale geldiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak bu çalışma Türkiye’de kent çalışmalarına ilişkin temel bir katkıyı hedeflemekle birlikte, kent çalışmalarında mahalle olgusunun ne şekilde yer aldığına ilişkin bir harita sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KENT TARİHİ VE KENTLEŞME OLGUSU

1.1. KENT KAVRAMI, GELİŞMESİ VE SERÜVENİ

Kentler bireylerin yerleşik hayata geçmesi ile var olmuş, tarihsel süreçte rolünde ve işlevinde değişimler yaşanmıştır. Sanayileşme ile kent yapısında değişimin etkisi daha da artmıştır. Kent olgusunun literatüre girmesi kent kuramları ile gerçekleşirken Türkiye’de bu durum 1960 sonlarında ele alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmada M.Ö. ilk kentlerin kurulmasından bu yana Türkiye’de kentlerde olan değişimin nasıl ve ne şekilde literatürde yer aldığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Kent çalışmalarında sanayi öncesi, sanayileşmekte olan, sanayi kentleri ve sanayi sonrası kentler şeklinde bir harita çizilmeye çalışılacaktır. Yapılan bu çalışmada da diğer literatürlerde olduğu gibi sanayileşmeye paralel olarak kent olgusuna yer verilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda İlk olarak sanayi öncesi kentlerden bahsedilmeye çalışılacak sonrasında ise sanayileşme ile birlikte kırdan kente doğru bir göç hareketliliği ve bu göçün etkilerinin kentte oluşturduğu değişim ifade edilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında sanayileşme ile birlikte kentleşme, kentlileşme ve kentlilik bilincinden bahsedilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çalışma içerisinde kent kuramlarına yer verilmeye çalışılacaktır.

Kent ve kent kültürünün eski olmasına rağmen bugüne kadar yapılan araştırmalar göstermiştir ki tek bir kent tanımından bahsetmek mümkün değildir. Birçok farklı alandaki araştırmacı, çalışmalarında “*kent nedir?*” gibi bir tartışmaya girmemiş ve her biri kendi alanına özgü kent tanımları yapmışlardır. Bunun yanı sıra araştırmacılar kentlerin ortak özellikleri, kentleşme, kentlileşme, kentlilik bilinci gibi kavramlar ile kentin ne olduğuna dair harita çizerek, kişilerin zihninde sosyal ve mekânsal gerçekliğin karşılığını bulmasına olanak tanımaktadırlar. Yapılan bu çalışmalar genel-geçer bir kent tanımı olmamasının yanında kenti belli oranlarda açıklamaktadır. Bunlardan bazı kent tanımlamalarına kısaca bahsedilmeye çalışılacaktır.

Kent olgusu tarihsel bir süreç içerisinde ele alındığında pek çok farklı disiplin tarafından farklı yönleri ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Kent yalnızca fiziki bir yapı değil aynı zamanda sosyal bir olgu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Literatüre bakıldığında çalışmalarında bu şekilde olduğu söylenebilir. Bireyler kendi başlarına çözemedikleri meseleleri, toplum içerisinde birlikte bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Bu durum bireyleri birlikte yaşamaya itmektedir. Bireylerin bir arada

yaşama gerekliliği yerleşim olgusunu meydana getirmektedir. Toplumsal birlikteliğin var olduğu yerler kentlerdir. Kentler, insanlar tarafından oluşturulan doğal yaşamın bir parçasıdır.¹ Bir yerleşim yerinin kent özelliği taşıması ve kent olarak ifade edilebilmesine dair değişik görüşler vardır. Kimi bilim insanları kentlerin var olabilmesi için toplumların belirli sınıfsal ve örgütsel bir yapısının olması gerektiği düşüncesini taşımaktadır. Bu görüşe göre, bir yerin kent olarak sayılması için şu şartları yerine getirmesi gerekir:

- i. Yerleşim yerlerine yeni boyutlar ve yeni anlamlar atfedilmesi
- ii. Tam zamanlı çalışan uzmanlara sahip olunması
- iii. Üretim fazlasının olması toplumun hiyerarşikleşmesi
- iv. Devlet örgütlenmesi
- v. Mimarlık ve tarım alanlarında kamusal, kolektif çalışmaların yer alması
- vi. Sosyal düzenin varlığını ifade eden sanatsal biçimlerde belli bir standartlaşmanın olması
- vii. Yazı biçimlerinin varlığı ve bunlarla birlikte bilimin gelişmesi.²

Dünya tarihi, kent tarihidir ve her kent kendine ait kültürel yapısını sergilemektedir. İlk kurulan kentlerin nasıl ve nereye kurulduğuna dair değişik rivayetler vardır. Birçok bilim insanı Roma ve Yunan kentlerini ilk kentler olarak görmektedirler.³ Her çağın kendine has özelliğinin olması genel-geçer bir kent tanımı yapılmasını zorlaştırır da kentin genel ve özel olmak üzere iki şekilde tanımlanması yapılmaktadır. Genel anlamda kent bir yerleşim birimi olarak fiziki ve sosyal bir mekândır. Özel anlamıyla ise kent tanımı farklı bakış açısı ve farklı disiplinlerin kente atfettiği anlamlar şeklinde ifade edilebilir. Örnek vermek gerekirse demografik bakımdan kent, belli bir nüfus büyüklüğüne sahip yerleşim birimi olarak ifade edilir iken; ekonomik bakımdan kent ise iktisadi faaliyetler açısından tarımın yerine sanayi, ticaret ve hizmetin yoğun olarak sürdürüldüğü yerlerdir. Sosyolojik açıdan kent ise, benzer olmayan bireylerden oluşmuş, kendine özgü toplumsal bir yaşamın, toplumsal ilişkilerin, grupların, toplumsal tabakalaşmanın ve hareketliliğin hâkim olduğu büyük

¹ Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2003), 9.

² Jean-Louis Huot, Jean- Paul Thalmann, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2000), 11-12.

³ Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, 16.

bir toplumsal grup olarak ifade edilir.⁴ Günümüz kent kavramının tanımlanmasında coğrafi konum, ekonomik yapı, nüfus yoğunluğu vb. birçok farklı ölçüt bulunmaktadır. Aynı zamanda sosyoloji, antropoloji, tarih, coğrafya, mimarlık, şehircilik ve çevrebilim gibi farklı bilim dallarının alanına girmesi sebebiyle de kentin tanımlanmasında farklı yaklaşımlar mevcuttur.⁵

Kent sözcüğünü kavramsal olarak incelediğinde; Orta Asya Türklerinde ‘Şehir’ kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türkçedeki şehir kelimesi de Farsça’ da ‘Şehr’ kökeninden gelmektedir ve kent kavramı ile aynı anlamı ifade etmektedir. Arapçadan gelen ‘vilayet’ kelimesi il ile aynı anlama da gelmektedir. İngilizce de ‘City’ ve ‘Urban’ , İtalyanca da ise ‘Citta’, Fransızca da ‘Cite’, İspanyolca da ‘Ciudad’ , Yunanca da ‘Polis’ kelimeleri kent kelimesi ile aynı anlamları ifade etmektedir.⁶ Kent sözcüğü hemen hemen her dilde ‘uygarlık’ sözcüğü ile eş değerdedir. Türkçeye de ‘Uygar’ kelimesi yerleşik bir hayat süren ‘Uygurlardan’ girmiştir. Arapça ’da ise uygar kelimesine karşılık gelen ‘Medeni’ kelimesi kenti ifade eden ‘Medine’ kelimesinden gelmektedir. Medine kelimesi dilimizde ‘kentleşme, kırsallıktan kurtulmuş ve uygar’ anlamında kullanılmıştır.⁷

Yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalar doğrultusunda en az bir milyon yıl öncesine dönüp bakıldığında insanların sabit bir yaşantısının olmadığı bilinmektedir. Paleolitik dönemde insanlar, göçebeliliğin yanında hayvanları evcilleştirdikten sonraki süreçte ilk olarak büyük otlaklara ihtiyaç duymuşlardır. Beraberinde bu insanlar hiçbir barınağı olmadığı için kazdıkları kovuklara ve mağaralara yerleşmişlerdir.⁸ İnsanların yavaş yavaş yerleşik düzene geçmesi, ilk köylerin ortaya çıkışı, yeni tekniklerin doğuşu (kap kacak, süs eşyası vb. için toprağın pişirilmesi, taşların cilalanması) hayvan evcilleştirilmesi, ‘*Neolitik Devrim*’ olarak isimlendirilir. Neolitik devrim sürecinin devamında Küçük Asya’da kentsel yapı olarak tarif edilebilecek ilk yoğun insan

⁴ İlhan Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, (Ankara: Turan Kitap Evi, 1983), 23.

⁵ A. Kadir Topal, “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1, (İzmir: 2004), 278.

⁶ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 10.

⁷ A.g.e., 14.

⁸ Egon Ernest Begel, “Kentlerin Doğuşu”, çev. Özden Arıkan, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, *Kent ve Kent Kültürü*, S.8, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996): 7-16.

yerleşimleri ortaya çıkmış ve akabinde M.Ö. 4000 yılların sonlarına doğru ilk kentler doğmuştur.⁹ Kentleşme açısından düşünüldüğünde ise “*Filistin, Suriye, Anadolu, İran, Orta Asya ve İndus*” örnek teşkil edebilecek yerleşim yerleridir.¹⁰

İlk yerleşik düzenin başladığı zamandan itibaren insanlar Mezopotamya ve Mısır’da korunmak, barınmak gibi ihtiyaçlarını hep birlikte karşılayabilmek adına toplu şekilde bir çaba içerisinde girmişlerdir. Kentler kurulduğu ilk dönemlerde, kaleler içinde korunma amacıyla kurulmuşken, zamanla toplumsal yapıda ki değişimler ile farklı bir anlam kazanmıştır. Farklı şekillerde tanımlamaları olmuştur. Neolitik dönemde kent denilebilecek yerleşim yerleri az bir nüfusa sahiptir. Mezopotamya’da bulunan 90 hektarlık bir arazi üzerinde bulunan Ur kenti 10.000 dolayında bir nüfusa sahiptir. Bu dönemde kentleşmeye engel olan bazı durumlar;

- i. Ekonomik üretim için temel kaynağın hayvan gücüne dayalı olması,
- ii. Tarım üretiminin kısıtlı olması,
- iii. Taşımacılık ve stoklamada karşılaşılan güçlükler,
- iv. Kentlere göçün zorluğu olarak belirtilmektedir.¹¹

Her kent kurulduğu döneme göre şekil almaktadır. Farklı dönemlerde kentlerin sınırları da, özellikleri de farklılık göstermektedir. Jean-Louis Huot “*Kentlerin Doğuşu*” adlı kitabında “*İlk kentler, M.Ö. 3000’in biraz öncesinde Nil Vadisinde ve Mezopotamya’da doğmuş kentleşme daha sonra, Filistin, Suriye, Anadolu, İran, Orta Asya ve İndus Vadisine yayılmıştır.*”¹² Sümer adı ile anılan aşağı Mezopotamya’da bugünkü adı Abuşahreyn olan Eridu ilk kentlerin simgesi olmuştur. Pers körfezine en yakın yerleşme yerlerinden biri olan Eridu’nun M.Ö. 3500 dolaylarında kent devletine dönüştüğü kabul edilmektedir. Göçebe olarak yaşayan toplulukların yerleşik düzene geçmesi ve buldukları yerlerde çiftçilik yaparak yaşamaya başlaması ile ilk kentler kurulmaya başlamıştır.¹³

⁹ Huot, Thalmann, *Kentlerin Doğuşu*, 25-26.

¹⁰ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 17.

¹¹ Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, 3.Baskı, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006), 31.

¹² Huot, Thalmann, *Kentlerin Doğuşu*, 14.

¹³ Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluklardan Uygur Topluma*, 3.Baskı, (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1991), 231.

Kent sınırları açık bir şekilde çizilen özgürlükler sistemidir. Tekrar etmek gerekirse her kent kendine has özelliklere sahiptir. Kentin farklılaşmasını olanaklı kılan en önemli özellik, bulunduğu dönemdeki sosyal veya siyasal koşullardan bağımsız bir özelliğe sahip olmasıdır. Kentin tanıdığı özgürlükler sistemi içerisindeki düşünce özgürlüğü başat bir rol oynamaktadır. Köy hayatında dini kuralların mutlak egemenliğinin yanında kent özgür düşüncelerin olduğu bir alandır. Köylü yaşantısı üzerinde feodal sistemin idari bir baskısı vardı. Bu durum ile köylü toprağa bağımlı hale getirilirken, kentli insana ise hareket özgürlüğü tanınmaktadır.¹⁴

Tarihçiler, toplumbilimciler, arkeologlar ve kent bilimcilerin bir kısmı kentlerin ortaya çıkışını uygarlıkların doğuşu olarak düşünür. Nüfusu 100.000 aşan kentler -Paris, Venedik, Milano, Floransa- parmakla sayılacak kadar azdır. Sanayi Devrimi'nin başlangıcı ile kentlerin ekonomik yapısının rolü artmış ve bu durum toplum içerisinde kent soylularının, tüccarların ve bankacıların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Sanayileşme ile birlikte gelişen ticaret ortamı sanayi öncesi dönemin özelliklerini taşıyan zanaat ile bütünleşmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra makineleşmenin geniş ölçüde uygulanması geleneksel kent yapısını sarsmaya ve değiştirmeye başlamıştır. Tüm sanayi alanları ile birlikte kentler, eski kentlerin yanı sıra enerji kaynaklarına, ulaşım yollarına, hammadde kaynaklarına ve insan gücüne ulaşımın kolay olduğu yerlerde kurulmuştur. Sanayileşme beraberinde fabrikanın yakınlarında işçi kentlerinin var olmasına sebep olmuştur. Böylece kentleşme ve sanayileşme paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerden ötürü sanayi ve kentleşme birbirinden ayrılmaz parçalar halini almışlardır.¹⁵

Başka bir deyişle kent, belli bir yerde yaşayanların çoğunluğunun tarım dışı işlerde çalıştığı, belli bir nüfus yoğunluğu olan, bireylerin barınma, eğitim, sağlık, gibi ekonomik ihtiyaçlarının yanında aynı zamanda eğlenme, gezme, boş zaman geçirme değerlendirme olanağı sunan ve sürekli bir toplumsal gelişme gösteren, bireyler arasında geleneksel ilişkilerden rasyonel davranışlara doğru bir değişim olduğu, sanayi

¹⁴ Tarık Demirkan, "Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler", *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, S.8, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 17-22.

¹⁵ Ruken Keleş, *Kentleşme Politikası*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 20-21.

ve benzeri alanlarda işlerin ağırlık kazandığı yerleşim yerleridir. Genel olarak kent, coğrafi, fiziksel, ekonomik, sosyal faktörlerin ele alınması ile ilgilidir.¹⁶

Kent, bireyin hayatını şekillendirmesine olanak sağlayan büyük bir fiziki yapıdır. Bu yapının şekillenmesini sağlayan ise birey ve toplumun inancı ve değerleridir. Kent, toplumsal hayat içerisinde bireyler arasındaki ilişkileri şekillendiren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en fazla yoğunluk kazandığı yerdir. Kentte bireyler arasındaki ilişki ele alındığında kırdan farklıdır. Kırdan daha samimi ve birincil olan ilişkiler kentte daha resmi ve ikincil ilişkiler halini almıştır. Bu yoğun ilişkiler sistemi içinde kentin ilk yapı taşı olan ev, bireyin barınma ihtiyacının sonucunda ortaya çıkmış aynı zamanda ailenin bir yaşama alanı ve bireyler arasındaki ilişkinin ilk adımı olmuştur.¹⁷ Tekrar etmek gerekirse sosyolojik açıdan kentler, geleneksel ve tarımsal ekonomik faaliyetler dışında yoğunlaşmış iş dalları içinde büyük farklılaşmalara bağlı olarak meslek dallarında uzmanlaşmanın yaşandığı, örgütlenme ve iş bölümünün olduğu aynı zamanda nüfusu çok olan yerleşim alanları olarak düşünülebilir.¹⁸

Kent olgusu, “sanayi öncesi kentler”, “sanayi sonrası kentler”, “metropolitan kentler” olarak ele alınabilir. Gelişmiş ülkelerde metropolitan kentler, varlıklı sınıfların, kentin karmaşıklığı, gürültüsünden, pisliğinden kaçarak sakin, huzurlu yeni ve temiz semtlere taşınma isteğinden doğmuştur.¹⁹ Bunun yanında Keleş ise; “*Kentleri bir diğer şekilde ‘sanayi öncesi kentler’, ‘geçiş aşamasındaki kentler’, ‘sanayi kentleri’*” olmak üzere üç ana başlığa ayırmaktadır. Sanayi öncesi kentler denildiğinde uygar ya da feodal toplum yapısını, geçiş dönemi kentleri gelişmekte olan toplum yapısını, sanayileşmiş kentler ise gelişmiş toplum yapısını ifade etmektedir.²⁰ Kent literatürü incelendiğinde kent çalışmalarının tek bir tanımının olmadığı, pek çok farklı alanda yapılan çalışmalarda farklı tanımların bulunduğu belirtilebilir. Ancak kent olgusunu şekillendiren en önemli şey “sanayileşme” olduğu söylenebilir. Bu manada çalışmada

¹⁶ Mehmet Y. Yahyagil, “Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1998), 105.

¹⁷ Turgut Cansever, “Şehir, Kent ve Kültür”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, Yaz, S.8, (İstanbul: 1996): 125.

¹⁸ Yahyagil, “Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri”, 106.

¹⁹ Keleş, *Kentleşme Politikası*, 27.

²⁰ *A.g.e.*, 95.

kentler, sanayi öncesi, sanayileşmekte olan, sanayi kentleri ve sanayi sonrası kentler olarak sınıflandırıldığında daha açık bir şekilde anlaşılması mümkündür.

1.1.1. Sanayi Öncesi Kentler

Bazı kent araştırmacılarına göre, ilk kentler bireylerin yerleşik hayatta geçmesi ile var olduğunu düşünmekte iken bazıları ise uygarlığın başlangıcı ile kentlerin var olduğunu ifade etmektedir. Sanayi öncesi kentler, ilk kentler olarak varsayılırsa kent çalışmalarında tarihsel açıdan önemli rol oynamaktadır. İlk kentlerin kurulması ile birlikte, bilgi birikimi ve teknik alanda ilerlemeler meydana gelmiş ve çeşitli uygarlıklar ortaya çıkmıştır. Kentlerin kurulması, beraberinde siyasî otoritenin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve tarihte ilk kent devletleri, krallıklar ve imparatorluklar sahneye çıkmaya başlamıştır.

Sanayi Devrimi öncesi kentler, bireylerin birbiri ile buluştuğu, meydanlarda malların değiş-tokuş edildiği ve fikirlerin ortaya çıkıp yayıldığı alanlardır.²¹ Sanayi öncesi kentlere bakıldığında nüfusu daha sonraki kentlere nazaran daha azdır ve pek azı 10.000'i aşmıştır. Bu dönemin kent yapısında dinsel ve yönetsel yönlerin daha görünür olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra ekonomik işlevleri daha çok ikinci plana itilmiştir. Kentlerin merkezlerinde soylu kişiler ve zengin sınıflar yer alırken, yoksul sınıf daha çok kentin çeperlerine yerleşmiştir. Her bir sınıf kendi oluşturduğu mahallede yaşar ve orada çalışır. Mahalle isimleri ise burada yapılan işlerin isimleri ile anılır. Keleş'e göre sanayi öncesi kentlerde yönetim, din, eğitim kurumları ve üretim güçleri üst sınıfın elinde bulunmaktadır. Geniş halk kitlesi ve üst sınıfın arasında bir ayırım bulunmaktadır.²²

Sanayi öncesi toplumlarda ekonomide loncaların yeri büyüktür. Lonca, belli bir iş esnafının, mesleki çıkarlarını korumak adına dâhil olduğu mesleki bir dernek olarak ifade edilebilir. Loncalar, rekabetin şiddet kazanmasını engeller ve ekonomiyi dengede tutmaya çalışır. Sanayi öncesi toplum yapısında zanaatkâr, malın hem yapımı hem satışı ilgilenir. Bir ürün tamamen tek bir ustanın elinde çıkmaktadır.²³ Loncalar, yalnızca seçkinler sınıfı için değil, kazanç getiren ekonomik etkinlikte bulunan herkesi

²¹ Huot, Thalmann, "Kentlerin Doğuşu", 14.

²² Keleş, "Kentleşme Politikası", 81.

²³ A.g.e.,96.

kapsamaktadır. Loncalar, sanayi öncesi dönemde Osmanlı'da ekonomik yaşantıyı düzenler ve aynı zamanda ticaretin önemli bir saçı ayağıdır. Mesleği devam ettirebilmek için bir loncaya üye olmak gerekmektedir. Loncalar üretimi ve üreticiyi destekleyerek, özellikle üretici kesimde sosyal denetimi sağlar. Sjoberg'e göre "*Lonca örgütlenmesi, sanayi öncesi kentte sosyal kontrolün önemli araçlarından biridir.*"²⁴

Sanayi öncesi kentlerde yüz yüze ilişkilerin olduğu, daha homojen bir toplumsal yapının var olduğunu bunun yanında bu kent yapılarında ekonomi daha çok tarıma dayalı bir toplum yapısı mevcut olduğu söylenebilir. Sanayi öncesi kentleri ekonomi alanında en belirgin özelliklerinden biri de meslek erbabı kişilerin yetiştiğidir. Her meslek lonca teşkilatı sayesinde düzeni daha rahat sağlamaktadır. Sanayi öncesi devletlerin diğer bir belirgin özelliği krallık ve imparatorlukların var olmasıdır. Kral ve imparatorluğun yer aldığı kentler merkezi kent özelliğindedir ve değiş- tokuş olduğu yerlerdir, iletişimin daha yoğun olduğu alanlardır. Sanayi öncesi kentleri bilinmesi sanayileşmekte olan kentleri anlaşılması açısından büyük önem atfeder.

1.1.2. Sanayileşmekte Olan Kentler

Tarihsel süreçte kentlere bakıldığında, zamanla yapısında bir değişim yaşandığı düşünülmektedir. Bu açıdan sanayileşme ile kentlerde başlayan değişim ele alınmaya çalışılmıştır. Kentlerin canlanmasında ve tercih edilir yerler haline gelmesinde sanayileşmenin büyük yeri vardır. Sanayileşmekte olan bölgelerde kırdan kentte doğru bir göç yaşanmaktadır. Sanayileşmekte olan kentler denildiğinde sanayinin yeni yeni var olduğu, bireylerde uzmanlaşma, iş bölümünün henüz görülmediği kentlere gelen bireylerin vasıfsız işçi olarak kentlerde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Sanayileşmekte olan kentlerinde kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu yönden ele alınarak sanayileşmekte olan kentlerin özelliklerinden bahsedilmeye çalışılacaktır.

Kent Sanayi Devrimi ve modernleşme ile ele alındığı zaman daha geniş ve anlaşılır bir tanıma sahip olacaktır.²⁵ Toplumlar, kentlerin oluşmasıyla birlikte, ilkel yaşamdan uygar yaşama doğru değişim göstermeye başlamıştır. Bu değişim kentlerde

²⁴ Rana A. Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, (Bursa: Asa Kitabevi, 1998), 33.

²⁵ Hans Jürgen Helle, "Kentleşmiş İnsan, Kent ve Kültür", *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, S.8, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Yaz 1996): 73.

ticaretin artmasını sağlayarak kırdan kopan nüfus için kenti çekici bir hale getirmiş ve gelen nüfus kentte iş olanağı bulmuştur.²⁶

Kent tarihçileri, kent planlamacıları köylerden kente doğru yaşanan akışı '*Kentsel Devrim*' olarak isimlendirmektedir. Kent devriminin iki büyük teknolojinin sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. İlki neolitik devrim, ikincisi ise 1750 yıllarında görülen Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi teknoloji devrimi olarak da bilinir. Sanayi öncesi kentler; tarım dayalı toplumsal yapısı ile kas gücüyle hayvanlardan yararlanırken, sanayi kentleri ise; yeraltı kaynakları ve petrol enerjisi ile insan gücünün yerine makinalardan yararlanmıştır.²⁷ Sanayi Devrimi ile kentlerin gelişiminde yeni bir dönemin başlamıştır. Yeni dönemde kentlerin nüfusunda patlama yaşanmıştır.

Geçiş durumundaki kentler, sadece sanayi öncesi kentin değil aynı zaman da sanayi kentinin de özelliklerini taşır. Geçiş durumundaki kentler, köylerle karşılaştırıldığında çalışma olanakları, mal ve hizmet açısından daha donanımlıdır.²⁸ Bu kentler sanayi öncesi kenti ve sanayi sonrası kenti arasında, bir 'ara kent' olma özelliğini taşır. Ara kentler, sanayi öncesi kentinden sanayi sonrası kentine geçişi sağlamaktadır.²⁹

Kentlerin gelişmesini sağlayan en önemli aşama Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Sanayileşme ile birlikte üretim biçimleri kentlerde yeni iş olanakları sağlamış, bu durum kırdan-kente göçe sebep olmuştur. Tarımdaki ilerlemelere bakılmaksızın büyük bir tarım dışı nüfusun var olmasına olanak sağlanmıştır. Sanayi Devrimi, yaygın bir anlayışla kent yapısında değişmelere gönderme yapmaktadır. Sanayi Devrimi öncesi kentlerin büyüklüğü yayaların ya da taşıma aracı olarak hayvanların ulaşabileceği ölçülerle sınırlıyken sanayileşme ile birlikte tren, tünel, tramvay, buharlı gemi gibi yeni ulaşım araçları kentlerdeki bu sınırın genişlemesine ve

²⁶ Sevinç Güçlü, *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 29.

²⁷ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 27.

²⁸ Keleş, *Kentleşme Politikası*, 96.

²⁹ *A.g.e.*,9

kentlerin eskiye göre çok fazla büyümesine sebep olmuştur.³⁰ Aynı zamanda sanayileşme ile birlikte gerçekleşen üretim alanındaki yeniliklerin etkisiyle Avrupa’da sermaye birikimi sağlanmıştır. Sanayileşmekte olan kentler sanayi öncesi kentlere nazaran teknoloji alanında daha fazla bir ilerlemiştir. Sanayileşmekte olan kentler sanayi kentlerinin var olmasına olanak sağlamaktadır.

1.1.3. Sanayi Kentleri

Sanayileşme ile birlikte kentlerin sağlamış olduğu olanaklar kırdan kente doğru bir göç hareketliliğine sebebiyet vermiştir. Kırdan kentte göç ile birlikte kentsel yapıda bir değişim bulunmaktadır. Bu değişim ekonomi, eğitim, aile gibi birçok kurumun da şekillenmesini sağlamıştır. Çalışmanın bu başlığı altında sanayileşmenin nasıl başladığı, sanayi kentleri ile birlikte nelerin değiştiği, üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Köylerde var olan tarıma dayalı üretimin yerine kentlerde sanayiye dayalı üretim var olmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte kentlerdeki değişimin en önemli göstergesi işgücünün yani insan emeğinin değer kaybetmesidir, bunun yerine var olan makinaların değer kazanmasıdır. Sanayileşme ve makineleşme ile birlikte vasıflı işgücü, uzmanlaşma ve işbölümü de önem kazanmıştır. Sanayi kentleri, tarım dışı üretimin, dağıtım ve denetim fonksiyonlarının, teknolojik gelişmişliğin, belirli bir büyüklüğe, heterojenlik ve bütünleşme düzeyine ulaştığı yerleşme alanlarıdır.³¹

18. yüzyılda çok sayıda teknolojik gelişme yaşanmış ve bilim sanayinin içinde yer almıştır. Teknolojinin gelişmesi, doğal kaynaklardan daha çok faydalanılarak üretimin artmasına ve seri üretime geçilmesine olanak sağlamıştır. Tarım ve zanaatlara dayalı bir ekonomik yapıdan, sanayinin ve makine üretiminin var olduğu bir ekonomik yapıya geçiş başlamıştır. İlk olarak İngiltere’de başlayan ve buradan hızla diğer ülkelere yayılan bu süreç, Sanayi Devrimi olarak isimlendirilmiştir.³² Sanayi Devrimi’nden sonra toprak ile bağıını koparan köylüler, yığın olarak kentlere akmaya, makinaların kopmaz bir parçası haline gelmeye başlamışlardır. Kent halkının son katmanı olan işçi sınıfı,

³⁰ Mehmet Çubuk, *Tarih Boyunca Çevre ve Toplumun Tasarlanmış Eylemi olarak Şehircilik: Kentlerin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Notlar*, (İstanbul: 1983), 46.

³¹ Celalettin Yanık, “Kent Sosyolojisi Alanında Yapılan Tezlerin Değerlendirilmesi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 2(1): 93-107.

³² Çubuk, *Tarih Boyunca Çevre ve ...*, 46.

kentin dış kısmında bir katman oluşturmuş ve kentin dönüşümü ve değişiminde önemli bir rol üstlenmiştir.³³ Sanayileşme ile birlikte büyük nüfus hareketliliği de ortaya çıkmıştır. Geleneksel kent yapısında tarım ve zanaat ile geçimini sağlayan bireylerin yerine büyük nüfus hareketliliği ile birlikte bireyler sanayi sektörünün işçileri haline gelmiştir. Sanayileşmeden sonra toplumlar kırdan-kentlere göç etmeye başlamış ve sanayileşme kentleşmeyi hızlandırmıştır. Sanayileşme kenti çekici gücü haline getirmiş ve kırdan kente yapılan göçler neticesinde nüfus kentlerde toplanmıştır. Sanayi nüfusu çok olan bu kentlerin ihtiyaç ve taleplerine karşılık vermek için daha hızlı bir üretim gerçekleştirmiştir. Bu dönemde kentleşme ve sanayileşme arasında karşılıklı bir etkileşim olmuştur. Sanayileşme döneminde doğal kaynaklara duyulan ihtiyaç, bir önceki döneme göre daha fazla artış göstermiştir. Sanayi kolları üretimin daha fazla olabilmesi için doğal kaynaklara ihtiyaç duyar. Sanayileşme ile birlikte büyük sanayi kentleri kurulmuş, bilim ve teknoloji birleşerek günümüzde yaşanan değişimlerin ve gelişimlerin temelleri atılmıştır. Sanayi kentinde kullanılan teknoloji çok farklıdır. Teknoloji ve bilimin günümüzdeki kadar gelişmemiş olmasına rağmen enerjinin sanayi ve tarımsal üretime, ulaşım ve haberleşmeye uygulanması, yoğun nüfusa ve örgütlenme olanağına sahip bir kent oluşturmuştur. Modern kentlerin iç düzeni bu teknolojik farklılaşma ile gerçekleşmektedir.³⁴

Sanayi kentleri, daha çok ticaret merkezlidir ve kentlerde iş bölümü ve uzmanlaşma gözlemlenmektedir. Uzmanlaşma, ürünün özelliğine göre değil, üretim sürecinde bireye göre yeni bir şekil almıştır. Sanayi kentlerini daha önceki kentlerden ayıran önemli bir etmen oturma ve çalışma alanlarının belirgin çizgilerle ayrılmış olmasıdır.³⁵

Begel'e göre; '*Kent toplumu*' terimi sanayileşme ile doğan toplum anlamında kullanılmaktadır. Tarımsal üretimin son bulduğu ve yerini makinelerin aldığı bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte kentler büyümeye başlamış ve önemli ölçüde değişmiştir. Hem meslekler hem zanaatlar git gide ayrılmıştır. Kent yapısının, homojen bir yapıdan heterojen bir yapıya evirildiği

³³ Demirkan, "*Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler*", 17-22.

³⁴ Rana A. Aslanoğlu, "*Kent, Kimlik ve Küreselleşme*", (Bursa: Asa Kitabevi, 1998).

³⁵ Keleş, "*Kentleşme Politikası*", 97.

görülmüştür.³⁶ Kentteki nüfusun yoğunlaşması üretim araçlarının artması ile paralel ilerlemektedir.³⁷ Sanayi kentleri daha önceki kentler ile karşılaştırıldığında daha karmaşık bir yapıya sahiptir.

18. ve 19. yüzyıllarda sanayideki gelişmeler ile toplumsal yapıda da farklılıklar meydana gelmiştir. Sanayinin yükselişi ile gittikçe artan sayıdaki fabrikalar yeni kaynaklara ve makinaları çalıştıracak vasıflı işçilere ihtiyaç duymaktadır. Fabrikalar için iş gücü gerekliliği, işçilerin çalıştığı yer ile oturduğu yerin yakın olmasına sebep olmuştur. Sanayi şehirlerinde, yeni işçiler ve yeni patronlar için birbirinden çok farklı konut alanlarının ortaya çıkması sınıf farkının oluşmasına neden olmuş ve bu alanlar hızla büyümüştür.³⁸ Sanayileşme ile birlikte yeni oluşan kent yapısında işçi sınıfının oturduğu yerler belirli bölgelerle sınırlı kalmıştır. Bu durum sanayileşmenin oluşturduğu kent yapısı ile sanayi öncesi kenti oldukça farklı kılmıştır. Sanayi kentlerine bakıldığında idari, dini, ekonomik yapının egemen olduğu yerler olarak bilinir. Sanayileşmekte olan kentlere nazaran daha özgür ve daha teknolojik bir alana sahiptirler. Sanayi kentlerinde bireyler vasıflı birer birey olma çabasıdadırlar. Bir önceki dönemdeki vasıfsız işçi gücü bu dönemde işe yaramamaktadır. Çünkü bu dönemde çok fazla kırdan kente göç yaşandığı için bireyler birbiri ile bir rekabet halindedir.³⁹

Sanayi öncesi kentler ile sanayi kentleri arasında farklılıklara bakıldığında sanayi öncesi kentler, 10.000 nüfusu sahip iken, sanayi kentleri milyonlarla ifade edilen nüfusa sahiptir. Göçer'in deyimini ile "*şehirlerin sınırları o yıllara kadar olan sınırları aşarak, uçsuz bucaksız ölçeğine ulaşmışlardır.*"⁴⁰ Geleneksel kentler, ibadet ve ticaret yerlerinde şekillenirken, modern kentlerde bu fonksiyon kentin değişik kısımlarına dağılmıştır. Geleneksel kentlerde mahalle ve sokaklar kent için sosyalleşme alanı olarak önemli yerler iken daha sonrasında bu durum değişmiştir. Geleneksel kentte, toplumsal

³⁶ Begel, "*Kentlerin Doğuşu*", 13.

³⁷ Herni Lefebvre, "*Kentsel Devrim*", çev. Selim Sezer, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013), 10.

³⁸ David C. Thorns, *Kentlerin Dönüşümü-Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*, Çev. Esra Nal, (İstanbul: Global Ajans, 2004), 3.

³⁹ Gideon Sjoberg, *Sanayi Öncesi Kenti*, çev. Bülent Duru, Ayten Alkan, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 22.

⁴⁰ Orhan Göçer, *Şehirlerde Ticaret Alanları*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1984), 1.

ilişkiler yüz yüze ve güçlü iken modern kentlerde bireyselliğe doğru bir eğilim vardır. Geleneksel kentlerde, yaşayan bireyler ve kent arasında duygusal bağlar bulunurken, modern kentlerde ise bu durum değişmiştir.⁴¹ Sanayileşme bütün sosyal yapılarda olduğu gibi, kentsel hayatı da etkileyen ve değiştiren büyük bir devrim olarak nitelendirilmektedir. Bu durumu tarihçi Eric Hobsbawn, “*insan yaşamının yazılı belgelere geçmiş tarihindeki en köklü dönüşüm*” olarak nitelendirmiştir.⁴²

Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği yeni üretim araçlarının kullanılması toplumsal hareketliliğe sebep olmuş ve toplumsal yapıyı yeniden şekillendirmiştir. Kentlerin günümüzdeki şekli ile var olması bu devrimin sonucu olarak düşünülmektedir. Sanayi Devrimi ile insan ve hayvan gücünün yerini makine gücü almıştır. Diğer bir şekli ile ifade edilecek olur ise Sanayi Devrimi ile teknolojik yenilikler artmış ve insanlık tarihinde çok önemli adımlar atılmıştır. Sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin yaşanmasının kentleşmeyi etkilediği bir gerçektir. Sanayileşme günümüz kentlerinin var olmasında ana etmendir. Sanayileşme ile birlikte kentlerde nüfus oranında artış olduğu düşünülmektedir. Bu artış ile birlikte kent yapılarında köklü bir değişim görülmektedir. Sanayi sonrası kentler modern kent yapısının oluşumuna olanak sağlamıştır.

1.1.4. Sanayi Sonrası Kentler

Sanayileşme kentlerin şekillenmesinde ana etmen olmuştur. Bu bağlamda sanayileşme sonrasında kentsel yapıda yeniden şekillenmiştir. Sanayi sonrasında oluşan kentler modern kentler olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan ele alındığında sanayi sonrası kentlerin özellikleri, modern kent olgusuna kuramcılarının nasıl baktığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Sanayi sonrası kentler, sanayileşme sonrasında var olan ve kendine has özellikleri olan yerleşim alanlarıdır. Bu kentler, daha önceki kent yapılarından daha farklı olmalarının yanında modern kent algısını da var etmektedirler. Sanayi sonrasında oluşan kentler modern kentler olarak da anılmaktadır. Modern kentlerin, sanayi toplumlarına nazaran karmaşık yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Modern kentler tek

⁴¹ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 28.

⁴² Metin Gültekin, “Tarihselliği Bağlamında Tüketim Kültürü”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.9, (2007): 86.

bir belirleyici faktörün yerine çeşitlilik gösteren değerler ile gelişmektedir.⁴³ Modern kentleri iyi anlayabilmek için, Tönnies'in "*cemaat – cemiyet*" kavramlarına değinmek uygun olacaktır. Cemaat ilişkileri, samimi, yüz yüze ve birincil ilişkilere sahiptirler. Cemaat içerisindeki bireyler yakın, yoğun ve kesişen bağlarla ortak bir kültür oluşturulmaktadır. Cemaat toplumu kırsalı ifade eder iken cemiyet kent yapısını ve modern toplumu ifade etmektedir. Cemiyette etkileşimler yüz yüze olmadan ve ikincil ilişkiler şeklinde gerçekleşir. Cemaatteki ile karşılaştırıldığında bireyler arası iletişim daha çoktur ancak bu iletişim formal olarak vardır. Bu manada cemaatteki ilişkileri şekillendiren yoğunluk ile cemiyette karşılaşılmamaktadır.⁴⁴ Yörükkan ise cemiyetleri, ırk, etnik köken, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluklar olarak ifade etmektedir.⁴⁵

Modern kentin, yeni sanayi toplumu tanımlarıyla literatürde neredeyse özdeş olduğu ve araştırma alanı haline geldi belirtilmektedir.⁴⁶ Modern kent olgusu toplum üzerinde yaşamı kolaylaştıran, güvenliği sağlayan, kurumların gelişerek hizmetlerini üst seviyeye çıkarmanın yanında olumsuz yönleri de vardır. Toplum biliminin klasik kuramcıları olan Marx Weber ve Durkheim, modern çağı sorunlu olarak görmüşlerdir. Marx, sanayi sonrasında oluşan kapitalist düzen içinde sınıf mücadelesinin çeşitli bölümlere neden olduğunu belirtmiş ve daha insancıl bir toplum düzeninin var olması gerektiğini savunmuştur. Durkheim ise endüstriyalizmin iş bölümünün tek başına bir şey ifade etmediğini ahlaki bireyciliğin birleşmesiyle bir anlam kazanacağını düşünmüştür. Marx Weber ise maddi ilerlemenin, bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasiden ibaret olduğunu düşünmüştür.⁴⁷ Kentlerde şimdiki durumun verdiği rahatsızlık duygusu, kentliler arasında yaygın olup bilimsel bir yaklaşım ile bakıldığında bir kent krizi olarak ifade edilebilir. Kent, kentlilerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve canlılığını sürdüren bir ilişki yumağıdır. Bu yönü ile bakıldığında kent krizi aslında

⁴³ John Reader, *Şehirler*, Çev. Bahar Karlıdağ, (İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2007), 93.

⁴⁴ Ferdinand Tönnies, *Cemaat ve Cemiyet*, Çev. Emre Güler, (Ankara: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019), 19-25.

⁴⁵ Ayda Yörükkan, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, İmar ve İskân Bakanlığı, (Ankara: 1968), 9.

⁴⁶ Alim Arlı, Emrah Göker, "Kent Sosyolojisini Bourdieu ve Wacquant ile Düşünmek", *Cotigo Dergisi*, S.76, (2014): 121.

⁴⁷ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 25.

kentli krizidir. Kent yalnızca konut, iş yeri, ulaşım olanakları sunan bir mekân olmanın yanı sıra bireylerin topluluklar halinde vakit geçirdikleri yerlerdir.⁴⁸ Modern kentlerde kentlileşme ile nüfusunun hızlı artışı ile sosyal, ekonomik, politik ve kültürel koşulların değişmesi sonucunda günümüz kentlerinde çok katlı yapıların artması, yeni yerleşim ve sanayi alanlarının yoğun bir şekilde eklenmesi, gibi nedenler açık-yeşil alanların yatay ve düşey yönde giderek azalmasına sebep olmuştur. Böyle bir yapıya sahip kentler, insanları doğal ortamdan uzaklaştırmakta, monotonlaştırmakta, fiziksel ve zihinsel açıdan olumsuz etkilemektedir.⁴⁹

21.yüzyıl kentinde yaşayan bireyleri ‘kentsel korkular’ sarmıştır. Bu korkular kentin bütünlüğü ve güvenliğinden çok, kentin içinde bireyin kendi alanındaki güvenlikle ilgidir. Bir zamanlar kentin etrafında var olan duvarlar bu dönemde kenti içeriden bölmektedir ve her bir haneyi ayırmaktadır. Kontrol altındaki bölgeler, belli kişilerin girişine izin verilen kontrol altındaki kamusal ve özel alanlar, kapılarda güvenlik ve elektronik olarak işleyen kapılar, bunlar kent kapılarının ve yaşam alanlarının dışında kalan yabancı ordulardan, çetelerden ve bilinmeyen diğer tehlikelerden çok, istenmeyenlere karşı alınmış önlemler olarak düşünülmektedir.⁵⁰

Sanayileşme öncesinden modern kent olgusuna kadar kent yapısında bir değişimden söz edilebilir. Sanayi öncesi kentler homojen bir yapı, yüz yüze ilişkiler, malların değiş- tokuş yapıldığı bir kent sunmakta iken Sanayi Devrimi ile birlikte kentlerde hareketlilik artmaktadır. Sanayileşme beraberinde kırdan kentte doğru bir göçün yaşanmasına olanak sağlamıştır.

1.2. KIR OLGUSU - KENT OLGUSU, KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

Sanayileşmenin getirisi olarak kırdan kente göç, kentlerin şekillenmesinin basamağını oluşturmaktadır. Kırdan kente doğru yapılan göçlerin kentleşme, kentlileşme ve kentlilik bilincinin oluşmasında başlıca rol oynadığı söylenebilir. Bu

⁴⁸ Helle, “*Kentlileşmiş İnsan, Kent ve Kültür*”, 71.

⁴⁹ Atilla Gül, Volkan Küçük, “Kentsel Açık-Yeşil Alanlar ve Isparta Kenti Örneğinde İrdelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, S: 2, (2001), 28.

⁵⁰ Hasan Ertürk, Elif Karakurt Tosun, “Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği”, *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16 (2009), 40.

sebepten kentleşme ve kentlileşme için önemli olan kırdan kentte göç olgusu ele alınmaya çalışılacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde dünyanın pek çok yerinde kentin köye eşlik ettiği bilinmektedir. Kırsal ve kentsel alanlar tanımlanırken temel kriterler her ülkede farklılık gösterebilmektedir. Diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de kırsal-kentsel kavramlarının farklı tanımları bulunmaktadır. Genel manada kırsal kavramı, tarımsal üretimin yerel ekonomiye egemen olduğu alanlar olarak düşünülmekte bir diğer değişle de tarımsal üretim araçları ile toplumsal yapının var olduğu nüfus yoğunluğunun düşük olduğu alanları ifade etmektedir.⁵¹ Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlükte ise “*kırsal; az insanın barındığı daha çok kır durumunda olan yer*” şeklinde ifade edilmektedir.⁵² İnsanların hayatlarını devam ettirebilmek adına belli bir alanda yaşadığı mekân parçasına ‘*kent veya köy*’ adı verilmekte olup ‘*kent-köy*’ kavramları genellikle birbiri ile bir bütün içerisinde ele alınmaktadır. Bu iki kavram arasındaki temel farklılıklar açıklanmaya çalışılsa da, farklılıkları ifade ederken kentin sadece kalabalık bir yerleşim yeri olduğu ifade etmek yeterli değildir. Çünkü kent aynı zamanda bireylerin davranış ve düşüncelerini de etkileyen, toplumsal yapıyı şekillendirerek farklı bir sosyal düzeni ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁵³ Kent, köy örgütlenmesinin çözemediği sorunlar karşısında ortaya çıkmış bir örgütlenme biçimi olarak karşımızda bulunmaktadır. Bu bağlamda tarım ve köy sorunlarına bir çözüm olarak var olmuştur.⁵⁴ Diğer bir kent tanımında ise; insanların yaşamlarını belirli bir toprak parçası üzerinde devam ettirdiği bu mekân parçasına “kent” ya da “köy” adı verilmekte olup kent ve köy kavramları her zaman birbirinden kesin çizgilerle ayrılamamaktadır. Buradan yola çıkarak kentsel yapı ele alınırken kır kavramına da değinilmesi gerekmektedir.⁵⁵

⁵¹ Halil İbrahim Aydın, Salih Çiftçi, “Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.54, 193.

⁵² TDK, (1998: 1302).

⁵³ Yasemin Hayta, “Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S.2, (Aralık: 2016), 166.

⁵⁴ Korkut Tuna, “Şehrin Serüveni”, *Hece*, (2009), 16.

⁵⁵ Keleş, “*Kentleşme Politikası*”, 27.

Toprağın işlendiği köyden yavaş yavaş kente geçiş olduğu gözlemlenmektedir. Tarımsal üretimin yaygın olduğu zamanlarda köy ile sanayi sonrası köyün yapısında değişimler gözlemlenmektedir. Sanayi sonrası kentin avantajlarının artması ile köyden kente göç yaşanmıştır.⁵⁶ Kentler, uzun süreden sonra oluşan toplumsal sistemlerdir. İnsanlar bir mekân üzerinde yaşarlar, insanların bu yaşadıkları toprak parçaları kent, köy gibi adlandırılmaktadır. Sanayi sonrasında ilk dönemlerinde köy ve kenti birbirinden net çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Kentler yönetsel örgütlü bir birimin ve karmaşık bir düzenin sınırları içinde kalan alanlar olarak ifade edilirken, bu sınırlar dışındaki alanlara köy denilmesi yönetsel sınır ölçütünü kullanan kent tanımlarıdır.⁵⁷

Kırsal bölgeler kentlerin beslenme ihtiyaçlarını karşılamaktadır ve bunun sonucunda kentler onlara ticari mallar sağlamaktadırlar. Ortaçağ kentlerinde zanaat ve ticaretin kentlerde gelişmesi sanatsal, mimari ve dini alanlarda kentin şekillenmesine olanak tanımaktadır. Daha sonra kent ile kır arasında ayırım giderek artmıştır. Sermaye kentten kıra doğru akmaktadır. Kırsal alandan kentlere doğru ticaret hızının artması hızlı bir kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir.⁵⁸ Köy ve kent kavramlarına bakıldığında, belediye sınırları içerisinde yerleşimin olduğu nüfus '*kentli nüfus*' olarak adlandırılır. Belli bir nüfusu aşmış olan yerleşmelere kent, daha küçük nüfusun olduğu yerlere '*köy*' adı verilmektedir. Devlet İstatistik Enstitü yayınlarında; "*nüfusu 2 binden aşağı yurtlarda köy, nüfusu 2 bin ile 20 bin arasında olanlar kasaba, 20 binden çok nüfusu olanlar da kent*" şeklinde açıklamaktadır.⁵⁹ 1988 yılından beri kırsal alanlar üzerine çalışmalar yapan OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) yaptığı çalışma da kırsal alanı tanımlayabilmek için '*nüfus yoğunluğu*' kavramını kullanmaktadır. Nüfus yoğunluğu üzerinden kırsal alan iki aşamada ele alınabilir. İlk olarak idari sınırlar içerisinde nüfus yoğunluğu km² başına 150 kişiden az olan yerler kırsal alan olarak ifade edilmektedir. Daha sonra bölgeler üç kategoriye ayrılarak sınıflandırılmaktadır. Bir bölgede nüfusun %50'den fazlası (km² başına 150 kişiden daha az) kırsal alanlarda yaşıyorsa bu bölgeler kırsallığı daha fazla olarak düşünülen bölgeler iken, bir bölgenin nüfusunun %15-50 arası kırsal yerel birimlerde yaşıyorsa bu bölgeler önemli ölçüde

⁵⁶ Lefebvre, "*Kentsel Devrim*", 10-13.

⁵⁷ Keleş, "*Kentleşme Politikası*", 74.

⁵⁸ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 22.

⁵⁹ Keleş, "*Kentleşme Politikası*", 74.

kırsal bölge olarak ifade edilmektedir. Yine bir bölgenin nüfusunun %15'inden azı kırsal yerel birimlerde yaşıyorsa bu bölge de kentselliği baskın bölge ifade edilir. Bakıldığında OECD göre yalnızca nüfus yoğunluğunu kullanılarak bir tanımlamaya gidilmektedir.⁶⁰

Ruken Keleş, topraktan ve rençberlikten kurtulan köylülerin, kentlere göç ettiklerini ve böylece kentlerde yeni bir düzen oluşturduklarını bir süre sonra ise kentlileştiklerini vurguluyor. Kentlileşen nüfus, iş bölümü ile farklılaşarak, uzmanlaşmakta ve bununla birlikte bilim, teknoloji ve sanatta ilerlemektedir. Kentlerde nüfusun artması ile birlikte farklı iş alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Kentte fırıncı, demirci, kasap gibi farklı iş kolları oluşturulmuştur. Modern yaşamda köylere bakıldığında kentin minimize edilmiş halidir. Eskiden olduğu gibi tarım ürünlerini üretmekle pek fazla uğraşmayıp tüketen insan haline gelmişlerdir.⁶¹ Keleş köy – kent kavramı, kentleşme ve sanayileşme kavramını birleştirmeye çalışan, kırsal alanın bir kalkınma modeli olarak sunulmaktadır. Köy- kent, kırsal kesim nüfusunun, toplumsal, ekonomik, kültürel, kamusal gereksinimlerini karşılayacak biçimde donatılmış yerleşim birimi olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye’ de ilk olarak MHP’nin ifade ettiği ‘tarım kentleri’ ile ‘köy- kent’ arasında benzerlik bulunmaktadır. Köy-kentin amacı, sanayileşmeyi kırsala taşımak ve köydeki işsizlik oranını düşürmek, köye götürülen hizmeti arttırmaktır böylelikle sağlıksız bir kentleşmeye engel olunacağı düşünülmüştür.⁶² Hızlı oluşan kentleşmenin beraberinde getirdiği olumsuzlukları “köy-kent” yapısı ile gidermeyi amaçlamaktadır.

Kır-kent ayrımı için en önemli göstergenin ilk olarak büyüklük olduğunu düşünülür. Ancak, arkeolog ve tarihçiler kır-kent ayrımı için kullanılan göstergenin büyüklüğün tek başına yeterli olmadığını aynı zamanda da sosyal ve ekonomik farklılaşmalarında önemli olduğu görüşündedirler. Araştırmacıların bir kısmı, karmaşık toplumların ve kentlerin korunma ve güvenlik korkusunun sonucu olduğu düşüncesini benimserler. Bu araştırmacılar, ilk kurulan medeniyetlerin hepsinde savaş izlerine

⁶⁰ Rural Development in the European Union- Statistical and Economic Information Report, 2006: 3 Akt: Aydınlı, Çiftçi, “Türkiye’den Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.54, 193.

⁶¹ Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, 23-26.

⁶² Keleş, “*Kentleşme Politikası*”, 37.

rastlanıldığını düşünmektedirler. Ancak, bunun aksine, Casma yakınlarında bulunan Caral yöresinde olduğu gibi, hiçbir savaş izi bulunmayan geniş kent merkezlerinin de var olduğu görülmüştür. Bulgular, Güney Amerika'da medeniyetin başlangıcında insanların bin yıl boyunca savaşı bilmeden yaşadıklarını göstermektedir.⁶³

İlk kentlerin ortaya çıkmasında, köylerin önemi büyüktür. İnsanlar yerleşik hayata geçmeden önce uzun bir süre göçebe olarak yaşamışlardır. İlk dönemlerde insanlar, avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını idame ettirmişlerdir. Değişen iklim şartları nedeniyle yiyeceklerin azalması sonucu topluca göçler olmaya başlamış ve böylece neolitik dönem ile birlikte yerleşik tarıma geçişler yaşanmıştır. İnsanlığın tarımla uğraşması insanların devamlı olarak belirli bir bölgede yaşamalarına yani yerleşik bir hayat yaşamalarına sebep olmuştur. Tarım ürününün yani hasadın hemen olmamasından dolayı insanlar belli bölgede uzun süre kalmak zorunda kalmışlardır. Bu sebepten nehir kıyıları ve verimli arazilerin olduğu yerler ilk yerleşik düzenin görüldüğü alanlardır. *“Arkeolojik bulgular ekolojik açıdan uygun yerlerde, büyük nehirlerin geçtiği verimli ovalarda kent niteliğinde yüksek nüfuslu yerleşmelerin ortaya çıktığını göstermektedir.”*⁶⁴

Ülkeden ülkeye farklılık gösteren kır-kent tanımı Türkiye’de de farklı şekillerde ifade edilmektedir. Kır denildiğinde tarıma bağlı ekonominin olduğu aynı zamanda nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında kent ise kırdan sonra oluşan sanayi toplumlarının var ettiği daha kalabalık nüfusu içinde barındırır.⁶⁵ Türkiye’de de kır-köy ve kent kavramları hususunda esas alınan ölçütler itibariyle çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu ölçütlerden en önemlisinin “nüfus” olduğu belirtilmektedir. *‘1924 yılında 442 sayılı Köy Kanunu’* nüfusu 2000’den aşağı olan yerleri köy, 2000-20.000 arasında olan yerlere kasaba ve 20.000’den fazla nüfuslu yerleşim yerlerini de kent olarak nitelemiştir. Her ne kadar kente ilişkin net bir ifade bulunmasa da 75 yıl yürürlükte kalan *‘1580 sayılı Belediye Kanunu’*nda da nüfus ölçütü esas alınarak, 2.000’den fazla nüfusa sahip yerleşim

⁶³ John Reader, *Şehirler*, çev. Bahar Karlıdağ, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 26-28.

⁶⁴ Aslanoğlu, *“Kent, Kimlik ve Küreselleşme”*, 14.

⁶⁵ Aydın, Çiftçi, *“Türkiye’den Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”*, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.54 (2015): 194.

birimlerinin belediye tüzel kişiliğine dönüştürülebileceği ifade edilmiştir. Bu haliyle “1580 sayılı Kanun” 2.000’den fazla nüfusa sahip yerleri görevleri ve gelir kaynakları bakımından kent yönetimi ile özdeşleştirmektedir. Kanunla köy dışında kalan bütün yerleşimler kanun kapsamına alınarak standart bir belediyecilik yapısı kurulmuştur. 1580 sayılı kanun belediye kurumlarının kurulduğu yerleşim alanlarının tüm belediyeler için aynı örgütlenme tarzını, görev ve yetkileri öngörmüştür. Görüleceği gibi Köy Kanunu’na göre 20.000’den fazla nüfuslu yerler kent olarak kabul edilirken, 1580 sayılı Belediye Kanunu için asgari rakam 2.000 olarak belirlenmiştir. TÜİK tarafından da “kır-kent” ayrımı konusunda birtakım ölçütler geliştirilmiştir. Geliştirilen ilk ölçütte idari bölünme esas alınarak il ve ilçe merkezleri ‘kent’, daha küçük olan tüm yerleşim birimleri ‘köy’ olarak kabul edilmektedir.⁶⁶

Sanayileşme sonrasında kırdan kente doğru yaşanan göç ile kente yerleşen topluluklarda belirli bir aşamadan sonra kentleşme yaşanmıştır. Kentleşme ifade edilirken, kırsal alanların nüfusunun az olması, kentsel alanlarda yaşayan insan sayısındaki artış olarak düşünülebilir. Kentsel nüfus artışının birçok farklı sebebi olmakla birlikte en belirgin nedeni kırdan kentlere doğru olan göçlerdir. Bunun yanında iktisadi, siyasi, teknolojik ve sosyo-kültürel değişimler kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Türkiye’de kentleşmenin başladığı ilk dönemlerde bu sebepler etkili iken, son yıllarda yapılan yasal ve yönetsel düzenlemeler kır-kent ayrımında daha etkili olmuştur.⁶⁷

Kentleşmeyi ve kentlileşmeyi açıklamadan önce kır ve kent kavramlarını açıklamak önemlidir. Köyün bilinen özelliklerinden ayrılarak oluşan yeni yerleşim alanlarını kentler oluşturmaktadır. Kentin oluşma süreci ile ortaya çıkan yapısal değişimler kentleşmeyi beraberinde getirmektedir. Kentler, ilk ortaya çıkışlarından sanayileşme sürecine kadar işlevsel ve yapısal açısından çok az bir dönüşüm geçirmişlerdir. Sanayileşme sonucunda ise, kentlerin hızla büyümesine ve bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çağdaş anlamda kentleşme,

⁶⁶ İbrahim İrdem, Ahmet Mutlu, “6360 Sayılı Yasayla “Kır-Kent” Kavramlarının Muğlaklaşması Sorunu ve Olası Sonuçları”, (*Kamu Yönetimi Kongresi*) KAYSEM 10(5-7) (İzmir, Mayıs 2016): 2.

⁶⁷ Aydın, Çiftçi, “Türkiye’den Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.54 (2015): 193.

sanayileşmenin getirisi olarak nüfus hareketliliği ile ortaya çıkmıştır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa kentleşme belirli bir zamana ve ülkeye göre, kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfus yoğunlaşma hızı veya oranını vermektedir.⁶⁸ Sanayileşme ile oluşan kentlerin yapısı daha önceki kent yapılarından farklılık göstermektedir. Sanayileşme sonrası oluşan kentler kırdan kente göçe sebebiyet vermiştir. Bu döneme bakıldığında kentleşme ve kentleşmeye yeni anlamlar atfedilmektedir.

İlk olarak kentleşme, nüfusun büyük yerleşim alanlarında toplanması olarak düşünülmekte, ikinci olarak da insanların kent kültürünü benimseyerek kentli davranışlar göstermesi şeklinde ele alınmaktadır.1950’lerde başlayan kentleşme sürecinde, 1990’lara gelindiğinde tam anlamı ile kentsel bütünleşmenin gerçekleşmediği görülmektedir. Bu çerçevede kentleşme tanımının değişmesi gündeme gelmiştir.

Antik kentlerden Ortaçağ kentine ve sonrasında sanayi kentine en son olarak da günümüz küresel kentlerine geline süreçte kentler, siyasi-askeri otoritenin, ekonominin, ticaretin ve sosyokültürel alanların merkezi konumundadır. Ayrıca her dönemin kentinin kendine has özellikleri olduğu da bilinen bir gerçekliktir. Kent, sosyal, kültürel, ekonomik yapının şekillendirdiği fiziksel bir mekân ve sosyal bir yaşam alanıdır. Doğal kaynakların sunduğu imkânlardan yararlanmak için bir araya gelerek yerleşik hayata geçen ilk insanlar, kentlerin ortaya çıkmasının ilk adımlarını atmışlardır. Kentler geçen zaman içerisinde ulaşım, sağlık, eğitim ve sosyal olanaklar geliştirerek elde edilen yüksek yaşam standardı ve sosyalleşme ihtiyacı insanların bir arada yaşamalarını zorunlu kılmış, zaman içerisinde artan nüfus ile fiziksel olarak kentlerin büyümelerini sağlayarak kentleşme sürecini başlatmıştır.⁶⁹

Kentleşme, kır ve kent olgusu ile ele alınması gereken önemli bir kavramdır. Kentleşme dar anlamda, kentlerin ve burada yaşayan nüfusun artması olarak ifade edilmektedir. Kentsel nüfus, doğumlar ile ölümler arasındaki farkın doğum lehine olması ve aynı zamanda köylerden kente olan göçlerden artmasına paralel olarak artar.

⁶⁸ Ercan Tatlıdil, *Kentleşme ve Gecekondu*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 4.

⁶⁹ Murat Yeşil, Murat Yüksel, “Ordu Kentinin Kentlilik Bilinci”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, C.11, (Aralık 2016), 45.

Kısacası dar anlamda kentleşme ilk başta demografik bir anlam ifade eder.⁷⁰ Kentleşme *'itici, iletici ve çekici'* güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen bir nüfus hareketliliği olarak ifade edilebilir. İten etmenler, nüfusu köyden ve tarımdan köy dışına iten etmenler olarak açıklanırken yani köyün olanaklarının sınırlı olması olarak düşünülürken, iletici etmenler ise köyden ayrılan nüfusun kentlere ulaşımında sağladığı olanaklar olarak belirtilmektedir. Bunun yanında çekici güçler ise, köyden ayrılan nüfusun kentte var olan olanak ve imkânlarıdır.⁷¹

Kentlerin ortaya çıkması, zamanla sayılarının artması, beraberinde yaşanan gelişme ve değişimin hepsi kentleşme olarak tanımlanabilir. Kent sayısının artmasının paralelinde kentlerde yaşayan nüfus artmaktadır. Demografik özelliği ile bağlantılı olmanın yanı sıra kentleşme literatürde farklı tanımlamaları da mevcuttur. Kent tanımında olduğu gibi kentleşme tanımında da her bir disiplin kendi bakış açısı ile bakarak kentleşmeyi tanımlamaktadırlar. Kent çalışmalarında ele alınan bakış açıları kentleşmeyi de farklı şekillerde ifade edebilir. Çünkü kentleşme sadece demografik olarak değil ekonomik, toplumsal, yönetsel faktörlerin hepsini kapsayan bir tanım olarak karşımıza çıkması mümkündür.⁷² Kentleşme kavramını ele alırken öncelikle nasıl ortaya çıkmış ona bakmak yerinde olacaktır. Burada J. J. Rousseau'nun *"kentleri kent yapan binalar değil, kentlilerdir"* görüşünden hareketle kentleşme kavramı açıklanmaya çalışılacaktır.⁷³

Kentleşme Sanayi Devrimi ile beraber varlığını hızlıca hissettirmeye başlamış ve aynı zamanda toplumsal yapıda köklü değişimlere sebep olmuştur. Sanayi Devrimi'ne ayak uydurabilecek özelliklere sahip olan toplumlar oluşacak sorunları aşarak hızlı kentleşmenin olumsuz sonuçlarını atlattırken bu özelliği olmayan toplumlar ise henüz yaşanan sorunları atlattırmayı başaramamıştır. Bakıldığında değişimin kendisi de sanayileşme ile birlikte değişime uğramıştır. Örneğin 2 milyon yıl, insanlar mekânı avcılık ve toplayıcılık için kullanmışlardır. Ondan sonra tarım başlamıştır. Neolitik devir ile ortaya çıkan yerleşme tarzıyla o zamanın kentlerinin değişip de ortaya yeni bir tür

⁷⁰ Aydın, Çiftçi, "Türkiye'den Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.14, S.54 (2015): 195.

⁷¹ Keleş, "Kentleşme Politikası", 47.

⁷² Emine Nur Kırımlı, *Çankırı'da Kentleşme ve Kentleşme*, (Çankırı: Yenigün Basım, 2017), 11.

⁷³ J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, (İstanbul: Kültür Yayınları, 2006), 15.

kentin çıkma süreci 10 bin yıl kadar bir vakit almıştır, 8 bin yıllarından ortalama 19. yüzyıla kadar, 10 bin yıl kadar insanlık tarihinde temelde yerleşme düzeni değişmemiştir. Sanayileşme ile yaşanan değişim ise son derece hızlı ve temeldedir. Daha önceki dönemlere benzemeyen başka türlü bir değişimdir. Yani sanayi toplumu başladıktan sonraki yerleşme ve kentleşme, daha önceki kentlerle yapı bakımından ve yerleşme düzeni bakımından kıyaslanamaz.⁷⁴

20. yüzyılda, dünyanın yalnızca onda biri kentlerde yaşamaktaydı. 1980'lerde ise her üç kişiden birinin kentlerde yaşadığı belirtilmektedir. Dolayısı ile kentleşme, zaman içerisinde küresel bir olgu haline gelmiş ve gelişmiş ülkelerin bir ayrıcalığı olmaktan çıkmıştır. Günümüze gelindiğinde bu olgunun boyutları değişmiştir. Daha 200 yıl önce dünyanın büyük kentsel yerleşim yerlerinde bir milyondan az nüfus barınırken, günümüzde on milyonu aşkın nüfus barındıran kentler bulunmaktadır. Kentsel yaşam biçimi dünyaya egemen olmuştur. Kent olgusunun boyutu ve dış görünüşü her ne kadar değişmiş olsa da kentin kökeni binlerce yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Tarım devrimi ile başlayan bir süreci tamamlayan kentleşme devrimi insanın doğa ile yakınlığının azalma yaşanmaktadır. Sanayi Devrimi'nin doğrudan sonucu olan günümüz kentleşme patlaması yeni bir olgu ise de, kökenleri geçmişe dayanan bu kentlerin tarihi, uygarlığın başlarına kadar uzanmaktadır.⁷⁵ En basit anlamı ile kentleşme, toplumsal örgütlenmenin köylerinkinden daha karmaşık bir durum olarak yoğunlaşmasıdır.⁷⁶

Kentleşme toplumsal değişim sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak toplumsal yapıda belli başlı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi sonucu kentin coğrafi ve demografik açıdan genişlemesi kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Yeni oluşan kent, yeni olanaklarla birlikte yeni sorunları da içinde barındırmaktadır. Kentleşmenin etkisi ile toplumsal kurumlarda, ekonomik alanda, siyasi kurumlar, dönüşüme uğrar ve değişir. Toplumsal yaşam ve ilişkiler de nicelik ve niteliksel açıdan değişmeye başlar. Yaşanan bu değişimler her biri olumlu olarak var

⁷⁴ Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı ve Değişme*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), 264.

⁷⁵ Huot, Thalmann, "Kentlerin Doğuşu", 11-12.

⁷⁶ A.g.e., 36.

olmaz aynı zamanda beraberinde pek çok problemi de meydana gelmesine sebep olabilir.⁷⁷

Kentsel nüfus, doğumların ölümlerden fazla olması ve köyden kasabadan gelenler yani göçle artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde doğurganlık azalmakta olduğundan kentleşme daha çok köyden kente göç ile kendini göstermektedir. Kentleşme en dar anlamda ifade edildiğinde demografik nitelik taşır.⁷⁸ Kentleşme, toplumsal değişme sürecinin bir boyutu olarak düşünülmektedir. Batı’da Sanayi Devrimi’yle başlayan bu değişim az gelişmiş ülkelerde farklı bir biçimde gelişmiş ve en dinamik toplumsal gerçeklerin başında yer aldığını belirtmektedirler. Kentlerde imkânlarla ulaşılabilirliğin kolaylığı ve ürünlerin çokluğu ve çeşitliliği, günümüzde kentsel alanların insanlar için daha cazip hale gelmesine olanak sağlamıştır. İnsanlar ilk başlarda kırdaki ekonomik olanakların yetersizliği olmak üzere çeşitli nedenlerle kırdan-kente göç etmeye başlamışlardır. Kentlerde, bireyler arasındaki ilişkiyel bağlar yani kişiler arası samimi ilişki ortamından daha resmi ilişkilere ve daha çok bireyselliğe geçişin yaşandığı değişimler bulunmaktadır. İnfornel çalışma ortamları kentlerde formel olarak kendini göstermektedir. Bu sürecin, insan davranışlarını yaşadıkları yere göre değiştiren bir süreç olduğu söylenmektedir.⁷⁹

Sosyal Bilimler Sözlüğünde kentleşme; *sanayileşmenin işgücünü kentlere çekmesi, tarımsal üretimin de fazla nüfusu itmesi sonucu, nüfusun kırsal alandan kentlere doğru göç etmesi, nüfusun kitlesel olarak kentlere akın etmesiyle ortaya çıkan sosyolojik olgu olarak* tanımlanmaktadır.⁸⁰ Ancak kentleşmeyi nüfus hareketliliği ile açıklamak eksik bir tanım olur. Çünkü kentleşme olgusu Keleş’in de belirttiği gibi, *“bir toplumun hem ekonomik hem de toplumsal yapısındaki değişmelerden doğar*. Bu sebepten kentleşmeyi açıklarken nüfus hareketinde yer alan bu ana iki değişkeni de ele almamız gerekir. Kentleşme ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak tanımlanacak olursa; sanayileşme ve ekonomik gelişme ile birlikte kentlerin artması ve artan kentlerin büyümesi sonucu toplumsal yapıda artan oranda örgütleşme, iş bölümü, uzmanlaşmanın yaşanması, insan davranışları ve ilişkilerin kentlere özgü değişikliklere sebebiyet veren

⁷⁷ Kiray, *a.g.e.*, 263.

⁷⁸ Keleş, “*Kentleşme Politikası*”, 19.

⁷⁹ Yeşil, Yüksel, “*Ordu Kentinin Kentlilik Bilinci*”, 46.

⁸⁰ Ömer Demir, Mustafa Acar, “*Sosyal Bilimler Sözlüğü*”, (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 206.

bir nüfus birikim sürecidir.⁸¹ Kentleşme, insan topluluklarının evriminde yerleşik düzene geçiş kadar temel bir aşama oluşturmuş, ama ondan çok hızlı yaşanmıştır.⁸² Bugünün anlamıyla kentleşme, Sanayi Devrimi'nin sonucunda oluşan bir olgu olarak görülmektedir. Batı Avrupa'da 18.yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi'nin üç önemli sonucu bulunmaktadır. Sanayileşme ile ilk olarak üretim şeklinin niteliği değişmiştir. Üretim yerleri evden fabrikaya taşınmış, yani üretim kolları gelenekselden modern üretim kurumlarına doğru bir geçiş yaşamıştır. Sanayi öncesi toplumlarda yavaş ve tekil üretim, sanayi sonrası ise hızlı ve seri üretime geçilmiştir. Sanayileşmenin ikinci önemli sonucu ise, sosyal yaşamda değişiklikler kendini göstermiştir. Bu değişiklikler toplumun homojen bir yapıdan heterojen bir yapıya geçişini ifade etmektedir. Toplumda daha önceden doğuştan olan statülerin yerini sonradan eğitimle kazanılan statüler almıştır. Sanayileşmenin üçüncü ve en önemli sonucu ise, nüfus hareketliliğinin fiziksel mekânlarda ve çevrede yarattığı değişikliklerdir. Diğer bir ifade ile kentleşmedir. Sanayileşme ile kırdan- kentte yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu yaşanan göç ile birlikte kırdan kentte göçen insanlar kentleşme ve kentlileşmeyi süreç içerisinde yaşamaktadırlar.⁸³ Çalışmalara bakıldığında kentleşme ve kentlileşme yalnızca göç ile açıklanamayacağı doğrultusundadır ancak kırdan kente doğru olan göçün kentleşmeyi etkilediği de bir gerçektir.

Kentleşme hareketi, bir nevi zaman içerisinde değişmeyi ifade etmektedir. Bir ülkenin kentleşme oranı ise, o ülkenin belli bir zaman diliminde, belli bir tanıma göre kent sayılan yerleşme yerlerinde yaşayan insan oranı olarak ifade edilmektedir.⁸⁴ Sanayileşmiş toplumlarda kentleşme, tarihsel gelişimi içinde genellikle kalkınma ile birlikte yürümüştür. Gelişmekte olan ülkelerde ise sanayileşme, kentleşmeyi yavaş bir hızla arkadan izlemektedir.⁸⁵ Sanayileşme ile birlikte üretim biçiminin değişmesi kentleşmenin tanımında önemli bir yere sahiptir. Kentleşmenin, tarımsal üretimden makineleşmeye geçiş olarak da ifade edilmesi bu sebeptendir. Bu geçiş tüm üretim sürecinin denetleme işlevini kentlerde topladığı gibi, kentlerin büyümesi ve yoğunluk

⁸¹ Keleş, "Kentleşme Politikası", 19.

⁸² Huot, Thalmann, "Kentlerin Doğuşu", 25-26.

⁸³ Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, 26-27.

⁸⁴ Keleş, "Kentleşme Politikası", 20.

⁸⁵ A.g.e., 22.

kazanması, heterojen bir toplum yapısını beraberinde getirmiştir. Her bir ülke de bu geçişi farklı olarak kendini göstermektedir.⁸⁶

Günümüzde kentleşme denilen bu olgunun, olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkilerinin tüm hızıyla sürdüğü ve bu durumun daha da yoğunlaşan bir düzensizlik geliştirdiği düşünülmektedir. Kentleşme sürecine bakıldığında ekonomik, sosyo-kültürel, demografik, teknolojik özellikler toplumsal yapıda bir değişikliğe aynı zamanda kendi içlerinde kümeleşmiş insan yerleşimlerinin yapılarını etkileyerek farklı bir anlam ifade etmektedir. Her kent kendine has özellikler ile kentleşme çabası içerisine girmiştir. 20. yüzyıldan itibaren teknolojinin gelişmesi ile birlikte kentleşme de değişim yaşanmıştır. Bu değişimlere örnek verilecek olursa kişiler daha çok birbirlerinden uzaklaşıp birliktelik ve sosyalleşmeyi kaybetmeye başladıkları düşünülmektedir.⁸⁷

Türkiye'deki toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapıyı, şekillendiren temel öğelerden biriside kentleşme olgusudur. Kentleşmenin yaşanması ile birlikte sosyal ve siyasi yapıda yeniden şekillenmektedir. Bu nedenle kentleşme, yalnızca ekonomik manada tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir. Ruken Keleş, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kentleşmeyi neden-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşen bir değişim süreci olarak nitelendirmektedir. Türkiye'de 'kır-kent', 'kentleşme ve kentlileşme' olgusu birçok gelişmiş ülkeye göre farklılık göstermektedir. Önceleri tarımın makineleşmesiyle başlayan kentleşme olgusu daha sonraki dönemlerde farklı etmenlerden etkilenecek şekilde şekillenmeye devam etmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaş'ından sonra hızlı bir değişim sürecine girmiştir. 1940'lı yıllardan sonra "Kent ve Kentlileşme" meseleleri konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Tarımda makineleşmenin yaşanması ve kentteki iş imkânlarının artması sonucu yeni yerleşim yerleri olan kentlere doğru göç olmuştur. Ancak göçün sonucunda ekonomik yapı ve sosyal mekânda değişim bireyleri kentli yapmaz. Son yıllarda ise bu etmenlerin başında modernleşme ve küreselleşme gelmektedir. *Kemal Kartal'ın da ifade ettiği üzere*

---

⁸⁶ A.g.e., 19.

⁸⁷ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, (Ankara: Say Yayınları, 2014), 20-24.

*kentleşme 'hem bir sonuç, hem bir sebep niteliği taşımaktadır.'*⁸⁸ Kentleşmeyi iyi anlayabilmek için kentleşmenin nedenlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Kentleşme her bir toplumda farklı zamanlarda farklı şekillerde kendini göstermektedir. Kentleşme hareketleri, ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko- sosyolojik etmenlerin etkisi altında oluşur. Bu etmenlerin her biri birbiri ile bağlantılıdır.

Sanayi Devrimi ile birlikte köylü nüfusu köyden iten, tarım kesimin içinde bulunduğu koşullardan dolayıdır ve olumsuz göç olarak düşünülmektedir. Köyden kente bir nüfus hareketinin başlaması, tarım üretiminde makineleşme ve artık ürünün olmasına bağlıdır. Birim toprak başına aynı miktardan daha fazla tarım geliri elde etmek için daha az insan gücüne gereksinin duyulduğu takdirde, tarım nüfusunun bir kısmı terhis edilebilir. Kısaca kapitalistleşme ile tarım işletmeleri, tarımdaki iş gücünün azalmasına olanak tanımıştır.⁸⁹

Kentleşme ile ekonomi arasında doğrudan bir bağ kurmak yanlış olacaktır, ancak dolaylı olarak bir bağlantısı bulunmaktadır, çünkü sanayileşmenin belli bir dönem sonrasında köyden kente gelen her bir bireyin kentlerde işçi olmanın yerine işsizlik, gizli işsizler ya da geçici ve toplumsal güvenlikten yoksun işler tutmaya başlamışlardır.⁹⁰ Özellikle az gelişmiş ülkelerde, tarım geliri köylüyü köyde tutamaya yetecek kadar çok değildi. Bu yetersizlik, aynı zamanda toprağın dengesiz dağılımı, tarım topraklarının çok parçalanmış olması, iklim koşulları ve toprak aşınması gibi olumsuz etmenler sebebi ile göç yaşanmaktadır. Örneğin Türkiye' de sözü edilen bütün bu koşullar, tarımdaki verimliliği azaltmak sureti ile kentleşme hızını etkilediği görülmektedir.⁹¹ Ekonomik nedenlerden bir diğeri ise; köyde beslenemeyen ve geleceğini garantiye alamayan köylüler çareyi kentlere göç etmekte bulmuşlardır. Sanayileşme ile toplumlarda, kentlerdeki iş olanakları köye göre daha fazladır. Ekonomik gelişme ile birlikte kişi başına düşen milli gelir yükseldikçe kentlerde üretilen mal ve hizmete duyulan istek kadar tarım ürünlerine duyulmamıştır.⁹²

⁸⁸ Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Türkiye'de Kentleşme*, (Ankara: Yurt Yayınevi, 1983), 49-52.

⁸⁹ Keleş, "Kentleşme Politikası", 23.

⁹⁰ *A.g.e.*, 28-29

⁹¹ *A.g.e.*, 23.

⁹² *A.g.e.*, 24.

Kentleşme ile birlikte iş alanında uzmanlaşma, ucuz ve kullanışlı bir ulaşım sistemi yani aradığın şeye daha hızlı ve daha çabuk ulaşma olanağı sağlamaktadır. Kentler daha fazla büyüme gösterdikçe bu olanaklar artar ve köyden kente göç hızlanmaktadır.⁹³

Sanayi Devrimi'nin getirdiği değişikliklerle tarım egemen toplumda insan gücünün yerin makinalar almıştır. Bu makineleşme teknolojinin gelişmesi ile birlikte sağlanmıştır. Kentleşme ile ürünlerin kolay ve ucuz taşınmasını sağlayacak teknolojik araçların gelişmesi artan üretim için önemli rol oynamış 17. yüzyılın sonunda buhar makinasının bulunmasına kadar ki süreçte kent nüfusu 100 bini aşmıştır. Diğer bir etken ise elektrik enerjisinin kentlerde kullanılmaya başlamasıdır. Aynı zamanda kara, hava deniz ulaşım araçlarındaki gelişmeler teknoloji ile doğru orantılıdır.⁹⁴ Bundan sonraki süreçte teknoloji artarak ilerlemiş ve kentleri etkilemeye devam etmiştir. Sosyo-psikolojik etmenler, köy ve kentin yaşam biçimleri arasındaki farklılıklardan meydana gelmektedir. Bu farklılıklar kentlerin köylere göre daha fazla toplumsal, kültürel, ekonomik olanaklara ve hizmetlere sahip olmasıdır. Kentin sahip olduğu bu farklılıklar kenti köye göre daha bir ilgi çekici hale getirmektedir. Çünkü kentin kendine özgün bir yapısının olması ile birlikte yaşam kalitesi de kentte daha yüksektir. Ayrıca sosyal hayatın köye göre daha fazla olmasını da bu etmenlere eklenirse “kentte yaşam” insanlar açısından daha cazip hale gelmiştir. Kentin köyden daha iyi olduğu düşünmek “İstanbul’un taşı toprağı altındır” sözü ile de kentlerin ne derece öneme sahip olduğu bilinmektedir. Kentlerin köylere göre tercih edilmesini Türkiye’de köyde yaşayan erkek çocuklarının, askerliklerini tamamladıktan sonra kentte yerleşmeleri örneğinde de görülmektedir. Köyden pek dışarıya çıkmamış olan genç birey askerlik yaptığı süre zarfında kentte yaşamış ve kentin kendisine sunduğu imkânları ve kolaylıkları görmüş ve sonuç olarak kenti köyden daha iyi görmeye başladığı için kent o genç birey için daha cazip hale gelmiştir. Böylelikle askerliğini bitiren erkek çocuklar kente göç etmişlerdir. Bir süre sonrasında ise bu göç ailenin diğer üyelerinin de kentte gelmesi ile tamamlanmakta ve ailecek kente yerleştikleri görülmektedir.⁹⁵ Bu durum sonrasında kentlileşme kavramı karşımıza çıkmaktadır. Kentlileşme, kent kültürüne ait birtakım davranış kalıplarının ve tutumlarının benimsenmesi ya da kente gelen bireylerin yeni

⁹³ A.g.e., 24-25.

⁹⁴ A.g.e., 25.

⁹⁵ A.g.e., 27.

koşullara uyum sağlama ve uygun ilişkiler geliştirerek kentin bir parçası olma süreci olarak ifade edilir.⁹⁶ Tabii bu durum köyden kente göçen bireyler açısından yeni koşullara uyum sağlama anlamında bazı zorlukları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Kente göçen bireyler yeni yaşam alanlarına ayak uydurmakta zorluklar yaşamışlardır. Örnek vermek gerekirse köyde müstakil evde oturuyorken ve tarımla uğraşıyorken gittikleri kentlerde de ilk başlarda gecekonducularda yaşayıp ve yaşadıkları bu yerde de bu kültürü devam ettirmek istemişlerdir. Ancak kent buna köydeki geniş alanlar kadar imkân sağlamadığı için bireyler bir süre sonra kentliliğe ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Elbette ki kentleşme tek bir tanıma sığdırılamayacak kadar geniş bir olgudur. Kültürel öğelerin yerleşmesine sebep olan ve bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlayan kentleşme sürecinin sonucu olarak kentleşme ortaya çıkmış, aynı zamanda, sanayileşmenin etkisi ile köyden kentte göçün yaşanması, nüfus artışı, kalkınma alanlarının değişmesi ve toplumda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla nüfustaki bu artış bilhassa gelişen ülkelerde çarpık veya sağlıklı kentleşme şeklinde kendini göstermektedir.⁹⁷

Kentleşme, kentsel yaşam tarzını anlama ve uygulama açısından bakıldığında, bireylerin kent kültürünün kazanılması, kentli birey haline gelip düşünsel ve davranışsal açıdan kentliliğe uygun vasıfların meydana gelme sürecini ifade etmektedir. Kentsel yaşam tarzı kente ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan uygunluğu ifade eder. Kentleşme ve kentleşme tanımlarını ele alındığında başlangıçta aynı kavrammış gibi görünse de aslında birbirinden çok farklı olgulardır. Kentleşme, toplumsal yapının niceliksel durumuna, kentleşme ise niteliksel durumuna tesir eder. Başka bir ifade ile tanımlamak gerekirse kentleşme yapısal bağlamda ele alınırken kentleşme ise bireyin kent bilincini kazanması ve kent kültürüne sahip olmasıdır. Kartal'ın deyişiyle “*ülke kentleşir, nüfus kentleşir.*” Gelişmekte olan bir ülkeyi ele aldığımızda iki durum karşımıza çıkmaktadır. İlkinden söz etmek gerekirse hızla kentleşmiş bir ülke aynı zamanda hızlı bir kentleşmeyi de beraber yürütülmektedir. İkinci durumda ise hızlı kentleşme yaşanmakta ancak kentleşme o oranda paralellik gösteremediği durumlarda olabilmektedir. Buna örnek ise Türkiye’de yaşanmıştır. Kentleşme ve kentleşme

⁹⁶ Yeşil, Yüksel, “*Ordu Kentinin Kentlilik Bilinci*”, 46.

⁹⁷ Hayta, “*Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı*”, 167.

birlikte gelişmemiş ve kentlileşme hızı kentleşmeye göre geri kalmıştır. Bu durum kentli nüfusun gelişimini sadece maddi açıdan geliştirmiş ancak tinsel açıdan ise geri bırakmıştır.⁹⁸ Sanayileşme ile birlikte hem kent olgusu hem kırsal olgusu farklı biçimde yaşanmaya başlanmıştır. Ancak kentte yaşanan değişimler kırsal–kentte göçe sebep olmuştur. Kentin sağladığı olanaklar sayesinde milyonlarca insan doğduğu yerde yaşamına devam etmek yerine okumak, işe girmek, daha rahat yaşam koşullarına sahip olmak için sürekli yaşam yerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu durum sürekli ve köklü beşeri ilişkileri zorlaştırmış, birincil ve yüz yüze ilişkilerden insanların yalnızlık içinde yaşamasına ikincil ilişkilere sebep olmuştur. Bu ilişkiler, sahip olunan statüler sayesinde insanların önemsendiği, kişiliklerin dikkate alınmadığı, arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerinin sınırlandırıldığı, bakmadan yaşanan mekânlara dönüşmüştür.⁹⁹ Kentleşme mekânsal, coğrafi ve demografik değişimlerin toplamı iken kentlileşme kentleşmenin bir getirisi olarak bireysel ve toplumsal yaşamda var olan değerler sistemindeki değişimlerin toplamıdır. Kentlileşme, kentteki bireylerin kent kültürünü ve kentlilik bilincini kavraması olarak ifade edilebilir. Kentlileşme kavramı, iç göçlerin sonucunda hızı bir değişimin yaşanması kentleşmenin ortaya çıkardığı bir durumdur. Tekeli’ye göre kentleşme Avrupa’daki kentleşme sürecine kıyasla Türkiye’de çok daha hızlı bir şekilde yaşanmaktadır. Türkiye’de ki bu hızlı kentleşme süreci ve süreç içinde kente göç eden kırsal nüfusun kentin kültürel formlarına uzak kalışından ötürü Türkiye’de kentleşme kavramına ek olarak “*kentlileşme*” kelimesine ihtiyaç duyulmuştur. Avrupa ülkelerinin kentleşme sürecinde ise böyle ayrı bir kelimeye genel olarak ihtiyaç duyulmamıştır. Avrupa ülkelerinde kentleşme kelimesi, her zaman kentlileşme kavramını da içinde barındıran bir anlam içerecek biçimde kullanılmıştır.¹⁰⁰

Kentler, insanların birbirleriyle ve çevresiyle etkileşimini ortaya çıkaran, insanların düşünce yapılarını şekillendiren aynı zamanda toplum – mekân– davranış bağlamında bireylerin kendi yaşam koşullarını belirlemesine imkân tanıyan sadece fiziki değil bununla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik davranışlarını sergiledikleri

⁹⁸ Kemal Kartal, “*Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Türkiye’de Kentleşme*”, (Ankara: Yurt Yayınları, 1978), 23.

⁹⁹ Arzu Açar, Murat Atalay, “Kentli Bireylerin Kırsal Mekân Algısı ve Kırsal Mekân Tüketimi: Antalya–Çakırlar Örneği”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C.4, S.7, (2014): 4.

¹⁰⁰ İlhan Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, (Ankara: Turan Kitap Evi, 1983), 41.

alanlardır. Bireyler arasındaki toplumsal bağın kaynağı haline gelen kentler, kent kimliği ile kent kültürünün oluşması ve yaşatılmasında da kilit rol üstlenirler.¹⁰¹ Kır-kent olgusu literatürde önemli bir yere sahiptir. Kentlerin daha iyi anlaşılabilmesi için kır çalışmalarının var olması gerektiği düşünülmektedir. Özellikle Türkiye’de sanayileşmenin yaşandığı dönemden sonra köy monografileri de artmıştır. Yapılan çalışmalarda kent kültürü bireylerin kente yerleşmesi ve daha sonra ki yaşam süreçlerinde kentleşme ve kentlileşme açısından önemlidir. Çünkü kentleşme, kentlileşme ve kent kültürü her zaman birbirleriyle bağlantılıdır. Kentleşme ve kentlileşme bölümünde de bahsedildiği gibi kentleşmenin tam manasıyla anlam kazanması kent kültürünü ve kentlilik bilincini meydana getirmektedir.

1.2.1. Kentlilik Bilinci ve Kent Kültürü

Kentlileşme ile birlikte bireyler kent kültürüne adapte olarak kentlilik bilinci elde etmektedir. Kentlilik, bireylerin kentte yaşamının gerektirdiği şartları ve değer yargılarını anlamış ve anlamlandırmış olmakla birlikte bu durumu özümsemiş ve benimsemiş olmalarıdır. Kentlilik bilinci ise kentlilik halinin pratiğe dökülmesi halidir. Yani kentte yaşayan bireylerin tam anlamıyla kente özgü tavır ve davranışlar sergilemeleri ve kentli bir birey olduklarının farkına varmaları ve buna uygun hareket etmeleri anlamına gelir.

Kentlilik bilincin oluşmasındaki en önemli unsur kente ait olma duygusudur. Kente ait olma bireylerin yaşadıkları kent ile güçlü ve anlamlı bağ kurabilme ve yaşadıkları kente kendilerini ait hissetmeleri anlamı taşır.¹⁰² Var olduğu günden bu yana kentler birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Zaman içerisinde kentler birtakım değişmelere uğrasalar da kendine ait dokularını korumaları gerekir. Kentte yer alan her bir parçanın yok olması insanlığın kültürel miraslarının da yoksullaşması anlamına gelir.¹⁰³ 19. Yüzyılın başlarında dünyada yaşayan insanların yalnızca %10’luk kısmı kent merkezlerinde, kalan %90’lik kısım ise küçük ve kendi kendine yettiği, çoğu

¹⁰¹ Tahsin Güler, Sinem Şahnagil, Hazan Güler, “Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, C.12, (Aralık 2016), 91.

¹⁰² Yeşil, Yüksel, “Ordu Kentinin Kentlilik Bilinci”, 45.

¹⁰³ Uğur Kökden, “Kentler Üreten Tarih Üreten Kentler”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, S.8, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Yaz 1996), 38.

zaman tarım alanlarından oluşan bölgelerde yaşamaktaydılar. 1900'lü yılların başlarına gelindiğinde kentte yaşayan insanların oranında artış yaşanmış ve dünya nüfusunun yaklaşık %25'i kentte yaşamaya başlamıştır. 21. yüzyıla bakıldığında, dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kentlerde yaşam sürmektedir. 2030'lu yıllara gelindiğinde ise dünyadaki nüfusun yaklaşık üçte ikisinin kentte yaşayacağı yapılan tahminler arasındadır. Yıllar geçtikçe kentte yaşayan insanların sayısının artış göstermesi dikkate alındığında, kentler birçok insanın göç ettiği veya içinde doğup büyüdüğü mekânlar olmakta, insanlar farkında olmasalar da kent, insan hayatında önemli bir yerdedir. İnsanlar yaşadığı kentlerde mutlu olmak için, nasıl bir kent içerisinde yaşadığı, insanların kentten beklentileri ve kentlerin insanlardan beklentileri ve insanların birbirleri ile uyum sağlayacak şekilde nasıl yaşayabileceği sorularına cevap verebilmek önemlidir. Söz konusu bu soruların cevapları ise gerçek kent kavramı ile ilgili yaşadığımız kentin bizde var olan kent imajının iyi tahlil edilmesinden geçer.¹⁰⁴

Kentte yaşayan bireylerin, ortak düşünceler etrafında birleşerek ortaya çıkan maddi ya da manevi değer yargılarının oluşma sürecine kent kültürü denir. Kente ait üretilen kültürel çıktılar ve hafıza oluşması kentte yaşayan insanlar vasıtasıyla anlamlı hale gelir. Başka bir açıdan bakıldığında ise kent kültürü, kente özgü nezaket ve görgü kuralları çerçevesinde, kişisel hak ve sorumlulukların bilincinde varma, farklı kültürlerden gelen kişilerin farklı gelenek ve görenekleri ile beraber yaşama kültürü şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda kent kültürü ile kentin kendine ait özelliklerini içinde barındıran, tarihsel, biçimsel, sosyo-ekonomik, kültürel ve fiziksel unsurlar ile beraber şekillenen, kentte yaşayan insanların yaşam biçimlerinden meydana gelen, devamlı olarak gelişen ve devam ettirebilir kent kavramını ayakta tutan, geçmişte yer aldığı gibi gelecekte de yer alacak süreçte meydana gelen anlam taşıyan bir bütünlük anlaşılır.¹⁰⁵

Kent kültürü denildiği zaman, aslında bir nevi batı ülkelerinin kentlerinde olduğu gibi sanayileşmenin ürettiği kültürden de bahsedilmektedir. Kent kültürünün büyük çoğunluğu sanayi toplumunun özellikleri ile birleşmiştir. Çünkü kentin bu şeklini alması Sanayi Devrimi ile yaşanmıştır.¹⁰⁶ Bireylerin yaşam alanları kentlerdir. Kentler,

¹⁰⁴John Reader, *Şehirler*, çev. Bahar Karlıdağ (İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2007), 23.

¹⁰⁵ Hayta, "Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı", 166.

¹⁰⁶ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 41.

kırsal alanları da içine alarak büyüyen, oturma-çalışma-eğlenme fonksiyonları iç içe geçmiş alanlarda, bireyin tüm zamanını nasıl geçireceğini planladığı, üretim ve tüketim öğelerinin gerçekleştiği yerlerdir. Değişim ve örgütlenmeyi içeren kentleşme sürecinin fonksiyonel etkisi kent yaşam şeklinin ortaya çıkması meydana gelen kültürel sonuçlardır. Kentleşme kavramı; çoğunlukla sosyal değişim ile birlikte esas olarak kent toplumlarındaki bireylerin yaşadığı kültürel değişimi dolayısıyla da toplumun kent kültürüne sahip olması olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁷ Her dönem ve kültür, kendinden sonra gelen döneme kendi dinamikleriyle şekillendirmektedir. Modern toplumun ana unsuru olan, “sermaye ve emek” ve buna bağlı kapitalist üretim biçimlerinin yeniden kuruluşu, sosyo-kültürel alanda da yeni yapılanmaları beraberinde getirmiştir. Yeniden yapılanmış kent odaklı merkezler, yeni üretici- tüketici güçler, yeni insan modeline uyumlu bir zaman-mekân kültür algısını da içine alır.¹⁰⁸ Tarihsel bağlamda kentlilik bilinci ve kent kültürüne bakıldığında süreç içerisinde değişim sergilemektedir. Her bir kent kendine has, nüfus yapısı, kan bağı, etnik, dinsel, kültürel eğitim seviyesi, gelenek-görenek, örf-adetlere sahiptir. Modern kentlerde geleneksel kente nazaran toplumsal yapısında daha çok bireysellik, farklı olmak ve özgür düşünce ön plandadır. İnsanların düşünce ve fikirlerini özgürce söyleyebilecekleri yerleşim yerleridir. Kentteki bireysellik, tek tip insanın oluşumu değil, farklı bireylerden oluşan çok renkli bir topluluğun ortaya çıkmasına ve bu farklılıklarla birlikte ortak yaşam kültürüne kavuşmaktır.¹⁰⁹

Kent, kentleşme, kentleşme, kentlilik bilinci ve kent kültürü konuları antropoloji, şehircilik ve bölge planlama, mimarlık, arkeoloji, ekonomi, din bilimleri, güzel sanatların bazı dallarında farklı şekillerde çalışma alanı haline gelmiştir. Aslında kent, tarihsel bağlamda bakıldığında medeniyetlerin varlığı ile oluşan ve bireyi kapsayan her alanın içerisine girmiş ve inceleme alanı haline gelmiştir. Bu çalışmada sosyolojik literatürde bu konular nasıl ele alınmış, toplumbilimciler bir yeri kent olarak görebilme koşullarının neler olduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

¹⁰⁷ Hayta, “Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı”, 170.

¹⁰⁸ Kafiye Özlem Alp, “Post Modern Resimde Zaman-Mekân Temsili”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, (2015), 319.

¹⁰⁹ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 15.

1.3. SOSYOLOJİDE KENT TARTIŞMALARI

Bütün toplumsal olgularda olduğu gibi kent, içeriğe sahip, nitelikli ve çok yönlüdür. Bu özelliğinden dolayı kentler birçok disiplin tarafından hem araştırılmakta hem de kentler ile ilgili farklı bakış açıları ile değerlendirmeler yapılmaktadır. Literatürde kentlerle alakalı pek çok tanımlama yapılmış olmasına rağmen kendisine ait ortak özellikler üzerinde görüş birliği bulunmaktadır. Literatürde kentlerin ortak özellikleri heterojenlik, kendine özgü kültür ve kimlik, gruplar, farklı toplumsal ilişkiler, nüfus yoğunluğu, iş bölümü ve uzmanlaşma gibi kavramlar olarak sıkça kullanılmaktadır. Söz konusu olan bu özellikler ayrıca kentin genel özelliklerini açıklayan kavramlardır. Edebiyatçılar, antropologlar, iktisatçılar, şehir planlamacıları, tarihçiler ve sosyologlar gibi disiplinler için çalışan insanlar sahip oldukları bakış açıları ile kenti tanımlamaktadır. Yapılan tanımlamalarda, üretim yapısı, fiziksel doku, heterojenlik, sektörel dağılım, işlev alanlarında var olan farklılıklar, örgütlenme biçimleri, uzmanlaşma ve iş bölümü, nüfusun yapısı, idari statü ve nüfus büyüklüğü gibi farklı ölçüler bulunmaktadır. Kapsamlı ve modern bir şehir tanımı yapılabilmesi için şehrin içtimai, iktisadi, siyasi ve hukuki bir birim olduğunu kabul etmek gerekir.¹¹⁰ Çalışmanın bu bölümünde toplumbilimcileri göre kent olgusunun ve kent kuramlarının üstünde durulmaya çalışılacaktır.

Tarihsel süreçte kentler hem insanoğlunun birikimini gelecek nesillere aktaran bir taşıyıcı, hem de gelecek nesillere aktarılan birikimle insanoğlunun geleceğini de biçimlendiren önemli bir faktördür. Uygarlığın doğması ile kentlerin ortaya çıkışı arasında bir paralellik söz konusudur. Chicago Okulu kenti araştırmaların merkezine alan ve kent sosyolojisinin temelini atan okuldur. Chicago Okulu'nda yapılan araştırmalar incelendiğinde, 1960'lı yılların sonlarına doğru kentleşmenin meydana getirdiği ayrışma ve farklılaşmanın sosyolojideki karşılığı olarak nitelendirilebilecek olan ve kentsel mekânlarda yoğunlaşan Marksist çözümleme ve son dönemin yeni yaklaşımlarına kadar birçok konuya ilişkin çalışmalar yapılmış ve görüşler ortaya konulmuştur.¹¹¹ Birçok toplum bilimciye göre kentlerin esas gelişimi Sanayi Devrimi sonrasında ve kentlerin sanayi merkezlerine dönüşmesi sonucunda kırsaldan kent

¹¹⁰ Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 5.

¹¹¹ Ahmet Koyuncu, "Sosyoloji Kuramında Kentler", *Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.25, Konya, (2011): 31.

merkezlerine göçlerin artması ve büyümesi ile olmuştur. Karl Marx'a göre kentlerde görülen şey, kentin kendisi değil kapitalist üretim süreci ve ilişkileridir. Kentteki emekçilerin yoksulluğunun sömürülmesindeki sorumlu ise kapitalist üretim biçimleridir. Kent ve kır ayrımı, en büyük entelektüel ve maddi iş bölümü olmasından dolayı, devrimci mücadelenin amacı iş bölümünü ortadan kaldırmaya yöneliktir. Kır ve kent arasındaki karşıtlık, barbar yönetimden uygarlık düzeyine geçiş ile belirtilmiştir. Kentin var olması ile beraber vergiler, polis ve kent yönetimi zorunlu hale gelmiştir. Kentte sermaye, üretim araçları ve nüfus toplanırken kırsal alanlarda dağınıklık ve yalnızlıklar oluşmaya başlamıştır. Kır ile kent arasındaki karşıtlık sadece özel mülkiyet çerçevesinde varlığını sürdürebilir. Bu bağlamda Marksizm için kentin vazgeçilmez önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu karşıtlığın ortadan kalkması, özel mülkiyetlerin de ortadan kalkmasını beraberinde getireceği gibi, özel mülkiyetlerin de ortadan kalkması büyük sanayilerin ve sanayilerin geliştiği kentler ile mümkündür. Farklı bir ifade ile Sanayi Devrimi gibi sınıfların savaşları da kentlerde meydana gelmektedir.¹¹²

Marx ve Engel kent hakkındaki görüşlerini Alman İdeolojisi adlı yapıtında yer almaktadır. Bu yapıta bakıldığında ise, bir ülkede sanayi ve ticaretin tarımdan ayrılması ile köy-kent arasında zıtlıkların oluşmasıdır. Aynı zamanda kente iş bölümünün arttı yerleşim yeri olarak bakılmaktadır. Köylülük aptalca bir yaşam olarak görülmektedir çünkü kentte sunulan imkânlar köylerde sunulmamaktadır. Gelişme ve kurtuluş, onlara göre köylülükten kurtulmaya bağlıdır. Kent, üretim araçlarının, hammaddenin ve gereksinimlerin toplanmış olduğu lüks yaşamı temsil eden yerler iken köyler, yalnızlık ve dağınıklık olarak düşünürler. Marx kentlerin sanayileşme ile doğduğunu ve kentlerde iş bulunabileceğini var sayar. Marx zenginliğin kaynağı olarak toprağı değil de emeği düşünmektedir. Onun için emek her şeyin üstündedir. Yiyecek, konut, giyim gibi bütün gereksinimler emek karşılığı sağlanır. Kent kentsoylu ve emekçileri yaratır. Kentte üretim araçlarını elinde bulunan üretici ve üretim araçlarında çalışacak iş gücüne sahip bireylerden oluşur. Marx'a göre kent, yalnız üretim güçlerinin değil, erkin toplandığı, toprak iyeliğinin dışında bir kapitalimizdir. Kent öyle bir yerleşim yeridir ki, çıkar ve çelişki grupları ile kendine özgü bir bilinç oluşturarak, sınıf yapısının ortaya çıkmasına yol açar. Kentte görünen şey kapitalist üretim süreçleri ve ilişkileridir. Kentte

¹¹² Seçil Mine Türk, "20. Yüzyılın Kent Kuramları", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3, (2015): 51.

emekçiliğin sömürülmesi kentin değil kapitalist yapının sonucudur. Marx ve Engel kent yoksulluğunun ancak bir bütün olarak dönüşümü sonucunda giderilebileceğini iddia ederler.¹¹³

Zaman-mekâna ilişkin ekonomi-politik yaklaşımların büyük bölümü kapitalist eleştiriye ve Marx'a dayanmaktadır. Marx, “*insan bir hiçtir, olsa olsa zamanın enkazıdır.*” diyerek, emek zamanının düzenlenmesi ve kullanımının kapitalizmin merkezi özelliği olduğunu göstermiştir.¹¹⁴ Marx'a göre kentte görünen şey, kentin kendisi değil, kapitalist üretim süreçleri ve bu bağlamdaki ilişkileridir. Kent emekçilerinin yoksulluğunun sömürülmesinin en baş sorumlusu da kapitalist üretim biçimidir. Kır ve kent ayırımı, iş bölümünün var olduğunu göstermektedir. Kent ve kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa geçiş olarak ifade edilmektedir. Kentin varlığı bununla birlikte vergileri ve polisi, yönetimi yani düzenli bir işleyişi de kaçınılmaz kılmıştır. Kentte nüfus, üretim araçları, sermaye, zevkler ve gereksinmeler var iken, kır yalnızlığın ve dağınıklığın alanı olmuştur.¹¹⁵

Birçok bilim insanının dikkat çektiği gibi Batıda geliştirilmiş olan kent kuramları, sanayileşmiş kapitalist Batı ülkelerinin kentleri üzerindeki gözlemlere dayandıklarından, Batı dışı ülkelerin hızla büyüyen kentlerine her zaman uymamaktadır. Batı dışı toplumlar için, kentlerin büyümesini belirleyen iç ve dış etkenler, batı ülkelerdekinden çoğunlukla farklı niteliğe sahiptir. Örneğin, sanayileşmiş batı ülkelerinin kentlerinde, en yoksul sınıflar kent merkezdeki düşük nitelikli konutlarda oturdukları halde, merkez dışında lüks, temiz ve zengin yöre kentler zengin sınıflarıdır. Oysa Türkiye’de bu durum tam tersi halini almıştır, merkezde genellikle varlıklı sınıfların oturmasına karşılık, merkez dışında ise kentler gecekondu/varoşlarla/gettolarla çevrilmiştir.¹¹⁶

Marx Weber’e göre kent tanımı ise; Tahkimat, pazaryeri, kendine özgü ve en azından kısmen özerk hukuku olan bir mahkeme, tutarlı bir birlik şekli, kısmen de olsa özerklik ve bağımsızlık özelliklerinin gerektiği düşüncesindedir. Bu kriterlere göre ele

¹¹³ Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, (Ankara: Sol Yayın Evi, 1976), 31-35.

¹¹⁴ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 15.

¹¹⁵ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, (İstanbul: İz Yayınları, 1998), 91.

¹¹⁶ Ruken Keleş, *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme Konut ve Gecekondu*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983), 22.

alıp yaptığı değerlendirme sonucunda, sadece batı orta çağı şehirlerini kısmen gerçek bir şehir olma niteliğini gösterdiğini savunmaktadır. Marx Weber, kent tanımını batı kentlerinin özelliklerinden hareketle belirlediğinden tabii olarak bu kriterlere en uygun düşen de yine batı kentleri olmaktadır. Oysa bir kentin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği sorusuna birçok açıdan verilebilecek çeşitli cevaplar bulunacaktır. Buna mukabil, belli bir nüfus büyüklüğüne sahip olması, ekonomik yapısı ve idari sistemi ile diğer yerleşim birimlerinden farklılıkları temel özellikleridir. Bu özelliklere sahip yerleşim birimleri ise Ortaçağ Avrupa'sından çok önce bulunmaktadır.¹¹⁷

Kent adlı eserinde Marx Weber ekonomik işlevi bakımından kenti “*sakinlerinin geçimlerini tarımdan ziyade ticaret yoluyla sağladıkları bir yerleşim birimi*” şeklinde tanımlar. Kentlerde, kentte yaşayan nüfusun günlük ihtiyaçlarını ekonomik bağlamda önemli bir bölümü yerel pazarlardan ve gözle görülür bir biçimde kente en yakın halka satmak için ürettikleri ürünler ile karşıladıkları durumlardan bahsedilebilir. Tanımda geçen anlamıyla kent “pazar yerleşimi” olarak ifade edilebilir. Bu özellik tek başına kentin ayırt edici özelliği değildir.¹¹⁸ Daha erken dönemde Marx Weber kentlerin varlığından bahsetmek için belirli düzeyde siyasi özerklik, vatandaşlık hissi, mahkeme sistemi ile yasa, piyasaların varlığı ve sur duvarları varlığından söz etmektedir. Tanımda fiziksel okuma, belli bir nüfus yoğunluğunun üstünde olma ve tarım dışı faaliyetler ile yaşamını sürdürebilmek gibi unsurların yanında, kent kültürünü simgeleyen aidiyet hissi ve vatandaşlık ile beraber yasalarla düzenlenmiş olan kent yaşamının gerekliliği de yer almaktadır. Weber, ilk kentlerin ne yönetsel, siyasal ve ekonomik ne de yaşayan insanların güvenliğinin sağlanması açısından savunma birimi olmadığını ifade etmiş ve kent adını alan bölgelerin bir kalesi, ekonomik anlamda bir pazar piyasası, kendine has bağımsızlığın *göstergesi olarak düşünülmektedir. Bu kriterlere göre sadece batı kentlerinin kent olma özelliği gösterdiğini ifade etmektedir. Kente en uygun olan Batı kentleridir.*¹¹⁹ Weber gelişme konusunda olduğu gibi kentlerin varlığı konusunda da batının olduğunu ifade etmiştir. Yani Weber'e göre, nüfus bir kent kavramlaştırmasında yeterli değildir. Weber için önemli olan kentin ekonomik ve siyasi örgütlenme biçimidir. Weber kentin bir pazaryeri olma özelliği üzerinde

¹¹⁷ Marx Weber, *Şehir: Modern Kent Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2000), 91.

¹¹⁸ Kırımlı, “Çankırı'da Kentleşme ve Kentleşme Dinamikleri”, 6.

¹¹⁹ Weber, *Şehir: Modern Kent Oluşumu*, 91.

durmaktadır. Kentin ekonomik işlevi, o yerleşim yerindeki yaşayanların ve art bölgesindekilerin beslenmelerini sağlar. Weber kenti ikiye ayırır. İlki “tüketim kenti” diğeri ise “üretim kenti”dir. Weber’ in kent kuramında, kent siyasal bir birimdir. Kent aynı zamanda üretim ve değişim koşullarını belirleyen bir yerdir. Kentlerin ilk oluştuğu zaman siyasal simgesi, kale ve askeri gücü bulunmasıdır. Weber kentin tarımdan çok ticarete dayandığı fikrindedir. Weber’ in ideal kenti; pazaryerini, kaleyi, mahkeme ve özel hukuk sistemini, bir arada yaşamayı ve kısmı özerkliği sayar. Bunlar arasında hemşehrilerin kimi hak ve görevleri yerine getirmek için bir araya gelmelerinin sadece Batı kentlerini özgü olduğunu, pazaryeri ve kalelerin hem batı hem doğu kentlerinde bulunduğunu belirtir. Weber, kenti sadece kapitalizm sorununun bir parçası olarak ele almıştır.¹²⁰ Yani insanların kentlere yoğunlaşma nedeninin ekonomiye dayandığını belirtmektedir. Sanayileşme ile kentlerde, buhar makineleri, ticaret, tarımın sanayileşmesi ve verimliliğin artması, ticari merkezlerin büyümesi, ulaşım, sanayi ve fabrika sistemi gibi ekonomik güçler olduğunu belirtmiştir.¹²¹

Emile Durkheim ise kenti “iş bölümü” ve “dayanışma” kavramları ile açıklamaktadır. Kentleşme Durkheim’e göre tinsel yoğunluk belirlemektedir. Kentleşme, iş bölümünü artırır. Kent Ortaçağlarda kendi başına anlamlı bir birim iken ileri kapitalist toplumlarda, kentin toplum kuramının ana ögesi olamayacağını ileri sürer. Günümüzde, kent ile toplum arasında bir ayırım yapmanın gerekli olmadığını bunun nedenini ise toplum denildiğinde akla büyük ölçekte bir kent gelmesine bağlamaktadır. Mesleki ve toplumsal iş bölümünün artması ile yerelliğin önemini yitirdiğini savunur. Durkheim’e göre toplumsal yapının gelişmesi için kent tarihsel bağlamda önemli bir koşuldur. Gelişmeden söz edilen güçler, kentteki nüfus yığılmalarıdır ve bu yığılmalar iş bölümünü özendirilmektedir aynı zamanda birtakım anormalliklerin doğmasına da yol açtığı görüşündedir. Çağdaş toplumlarda patolojik olgular kentlerde de dikkat çelmektedir.¹²²

Robert Erza Park kent kavramını yapılan tüm tanımlamalardan farklı olarak açıklamaktadır. Park’a göre kent, bireylerin yaşadıkları dünyayı, sahip oldukları arzuya uygun hale getirebilmek için göstermiş oldukları çabanın en tutarlısı olduğunu ve

¹²⁰ A.g.e., 91-95

¹²¹ A.g.e., 95-100

¹²² Emile Durkheim, *Toplumsal İş Bölümü*, Çev. Özer Ozankaya, (İstanbul: Cem Yayınları, 2014), 99-150.

bütüne bakıldığında ise en başarılı olan şekli olduğunu belirtir. Park buna ek olarak kenti daha derinlemesine incelenecek olan aidiyet, kentli olma ve kent hakkı gibi bazı kavramlara sahip olan yeni bir kent tanımını da ortaya koymaktadır.¹²³

Murray Bookchin ise kenti, etik ve toplumsal nitelikteki bir eko-topluluk olarak ifade etmektedir. Birbirine sıkı bir şekilde bağlı, büyük nüfuslu bir insan topluluğunun işgal ettiği bir alan olarak düşündüğü kenti, biyolojik yakınlığın toplumsal yakınlığa dönüştüğü bir grubu seküler yurttaşlara, dar görüşlü bir kabileyi evrensel yurttaşlar kitlesine dönüştüren önemli bir etmen olarak ifade etmektedir. Buradan hareketle kent toplumsallaşma sürecinde ve bir toplumu ayakta tutan kurum ve kuruluşların devamiyeti açısından son derece önemli bir yere sahiptir.¹²⁴

Ekonomistlere göre kent, mal ve hizmetlerin, üretim, dağıtım ve tüketimi sürecinde toplumun sürekli olarak değişen gereksinimleri karşılamak için ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır. Bu tanımın dışında, bir yerleşmeye kent adının verilmesi için, nüfusun tarım dışında çalışması gerekmektedir. Böylelikle kent ve köy ayrımı yapılabilmektedir. Toplumbilimciler ise kenti, yerine ve zamanına göre geniş sayılabilecek biçimde bir araya gelmiş ve bir takım ayırt edici özellikler bulunan insanlar ve yapılar topluluğu olarak tanımlanır. Toplumbilimci Louis Wirth'e göre kent, toplumsal bakımdan benzer özellikler olmayan bireylerin oluşturduğu geniş, yoğun nüfuslu ve mekânsal süreklilik niteliği olan yerleşmedir. Toplumbilimcilerin ortak olarak kent tanımı yapıldığında belli bir nüfus yoğunluğunun ve yoğunluğunun bulunduğu, işbölümü, uzmanlaşma ve türdeş olmayan bireylerin var olduğu yerlerdir.¹²⁵ Kentleri binlerce insanı barındıran büyük yerler olarak tanımlayan Wirth, 1920'li yıllarda kentleşme fikrini ortaya atmıştır. Kentler bir işi halletmek ya da bir şeyler satın almak için vardır ve kentte yer alan insanlar her daim hareket halindedir. Kentli bireyler kazanç elde etmek için çok emek harcadıklarından hoşça vakit geçirmeye zaman ayıramazlar. Kentler fertlerin rekabet ve mücadele ettiği bir alandır.¹²⁶

¹²³ Robert Park, *On Social Control and Collective Behaviour*, (Chicago: Chicago University Press, 1967), 3.

¹²⁴ Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*, (İstanbul: Sümer Yayın Evi, 1999), 45-52.

¹²⁵ Louis Wirth, *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*, Çev. Bülent Durgun, (Ankara: İmge Yayınevi, 2002), 79.

¹²⁶ Anthony Giddens, "*Sosyoloji*", (Ankara, Ayraç Yayınları, 2000), 507-508.

Louis Wirth kenti tanımlarken kır-kent kavramlarının zıtlığı üzerinden yola çıkmaktadır. Wirth'e göre, kentsel ve kırsal alanda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerdeki farklılıkların, “çok yönlü bir üretim sisteminin” ayırt edici özelliğinin yanı sıra da bir de “kültürel sınır” kavramı getirmektedir. Kentsel ve kırsal sahalar arasındaki bu sınır yapısal-ekonomik ayrılaşma hemen her alanda görüldüğü ve insanların yaşam tarzına da yansıyan açık değişimleri de kapsamaktadır.¹²⁷ Kentliliğim çevrebilimsel, örgütsel ve sosyo-psikolojik özelliklerini kapsayan bir kent kuramı oluşturmaya çalışmıştır. Köy – kent sürekliliğinin iki ucu olarak görmektedir. Köy ve kent arasında görülen ayrımlar, bu süreç içinde derece ayrıımıdır. Wirth kent, nüfus büyüklüğü, yoğunluğu ve hetorejenliği ile karakterize etmektedir. Kentlerde, kentsel olmayan yaşam biçimlerine rastlanabileceği bunun gibi kent yaşam biçimlerinin kentlerden taşabileceğini savunmaktadır. Ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi ile kentin köye, köyün kente yakınlaştığı ve aralarındaki net ayrımın ortadan kalktığını belirtmektedir.¹²⁸

Henri Lefebvre kenti, günlük hayat ve kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimi olarak tanımlarken kapitalist gelişme içinde sermaye, mekânı bir meta haline getirmiş ve kenti gücü temsil eden ilişkiler işaretleri sistemi olarak tanımlamaktadır. Sanayi kentlerinde kent-kentli tanımlaması yaparken kapitalist anlayışın ürünü olan sermaye ve gücün kimin elinde olduğuyla örtüşmektedir. Ekonomik güce sahibi olan kitle hâkim olandır, dolayısıyla sosyal yaşamı da belirleyenlerdir şeklinde ifade etmektedir. Meta üretimi, işbölümü, nüfus artışı, kaynaşma, yabancılaşma ve tüketim kavramları kent günlük yaşamının vazgeçilmez özelliklerinden olmaktadır.¹²⁹ Sanayileşme ile birlikte etkili alanların başında, kuşkusuz kentsel mekânlar olmuştur. Her ne kadar kentler, eskiden beri mekânsal değişimin adresi olmuşlarsa da, Sanayi Devrimi aynı zamanda bir “kentsel devrim” olarak da kabul edilir. Çünkü sanayileşme süreci ve bu sürecin “Ham madde-İş gücü-Pazar” üçlüsü etrafında ördüğü ağ, yerleri ve bölgeleri birbirlerine güçlü olarak bağlamış ve kentler de oldukça karmaşıklaşan yapılarıyla bu süreci denetimi altında tutan ve sürdüren yönetim ve organizasyon

¹²⁷ Yahyagil, “Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri”, 106.

¹²⁸ Keleş, “Kentleşme Politikası”, 93.

¹²⁹ Henri Lefebvre, Modern Dünyada Gündelik Yaşam, Çev. Işın Gündüz, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 53-55.

mekânları olarak ön plana çıkmaktadır. Lefebvre, bilgi, beceri ve organizasyonun toplanma alanı olan kentlerin bu hâliyle karar verme ve güç merkezleri olduğunu belirtmektedir.¹³⁰ Lefebvre, “*Geleneksel kentin öldüğünü*” söylüyor. Kentler; onu samimi olarak hissetmek isteyenler için “anlamını” ve “ruhunu” kaybetmiş, kısa süreli turiste hizmet eden şov mekânlarının bir bütünü haline gelmişti.¹³¹

İngiliz sosyal kuramcı David Harvey 1989 da ‘Kent Deneyimi’ adlı kitabında kente bakma ve kentleşmenin nasıl olduğu, kent metninin nasıl okunduğu üzerinde duruyor ve kentleşmeyi: “*Kentleşme, kentsel bir ortak alanın veya onun gölge biçimleri olan kamusal alanlar ve kamu mallarının hiç durmadan üretilmesi ve özel çıkarların buna hiç durmadan el koyması ve bunu yok etmesi sürecidir*” şeklinde tanımlamaktadır.¹³²

Bunun yanı sıra kentlerin varoluşu üzerine farklı hipotezler de ileri sürülmektedir. İlk çalışma Ergon Eraest Bergel’in, “*Kentlerin Doğuşu*” adlı makalesidir. Bergel Antik, Orta ve Modern Çağda kentlerin genel özelliklerini incelemektedir. Yaptığı çalışmada kentin doğusuyla ilgili olarak bir hipotez denemesi yapmıştır. İlk kentler Bergel’e göre metal devrinde ortaya çıkmıştır. Metalbilimin gelişmesi sonucu metal silah kullanan insanların taş silah kullananlara karşı askeri üstünlük sağlamalarına yol açtığını söylemektedir. Metal silahlara sahip olanlar karşısında güçlerini kabul eden ve onlara karşı boyun eğmek zorunda kalan neolitik çağın çiftçileri, onların adına üretim yapar hale gelmişlerdir. Böylece köleler ve efendiler şeklinde bir farklılaşma olduğunu söylemiştir. Hâkimiyetlerini güvence altına almak isteyen efendiler adalara veya tepelere yerleşmeye başlamış. Böylece tüm bölgeye hâkim olmuşlardır. Ve ilk kentler kurulmuştur. Bergel makalesinde bazı bilim adamlarına göre ilk kentlerin ilkel birer köy olduğu ve yavaş yavaş kentsel merkeze dönüştükleri iddialarına sahip olduklarını belirtir. Bergel ise, sırf nüfus artışıyla kente dönüşmüş neolitik bir köy olduğuna dair kanıt olmadığını belirtir.¹³³ Diğer bir yerden bakılacak olursa başta İbn-i Haldun olmak

¹³⁰ Mehmet Zeydin Yıldız, “*Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılayışları*”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, 10-15.09.2007, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011), 851.

¹³¹ Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Yaşam*, 53-55.

¹³² David Harvey, *Kent Deneyimi*, Çev. Esin Soğancılar, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016), 133.

¹³³ Bal, “*Kent Sosyolojisi*”, 35-36.

üzere birçok sosyologlar ve medeniyet tarihçileri, medeniyeti kentlerin ortaya çıkması ile başlatır. M.Ö 4000-5000 yılları arasında ilk kentlerin Mezopotamya’ da kuruldukları bilinmektedir. İlk kentlerin ortaya çıkışında artı ürünün saklanması için bir mekâna gereksinim duyulmaktadır. Artık ürünlerin ilk olarak depolandığı yer tapınaklardır. Kentin oluşumunda ekonomi ve güvenlik kaygısı ilk etkenlerdendir. İlk kentler, ‘tapınak, saray, mabet ve tahıl ambarları’ önemli mekânlarıdır.¹³⁴ Sosyoloji literatürüne bakıldığında aslında her dönem sosyoloğu kendi yaşadıkları zamanı ele alarak ve geçmişin analizini yaparak birçok kent tanımı yapmaktadır. Her biri kendi çerçevesinden yaptığı tanımların ortak yanı ise insanların toplu yaşamaya ihtiyaç duyup bu ihtiyaçlarını gidermek adına bir yere yerleşmeleri ve daha sonra gelişerek büyümeleridir. Bazı sosyologlara göre ise medeniyetlerin kuruluşu ve sanayileşmenin sonrasında kentlerin var olduğunu ve bundan önceki dönemlerin kent olarak ifade edilse de ilkel birer kent olduklarını öne sürmektedirler.

Genel itibari literatür incelenmeye çalışıldığında ilk kentlerin insanoğlunun yerleşik hayata geçmesi ile başladığını belirten görüşlerin yanında Neolitik devir ile hayvanların evcilleştirilmesi ile var olduğunu düşünen görüşlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda medeniyetlerin var olması ile kentlerin var olduğunu savunan görüşlerde bulunmaktadır. Kent çalışmalarına bakıldığında sanayileşme kentlerin tanımlanmasında büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda kent tanımları yapılırken kentin coğrafi konumu, ekonomik yapı, nüfus yoğunluğu vb. birçok ölçüt bulunmaktadır. Aynı zamanda sosyoloji, tarih, antropoloji, mimarlık, şehir bölge planlama gibi farklı alanlar kendi bakış açıları ile kenti tanımlamaktadır. Kent çalışmalarında ilk bakışta nüfus büyük etmendir. İlk yerleşim yerlerinde 10.000 nüfusa sahip yerler kent olarak tanımlanırken tarihsel süreçte kentte nüfus yoğunluğu artmıştır. Çalışmalarda diğer unsur ise ilk kentler güvenlik için kurulmuş iken değişen koşullar ile kentlerin var olmasında farklı sebepler var olmuştur. Her kent kurulduğu dönemin özelliklerini yansıtmakta ve kurulduğu döneme göre şekil almaktadır. Kentler ele alınırken coğrafi, fiziksel, ekonomik, sosyal faktörler ile ele alınabilir. Kent çalışmalarını ele alırken sanayi devri bir milat olarak görülmektedir. Sanayileşme ile birlikte kentlerdeki toplumsal yapıda değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Literatürde sanayileşme öncesi kentler geleneksel kentler, sanayi sonrası kentler ise modern kentler olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel

¹³⁴ Kaya, “Kentleşme ve Kentlileşme”, 18-19.

kentlerin özelliklerine bakıldığında ilk olarak korunma ve barınma amacı ile var olduğu, bireyler arası yüz yüze ilişkilerin olduğu, bireylerin ticaret ve ibadet alanlarında toplandığı yerler iken modern kentler bireyler arası resmi ilişkilerin olduğu, kentlerde uzmanlaşma, işbölümünün olduğu kırdan- kentte göçün yaşandığı yerler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında kent çalışmaları için kır-kent olgusu önemlidir. Literatüre bakıldığında köy- kent ya da kır- kent şeklinde tanımlamalar bulunmaktadır. Köy- kent kavramı literatüre girdiğinde birbirini tamamlama açısından birlikte ele alınmaktadır. Kentler kalabalık yerler olarak tanımlanırken köyler sakin yerler olarak tanımlanmaktadır. Modern kentlerde ise köyler kentlerin minimize hali olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de köy diye tanımlanan yerler tarım alanlarının yoğun olduğu, nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlerdir. Kent çalışmalarında bazı araştırmacılara göre kentler var olmuşken bazılarına göre ise köyler var olmuştur. Kentler ele alındığında kentlerin var olması ile birlikte kentleşmede açıklanmaya çalışılmıştır. Kent ve kentleşmeyi açıklamadan önce kır- kent olgusunu açıklamak önemlidir. Literatüre bakıldığında kırdan kentte göçün sonucu kentleşme ve kentleşme olgusu var olmaktadır. Kentleşme dar anlamda kentlerde yaşayan bireyleri ifade etmektedir. Kırdan kente göç eden bireyler ilk olarak kent yapısına alışmaya çalışmaktadır. Bu durum kentleşmeyi beraberinde getirmektedir. Kentleşmenin yaşanması ile birlikte bireyler kentleşmeye ve kentlilik bilincini kazanmaya başlamıştır. Jean Jacques Rousseau¹³⁵ kentleri kent yapan binaların değil kentlilerin olduğunu belirtmektedir. Bu sözü ile kent için kentleşmeye vurgu yapmaktadır. Kent tanımlarında olduğu gibi kentleşmede de farklı bakış açıları ile literatürde bulunmaktadır. 20.yüzyılda dünyanın sadece onda biri kentte yaşarken 1980’lerde her üç kişiden biri kentte yaşamaktadır. Kentleşmeye ilk olarak Filistin, Suriye, Anadolu, İran’da görülmektedir. Kent sayılarının artması ile kentleşme artmıştır. Kentleşme hem ekonomik hem de toplumsal yapıda değişimlerden doğmaktadır. Sanayileşme ile birlikte kentleşme de değişmiştir. Üretim yeri evden fabrikalara geçmiştir. Sanayi öncesi kentlerde üretim yavaş ve tekil iken sanayileşme sonrası üretim hızlı ve seri olmuştur ve bu süreç kentleşme ve kentleşmenin değişmesine sebep olmuştur. Literatürde kentleşmeye olumlu yaklaşımlar olduğu kadar olumsuz yaklaşımlarda vardır.

¹³⁵ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, (İstanbul: Kültür Yayınları, 2006),

Kentleşmenin Türkiye’de nasıl olduğu üzerine 1940’lı yıllarda konuşulmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Kentleşme anlamak için ekonomik, siyasi, kültürel, sosyopsikolojik nedenlerini iyi anlamak gerekir. Kentleşmeden bahsedilirken kentteki yaşam tarzının anlaşılması ve uygulanması olarak ifade edilmenin yanında kentte gelen bireylerin kentlilik bilinci kazanması olarak ifade edilmektedir. Kentlilik bilinci denildiğinde kentin kendine has nüfus yapısı, kendine ait özelliklerini kentte yaşayanların benimsemesi olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında kent kuramları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Chicago Okulu ile başlamış ve farklı kuramcılarla kentleri açıklamaya çalışılmıştır. Her dönem sosyologları kendi dönemlerindeki kent tanımını yapmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

MAHALLE OLGUSU: KAVRAMSAL VE TARİHSEL SERÜVENİ

2.1. MAHALLE KAVRAMININ KENT SOSYOLOJİSİ İÇİNDEKİ TEMEL GÖRÜNÜMLERİ

Kentlerin yerleşik hayatın başlaması ile var olduğunu savunan görüşlerin yanı sıra bazı bilim adamlarına göre ise medeniyetlerin kurulması ile ortaya çıktığını düşünülmektedir. Mahalle ise kentlerin bölünmesi ile oluştuğunu savunan görüşlerin yanı sıra mahallelerin birleşmesi ile kentlerin var olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Her iki görüşteki bilim adamları farklı bakış açıları ile kentti ve mahalleyi tanımlamaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında kentlerin değişimine sebep olan şeyin sanayileşme olduğu bilim insanının ortak noktası olmuştur. Kent sosyolojisinde kent açıklanırken sanayi öncesi kentler, sanayileşmekte olan kentler, sanayi kentleri, sanayi sonrası kentler, modern kent, postmodern kent şeklinde haritalanmaktadır. Sanayileşme ile beraber kırdan kentte doğru bir göç yaşanmıştır. Kente doğru yaşanan göçlerin sonucunda kentler yeniden şekillenmiştir. Sanayi kentlerinde sanayi bölgesine yakın yerlerde mahalleler kurulmuştur. Ancak kent çalışmaları makro boyutta olduğundan ve kendi döneminin sorunsallarını ele aldığından dolayı mahalle olgusuna çok yer verilmemiştir. Bu açıdan mahalle kavramının kent sosyolojisi içindeki temel görünümü ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Kentin mahallelere bölünerek yapılaşması oldukça eski bir örgütlenme biçimidir. Aslı erken dönem Mezopotamya'ya kadar ulaşan ve kentin en önceki unsurlarından olan mahalle kentin eski tarihinden bu yana var olmaktadır. Mezopotamya'nın antik şehirlerinde Larsa ve Babil'de mahalle birimi çok belirgin bir şekilde kent planında görülmektedir. İlk kentler belli başlı mahallelere ayrılarak planlanmakta, her mahalle kendi özgü işleviyle isimlendirilmektedir.¹³⁶ İlk kent modellerinden günümüze kadar devamlılığını koruyan ve varlığını sürdüren mahalle, evrensel bir gerçek ve kentin bir parçası olarak dikkat çeker.¹³⁷

Kent sosyolojisi uygarlığın kurulması ile başlayarak posmodern kentlere kadar değişimi ele almaktadır. Sanayi öncesi antik kentler, daha öncede belirtildiği gibi tapınak çevrelerinde ibadet etmek amacıyla, kent merkezlerinde ticaret amacıyla

¹³⁶ Köksal Alver, *Mahalle*, (Ankara: Hece Yayınları, 2013), 31.

¹³⁷ Foroqhi Suraiye, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 369.

kurulmuştur. Atina gibi klasik kentler ise tanrıçayı onurlandırmak için inşa edilmiştir. Klasik kentler merkezine çarşmayı alarak daire şeklinde inşa edilmiştir. Klasik roma kentlerinde ise yoksul ve zengin mahallelerden oluşmuştur. Roma kentlerinde merkezin dışında kalan yerleşim bölgeleri sosyal sınıflara göre şekillenmiştir. Kent merkezini halkanın başlangıç noktası olarak düşünülürse yoksul kesim halkanın dışına yakın yerlere yerleşmiştir. Ortaçağ dönemindeki kentlerde Avrupa’da topraktan kopan bireyler özgürleşti. Bu dönemde kentli bireyler ticaret ile uğraşmaya başlamış ve orta sınıfı oluşturmuştur. 1800’lü yıllarda ise Avrupa’da sanayileşmenin yaşanması kentlerin değişiminde ana etken olmuştur. Böylece sanayi devrimine paralel kentleşme önem kazanmıştır. Antik kentlerin aksine sanayi kentleri gelişti güzel bir şekilde gelişmiştir.¹³⁸

Batı’daki toplumlarda kent analizi geçmişe dayanmaktadır. Bu açıdan ele alındığında Marx, Weber, Durkheim, Tönnies, Park, Burgess kent çalışmaları içinde mahalle olgusuna değinmektedirler. Daha öncede bahsedildiği gibi Durkheim kenti ahlaki uyumun dağılmasını sağlayan mekân olarak ele alırken, Weber ise akılcılığın gelişmesini sağlayan yer olarak düşünür, Marx ise kapitalizmin yaşandığı yer olarak ifade etmektedir.¹³⁹ Park ise Şikago’nun yüksek kiralı mahallesi ile yoksul mahallesinin karşılaştırmasını yapmıştır. Karşılaştırma sonucu iyi durumdaki mahallenin yoksul mahalleyle göre istediklerini daha kolay elde ettiği, iyi durumdaki mahallelinin yoksul mahalledeki kişileri ev hizmetlerine yardımcı olarak aldığı görülmüştür. Aynı zamanda etnik yapıya göre mahalleleri ele almıştır.¹⁴⁰ Burgess ise kentin büyümesini içten yani kent merkezinden dışa doğru olduğunu savunmuştur. Kent merkezi ticaret merkezidir ve kentin dışına doğru mahalleler oluşmaktadır.¹⁴¹ Wirth¹⁴² kent mahallelerinde fiziksel yakınlığı vurgulamaktadır. Aynı zamanda bir mahallenin oluşabilmesi için iç göçün oluşması ya da topluma sonradan katılan bireylerin oluşturduğu grubun olmasıdır. Sanayileşme ile oluşan işçi sınıfı kentlerin dışında kenar mahallelerde yaşamışlardır.

¹³⁸ Fatime Güneş, *Kent Sosyolojisi*, (Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2013), 4-7.

¹³⁹ A.g.e.,9

¹⁴⁰ Robert E. Park, Ernest. Burgess, *Şehir*, Çev. Pınar Karababa Kayalığıl, (İstanbul: Heretik Yayıncılık, 2015), 56.

¹⁴¹ A.g.e., 58.

¹⁴² Louis Wirth, *The Ghetto*, (Chicago: University of Şikako Press, 1927), 57-71.

Batı'daki kent çalışmaları sanayileşme sonucu oluşan kentlerde orta ve alt sınıfın kenar mahallelerde yaşadıklarına yer vermiştir.

Batıdaki kent çalışmalarına bakıldığında getto/slum(gecekondu), enklav, banliyö gibi kent yapısından yola çıkarak kentte oluşan mahalleleri tanımlamaktadırlar. Getto kavramı ilk kez Wirth¹⁴³ 1927'de kent sosyolojisinin içinde kullanmıştır. Getto kavramı konut kalitesinin düşük olduğu yerler şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁴⁴ Loic Wacquant ise çalışmasında getto- anti-getto- hiper-getto kavramlarının açıklamaktadır. 20. yüzyıl ortalarındaki komünal gettodan 21. yüzyıl sonunda hiper-gettoya geçişin açıklayan Wacquant'a göre ABD kentlerinde görülen komünal gettolarda siyahların tüm sosyal sınıfları kendilerine ayrılmış bir yer ile sınırları kesin bir şekilde çizilen bu alanlarda, bu etnik grup ortak bir kader yaşanır iken; hiper-getto ise yeni, merkezsiz, belirli bir bölgeyle sınırlı, örgütlenmiş bir yapıdır; burada ırk ve sınıf temelinde birleşik bir ayırım söz konusudur. Hipergetto ise aşırı marjinalleşmenin temelinde siyasetin ekonomiden daha çok belirleyici olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵ Türkiye'deki kent sosyolojisinde yapılan çalışmalarda gecekondulaşma köyden kentlere yapılan göçün sonucu, kentlerde konut yetersizliğinin sonucunda düşük gelir düzeyindeki bireylerin barınma ihtiyacını gidermek için buldukları çözüm yoludur.¹⁴⁶ Gettodan farklı olarak slumlar kentin tam göbeğinde yer alır. Slumlar da kent soylu insanların yaşadığı ve batıya özgü gelişmiş ülkelerin kavramı olarak düşünülmektedir.¹⁴⁷

Türkiye'deki çalışmalarda ise, mahallelerin kenti oluşturan en küçük yerleşim yerleri olduğu ve birbirlerini tanıyan kişilerde olduğu ve zaman ile bu durumun değiştiği bilinmektedir. Bu bakımdan mahallenin klasikleşmiş tanımı olarak bakıldığında birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal yardımlaşma-dayanışma içinde olan bireylerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı

---

¹⁴³ A.g.e., 57-71

¹⁴⁴ Richard Sennett, *Ten ve Taş*, Çev. Tuncay Birkan, (İstanbul: Metris Yayınları, 2006), 194-225.

¹⁴⁵ Loic, Wacquant, *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, Çev. Mehmet Doğan, (İstanbul: Boğaz içi Üniversitesi Yayınevi, 2015), 13.

¹⁴⁶ İstiklal Alpar, Samina Yeter, *Gecekondu Araştırması*, (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1991), 6.

¹⁴⁷ A.g.e., 7-15

yerdir.¹⁴⁸ Sosyolojik açıdan mahallenin tanımı ise “mahalleler, her sınıf ve bölgeden insanların, belli kurallar ve etikler çerçevesinde birlikte yaşadığı birimlerdir.”¹⁴⁹ Mahalle; şehir, kasaba ve köyleri çeşitli isimlerle birbirinden ayrılan aynı zamanda idari yönden bir muhtarlığa bağlı olan kısımlarından her biridir.¹⁵⁰

Batı kentlerindeki mahalle olgusu ile Türkiye’deki mahalle olgusu arasında farklar bulunmaktadır. Batı sosyolojisinde kent çalışmalarında mahalleye idari birim olarak ele almaktadır. Aynı zamanda mahalle olgusunun getto/banliyö/slum gibi kenar mahalleler üzerinde çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında idari birim olmanın yanı sıra toplumsal yapıyı da ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında tarihsel süreçte Türkiye’de mahalle olgusu nasıl şekillenmiş incelenmeye çalışılacaktır.

2.2. TARİHSEL SÜREÇTE MAHALLE OLGUSU

Mahalle, tarihsel süreçte bir değişim sergilemektedir. Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı’da mahalle yapısı, Cumhuriyet döneminde mahalle yapısı, 1980 sonrası mahalle yapısı ve 2000 sonrası mahalle yapılarından bahsedilmeye çalışılmaktadır. Bu dönemlerde mahalle mekânları ve değişen işlevler, mahalle kültürü ve sosyalleşme, komşuluk ilişkilerinin değişimi ele alınmaktadır. Mahalledeki toplumsal süreçleri etkileyen mahalle imamının, bekçisinin ve muhtarının ne şekilde bir değişim yaşandığına değinilecektir. Tarihsel süreçte mahalle olgusunda her yönü ile nasıl bir değişimin olduğu incelenmeye çalışılacaktır.

Mahalle, insanın içinde yaşadığı mekânların başında yer almaktadır. Genel bir şekilde ifade edildiğinde demografik özelliğinin ötesinde bir yaşam şeklini ifade etmektedir. Mahallede yaşanan değişim, bireylerin sosyal hayattaki örgütlenme biçiminin ilk var olduğu yer olarak düşünülebilir. Bu sebeple geçmişten günümüze mahallenin nasıl bir değişiminin olduğunu ve günümüz insanlarını nasıl değiştirdiğini ve etkilediğini bunun yanı sıra modern kent mekânlarının arasında mahallenin nasıl bir

¹⁴⁸ Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, (2005): 156.

¹⁴⁹ A.g.e., 95.

¹⁵⁰ Samiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, (Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, 2005).

konumda olduğunu ve aynı zamanda bunun literatüre nasıl girdiği ve ne şekilde ele alındığına bakılacaktır. Kentlerin içinde yer alan mahalleleri, mahallelerin içerisinde cami, bakkal, okul, çeşme, karakol gibi mekânların nasıl bir değişim sergilediği sosyolojik bir perspektiften literatürde nasıl yer aldığı ve nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır. Sosyoloji bilimine konu olan mekânların hiç birisi birbirinden bağımsız değildir. Bu nedenle de ne mahalleyi kentten ne de kenti mahalleden soyutlayarak açıklamak mümkün değildir. Mahalle kavramının bilinen herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı olmadığından ötürü mahalleyi ilişkili olduğu diğer mekânlar ile tanımlamak daha doğruca ve daha basit olacaktır. Bu doğrultuda mahallenin tanımı ile bağlantı içinde bulunduğu köy, kent ve kasabanın içerisinde kendi sınırları olan ve özgün bir yapıya sahip “*en küçük yerleşim yeri*” olduğu konusunda genel bir görüş bulunmaktadır. Bir mahallenin mevcut yapısının oluşumunu tarihsel bir süreçte irdeleyerek, yine mahalle yapısı farklı yönleri ile değerlendirilmektedir. Kent içindeki mahalle ekonomik, politik ve sosyal dinamikler etkisinde, sürekli bir dönüşüm içerisinde şekillenmektedir. Mahalle, hayatta ilk tecrübe edinilen ve bu tecrübelerin sürdürüldüğü, paylaşıldığı toplumsal yapının ilk olduğu alandır. İnsanın tüm duygularını aşkı-nefreti, dostluğu-düşmanlığı, yoksulluğu -zenginliği, aciziyeti -kibriyle yani kendisi olarak yer aldığı ilk alan, hayata dâhil olduğu ilk yer ve hayatı var ettiği ana organdır.¹⁵¹ Toplumların dağınık ve göçebe yaşam tarzından yerleşik hayat tarzına geçişinde dikkati çeken önemli bir husus, mahallelerin oluşumudur. İlk zamanlarda birkaç evden oluşan mahallelerin nüfusun artmasıyla, sosyal ve ekonomik açıdan gereksinimlerde artış olması, bu arada toplumsallaşma gayreti içerisinde kendi kültürlerini oluşturmak suretiyle refah ve güven içinde bir hayat sürdürme çabası içine girmişlerdir. Birkaç evden cadde ve sokak sistemlerinin, kültürel yapıların ve çeşitliliğin, büyüme gerçekleştikçe artış kaydettiğini görülmüştür. Birçok toplumların şehirleri gibi Türk şehirlerinin gelişmesi de mahalleler halinde olmuştur.¹⁵²

İlk insanların toplu yaşamaya ihtiyaç duyduğu ve yerleşik hayata geçtiği zamandan bu yana mahalleler varlığını sürdürmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*mahalle kısaca bir kasabanın, bir şehrin veya büyükçe bir köyün bölündüğü*

¹⁵¹ Alver, *Kent sosyolojisi*, (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 230.

¹⁵² Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.13, (İstanbul: 2005): 97.

parçalardan her biri olarak” ifade edilmektedir.¹⁵³ Arapça kökenli olan mahalle kelimesi “*mahal*” kelimesi ile aynı kökten türemiş ve “*konaklanan yer*” anlamına gelmektedir. Daha sonraları mahalle spesifik bir anlam kazanarak kentin bir kısmını yani bir semti olarak düşünülmüştür.¹⁵⁴ Mahalle, sözcük kökeni olarak doğu kültürüne ait bir anlatımın olmasının yanında her dilde farklı kelimeler ile ifade edilmiştir. Örneğin Hindistan’da halk arasında “*muhalla*” olarak kullanılırken, Mısır’da “*mahalla*” olarak yer-mevkiyi ifade etmektedir. İngilizce’de “*neighborhood*”, Almanca’da “*nachbarschaft*”, Fransızca ’da ise “*quartier*” olarak isimlendirilmektedirler.¹⁵⁵ Mahalle kelimesi kent kelimesi ile eş anlamlı olarak yerleşmek, bir yere inmek, konmak manasına gelen “*hall*” kökünden gelmektedir. Mahallenin, hulûl kelimesi ile kelime köken bağına bakıldığında bireyin toplumsallaştığı ilk birim olan ailenin, aynı zamanda toplumsallaşma mekânı olarak da yere vurgu yapılmaktadır.¹⁵⁶ Turgut Cansever, mahalleyi tanımlarken bu hususa özellikle dikkat çekmekte ve “*toplumun temel birimi olan aileyi çevreleyen evlerin, ailelerin birbirleriyle düzenlenmiş münasebetlerinin bütünü olan mahalle*” biçiminde tarif etmektedir.¹⁵⁷ Mahalle, başlangıçta ‘konaklanan yer’ anlamında kullanılmaktadır. Daha sonra ise mahalle, daha özel bir anlam olarak kentin bir semti anlamında kullanılmış ve bu şekilde Türkçe’de yer almıştır.¹⁵⁸ İlber Ortaylı ise eski mahalle yapısında ailenin içinde bulunduğu mahalle arasında dini bağın olduğunu bununda hukuki yapıyı var ettiğini belirtmektedir. Aynı zamanda en küçük yönetim birimi olarak devlete karşı sorumluluklarının olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹

İdari açılarından mahalle ise ilk olarak kayıtlı haneler üzerindeki vergi payını ve bu payın tahsilâtını gerçekleştiren bir malî birim olarak düşünülmektedir. Aynı zamanda

¹⁵³ <http://www.tdk.gov.tr> ,Alıntılanma tarihi: 09.10.2019.

¹⁵⁴ “Mahalle” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII:144, (Ankara: Milli Eğitim Basım Evi, 1976).

¹⁵⁵ *A.g.e.*,156

¹⁵⁶ Turan Açık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, *OTAM*, S.35, (2014): 3.

¹⁵⁷ Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymak*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 154.

¹⁵⁸ Mehmet Bayartan, “*Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*”, 95.

¹⁵⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001), 3.

mahalle kendi sınırları içerisinde güvenlik, huzur ve mahallenin bütünlüğünü korumak ve bunun yanında ilişki bütünlüğünü, toplumsal denetimi ve kontrolü sağlamaktadır.¹⁶⁰

Türkiye’de mahalle kavramı, gelenek yapıyı okuyarak modern yapıda yeniden üretilebilen bir siyasi bir obje haline getirilmiştir.¹⁶¹ Mahalle denildiğinde ilk olarak mahalleyi yönlendiren bir imamı olan, kendine ait gelir kaynakları olan, fırıncısı, bekçisiyle, kasabıyla, öğretmeniyle ve mahallelilerin birlikteliği ile oluşan bir toplumsal ve idari bir birim olarak ifade edilir.¹⁶² Mahalle denildiğinde; sokağı, esnafı, bakkalı, ibadethaneleri, kiraathanesi, muhtarı, çocuk oyun alanları ile kamusal alanla özel alan arasında kesin sınırların bulunmadığı yerler olarak ifade edilmektedir.¹⁶³ Eski mahalle yapıları tanımlanırken aynı meslekten olma gibi ekonomik özelliklerin de önemli olduğu unutulmamalıdır. Öyle ki bazı Osmanlı şehirlerinde meslek isimleri ile var olan mahalleler bulunmaktaydı. Örneğin “*Kütahya Şehrinde Bezirciler ve Börekçiler*” gibi meslek isimleri ile var olan mahalleler yer almaktaydı.¹⁶⁴ Mahalleler yüzyıllarca, isimleriyle de anlaşılacağı gibi, belki de başlangıçta yer alan etnik, dini homojenliklerinin gölgesinde bir manada var olmuşlardır. Örneğin Bursa’da geldikleri bölgelerin adlarını sürdürülmesine yönelik olarak Acemler, Sivasiler, mesleki adlarını taşıyan Köstereciler, Debbâğlar, dini lider ya da saygı duyulan bir kişi olarak Molla Fenari gibi mahalle isimleriyle karşılaşılmaktadır.¹⁶⁵ Bu şekli ile ifade edildiğinde Osmanlı döneminde mahalle isimlerinin her biri bir anlam ifade etmektedir.

Köksal Alver mahallenin temelini mekânın ve bireyin oluşturduğunu söylemektedir. Mahalleyi, mekânın ve bireyin el ele verip dokuduğu yeni bir birlik, yeni bir hayat sahnesi olarak tanımlamaktadır. Mahalle inşası doğrudan bireyin mekânı şekillendirmesi ile mümkündür; bu bakımdan birey mahallenin temel taşıdır. Mahalle, hayatın, belli bir kültür, değer, inanç, ritüel ve gelenek çerçevesinde örüldüğü, bu

¹⁶⁰ Yavuz Pekman, “Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, (2007): 28.

¹⁶¹ Şerif Esendemir, “Mahallede Yaşlanmak”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 68.

¹⁶² Bayartan, “*Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*”, 96.

¹⁶³ Murat Sezik, “Kent Güvenliğinin Sağlanması Bağlamında Mahalle”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:11, S.31, 654.

¹⁶⁴ A.g.e., 95.

¹⁶⁵ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, S.5, 99.

yönüyle kendine özgü yapısı, kimliği, hayat tarzı ile donanmış bir ortamdır. Gerçek bir yaşamdır.¹⁶⁶ Mahalle mekân ve birey ile harmanlanarak var olmuştur. Bireyler mahalleyi oluştururken aynı zamanda kültürünü oluşturmuştur. Mahalle toplum içerisinde var olan bireylerin değer yargılarını oluşturmuştur. Alada ise mahalleyi, kentlerdeki belediye fonksiyonlarının, toplumsal işbölümü, uzmanlaşma, dayanışma ve ortak sorumluluk içinde yerine getirilmesinde önemli ve etkin bir konum üstlenmekle birlikte, sistemin daha genel yönetsel ve politik amaçlarını gerçekleştirmekte de taşıyıcı bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹⁶⁷

Kent, ortak düşünce yapılarının, inançların, gelenek-göreneklerin, örf ve adetlerin, ortak kültürlerin paylaşıldığı, kolektif bilincin ve kolektif kimliğin var olduğu bireylerin topluluk halinde yaşadıkları yerler olduğu düşünülür ise geleneksel mahalle aynı sistemi tekrarlayan, kentin en küçük birimi şeklinde ifade edilir.¹⁶⁸ Mahallenin açık herkes tarafından kabul görmüş genel tanımının olmamasının yanında sözlük ve diğer referanslarda genellikle belli sınırlarla ayrılmış bir kentin veya kasabanın, bireylerin örgütlü bir halde kendi başlarına yaşama olanağı sunan en küçük yerleşme yeri olarak tanımlanmaktadır. Mahalle aynı zamanda komşuluk kavramıyla da ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda ise bireylerin dar bir alana sahip olarak yüz yüze münasebetin hakim olduğu ve mahallelinin yürüme mesafesi ile okul, bakkal, cami, çarşı gibi ortak kullanım olanlarının bulunduğu küçük yerleşim yerleri olarak ifade edilebilir.¹⁶⁹

Türklerin Anadolu'ya gelişinden önce Anadolu kentleri 10. yüzyıldan beri devam etmekte olan ekonomik-iktisadi bir çöküntü içerisindeydi. Bu sebepten Anadolu'da var olan kentlerin genişleme imkânı da bulunmamaktadır. Bu kentler savunma ihtiyacı duyulmaktadır. 1071 Malazgirt Muharebesinden sonra Türkler akın akın Anadolu'ya gelip bu kentlerin yönetimini ele geçirmiş ve sonrasında surların dışına mahalleler şeklinde yeni yerleşim alanları kurulmuş böylece bu mevcut kentler

¹⁶⁶ Köksal Alver, *Steril Hayatlar*, (Ankara: Hece Yayınları, 2007).

¹⁶⁷ Adalet B. Alada, "Yeni Bir Toplumsal Yapılanma İçin İşlevsel Bir Kamu Alanı: Mahalle", *Avrupa Birliği Süreci ve Planlama, 7 – 9 Kasım 2001, 25. Dünya Şehircilik Günü, 5. Türkiye Şehircilik Kongresi*, (Ankara: TBMMOB –ODTÜ, 2001): 2.

¹⁶⁸ Mine Selma Erses, "Mahalle Kimliği", (İstanbul: 2002), 30.

¹⁶⁹ Hamit Palabıyık, Şermin Atak, "Türkiye'de Mahalle Yönetimi", *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Ed. Bekir Parlak, Hüseyin Özgür, (Alfa Yayınları: 2002), 2.

genişleme imkânı bulmuştur. Bu yerleşim şekli Osmanlı devrinde de benzer bir biçimde devam etmiştir.¹⁷⁰ Türkiye’de mahalle olgusu ele alınmaya çalışılıp tarihsel bağlamda incelendiğinde literatürde nasıl bir değişim olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı çalışma Osmanlı dönemi mahalle yapısı ile başlanıldığında, Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerle ortaya çıkan mahalle olgusu, 1980 sonrası oluşan mahalle yapısı ve 2000’lerde var olan mahallenin görünümü şeklinde bir tablo oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Osmanlı’da Mahalle Yapısı

Mahalle literatürüne bakılmaya çalışıldığında mahalle denildiğinde en çok ele alınan mahalle yapısı Osmanlı dönemidir. Osmanlı döneminde mahalle toplumsal bir yapıyı içine alan aynı zamanda fiziki bir birimdir. Mahallede yaşayan bekçisi, muhtarı, imamı ve mahalleli sosyal bir dayanışma içerisindedir. Bu açıdan Osmanlı yapısında mahalle olgusu literatürde ne şekilde ifade edilmiş, mahalle hayatının genel yapısı nasıldır ve mahalle nasıl yönetilmektedir gibi konular ele alınmaya çalışılacaktır.

İmparatorluğun ilk kurulduğu ve genişlediği döneminde, kentleşme yeni mahallelerin oluşuna paralel olarak var olmaktadır. Çevredeki köylüler, göçebeler, göçmenler, etnik kökenlerine ya da aynı dini guruplara ait olmalarına göre, küçük aileli topluluklar halinde her biri ibadethane çevresine yerleşerek yeni mahalleler oluşturulmuştur. Kurulan yeni mahallenin çoğunlukla dini lider ya da sadece serveti, ilmi veya otoritesi için saygı duyulan bir kurucu bulunmuştur. İlk yerleşim yeri olan şehirlere yerleşen göçmen gruplar çoğunlukla Anadolu şehirlerinin yeni mahallelerinin temelini atmışlardır. Osmanlı kentlerinin en önemli özelliği gündelik hayata ile gelişen iktisadi, kültürel ve dinî pratiklerin bulunduğu örgütlenmeye sahip olmasıdır. Bu örgütlenmenin en önemli halkasını mahalle oluşturmaktadır. Mahalleler, insanlara yerleşme imkânı sağlayan bir sosyal düzeni ifade eder.¹⁷¹ Mahalle, her dönemde toplumsal yapı içinde bireylerin bir arada örgütlü bir şekilde yaşadıkları en alt yönetim basamağı olarak düşünülmektedir. Bireylerin birbirleriyle yakın iletişim kurması gibi

¹⁷⁰ Özgür Gürlek, “Klasik Dönemde Osmanlı Mahalle Hayatı ve İşlevleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, (Uşak: 2017), 2.

¹⁷¹ Deniz Demirarslan, “Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim ve Konuttaki Yansımaları”, 210.

birtakım sosyal hayatın var olmasını sağlayan işlevleri görmenin yanı sıra ‘devlet-birey’ arasındaki yönetim ilişkilerinin oluşum ve düzenini de mahalleler sağlamaktadır. Bu sebepten mahalle yönetimi Osmanlı-Türk devlet geleneğinde köklü bir yere sahiptir.¹⁷² Osmanlı’da kendi kendini yöneten en küçük idari birim olarak mahallenin var olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu kentsel biçimlenmesi bakımından ele alındığında kendisine, İslam kentlerindeki mahalle modelini örnek almıştır. Osmanlı dönemindeki mahalleler kendi içinde tutarlı ve toplumun gereksinimlerine uyan bir yapıya sahiptir. Örneğin Müslüman mahalleri cami ya da mescitlerin etrafında bulunurken, gayrimüslim mahalleri kilise ve havralara yakın konumlanmıştır. Ayrıca Osmanlı kentinde bu yerleşim şekillerinin belirlenmesi, bir mahallenin oluşması, bölünmesi, bir başka mahalle ile birleştirilmesi ya da ortadan kaldırılması tamamen devletin yetkisindedir.¹⁷³

Osmanlı Mahalle yapısında ‘sınıf-statü’ gibi kavramlarının olmadığı bilinmektedir. Osmanlı klasik dönem kentlerinde aynı mahallede, bir paşanın konağının karşısında basit bir kâtibinin evi bulunmasından ya da boyacı, ekmeççi, berber, kalaycı, bekçi gibi birçok farklı meslekten insanlar, rütbe-kimlik ve statü farklılıkları düşünülmesizin aynı kahvehanede veya mescitte toplanıp görüşmelerinden, bu şekilde birlikte bir yaşama sahip olmalarından bu durum anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Osmanlı şehirlerinin yerleşme yapısı içerisinde yer alan mahalle, şehrin merkezinden itibaren çevreye doğru bir dağılım göstermekte ve her biri başlı başına bir yerleşim birimi olarak düşünülmektedir.¹⁷⁵ Bakıldığında Osmanlı yönetiminde “*mülki, beledi ve adli teşkilatın ilk basamağını mahalleler oluşturmakta*” ve sonrasında kazalar ve nahiyeler bu teşkilatın diğer basamaklarını oluşturmaktadır. Bu teşkilatlanmada mahalleler, kazalar ve nahiyelerin(bölge) de kendi arasında farklılıkları vardır. Bu farklılığın en önemlisi göstergesi yönetim açısından baktığımızda kendini gösterir. Bu bağlamda Osmanlı döneminde kazaları kadılar, illeri valiler (nahiyeleri nahipler), mahalleleri ise imamlar idare etmektedirler. Mahalle sorumlusu olarak imamların birçok farklı görevi olmasının yanında, zabıta yani güvenlik işlerinden de sorumludurlar. Özellikle ahlaki yapıya önem

¹⁷² Özcan Erdagöz, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (2012): 59.

¹⁷³ Suat Çabuk, Kemal Demir, “Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânlaştırılabilirliği için Bir Yönetim Denemesi: Kayseri Örneği”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S.3, (2012): 137.

¹⁷⁴ A.g.e., 65.

¹⁷⁵ Bayartan, “*Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*”, 98.

veren imamlar bu yapının korunması için mahalle içinde olup biten olaylardan sorumlu olmakta ve yürüttüğü işlerle ahlaki düzenin sağlanması görevini üstlenmektedirler. Mesela, mahalleli arasındaki küçük sorunlara çözüm getirmekte ve sorunlar büyümeden önüne geçmektedir. Bu görevi de devlet adına yönetimin en alt kademesi olarak yapmaktadır. Ayrıca imamlar mahallede nüfus, evlendirme, cenaze defni işleriyle sorumlu olmakla birlikte sulh hâkimi olarak da çalışmaktadırlar. İmamların yaptığı hizmet karşısında hükümetten aldıkları herhangi bir ücretleri, gelirleri yoktur. Osmanlı döneminde imamlar gelirlerini bazı yaptığı işler karşısında aldıkları harçlar, cenaze ücretleri ya da camiye yapanın bırakmış olduğu tahsisatlar oluşturmaktadır. Harçların mahallenin sosyal ve ekonomik yapısına göre azalmakta ya da artmakta olduğu için imamların belirli bir sabit ücreti bulunmamaktadır.¹⁷⁶

Osmanlı mahallelerinin kuruluşunda bir diğer bağlamda aynı geleneklere sahip bireylerin birlikte ikamet etmesi mühim bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁷ Bu durum yönetimin ilk basamağı olan mahallenin idare edilmesinde idarecilere kolaylık sağlamaktadır. Çünkü insanlar aynı değer yargılarına inandıkları ve bu inanışlara sahip olduklarından imam örneğinde olduğu gibi az yetki ile birçok problemin üstesinden gelebilmekte ve birden fazla işi tek bir kişi aynı anda yürütebilmekte ve mahallede bir düzen sağlanmaktadır. Bu durum bize mahallenin içe dönük (kapalı) bir yapısının olduğunu göstermektedir. Osmanlı'da yaygın olarak her dini grup kendi mahallesinde yaşasa da, aslında bu zorunlu bir kural değildi. Çünkü Osmanlı toplumunda mahalle ortak yaşam alanı olarak görülmektedir. Bu ortak yaşamdan Müslim-Gayrimüslim fark etmeksizin herkesin mekânsal olarak faydalanma hakkı olduğu düşüncesi hâkimdir.¹⁷⁸ Bu açıdan ele alındığında Osmanlı toplumsal yapısında çok kültürlülüğün olması normalde birçok problemi beraberinde getireceği düşünülmektedir. Ancak bu duruma aynı değer yargılarına sahip insanların aynı mahallelerde yaşamalarına imkân sağlanarak her dini veya etnik grubun öz kültürel özelliklerini gündelik yaşamda herhangi bir engel ile karşı karşıya kalmadan sürdürebilmesine imkân sağlanmış ve çok kültürlülüğün bir

¹⁷⁶ Güven Şeker, “Kent Güvenliği Örgütlenmesinde Mahalle ve Çarşı ve Mahalle Bekçileri”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C.7, S.4, 75.

¹⁷⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.IV, (İstanbul:1984, Enderun Kitapevi), 70.

¹⁷⁸ Bayartan, “*Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*”, 95.

sorun olarak ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir. Aynı dini inanışa sahip bireyler ortak fikre sahip olduklarından dolayı aynı mahallede oturabilmeleri dini yaşantılarını kolayca gerçekleştirebilmelerine olanak tanır. Osmanlı döneminde mahallelerdeki bu anlayış, mahallenin huzur ve güvenliğini açısından önemlidir. Bu durum Osmanlıda 'ki mahalle halkında *'biz duygusunu'* ortaya çıkarmıştır. Mahallelerdeki biz duygusu sayesinde işin müştereken yapılması gerektiğinde ortak bir lisanın oluşum ve gelişiminde sorun yaşamamış aynı zamanda kendi dinine ait bireylerle olması mahallelinin kendini güvende hissetmesini sağlamıştır. Osmanlı dönemindeki mahallelerin kurulmasındaki bu politika, diğer dini ya da etnik gruba ait bireylere saygı duyulduğunun göstermektedir. Bu durum Osmanlı devletinde 'hoşgörünün' hâkim olduğunun açık bir işaretidir. Bunun yanı sıra herhangi bir kısıtlama olmadığı için Müslümanlar ve Gayri Müslimler aynı mahallede oturur ve çoklu hukuk sisteminden de yararlanırlar. Osmanlı şehirlerinde Müslimlerin ve gayrimüslimlerin bir arada oturduklarına dair çok sayıda örnek mevcuttur.¹⁷⁹ Bahsedildiği gibi Osmanlı dönemindeki mahallelerin, genellikle dini bir yapının çevresinde toplandığı ya da benzer iş grubundan olan zanaatkarların, ticaretle uğraşanların, meslek erbabı kişilerin bir arada yaşama arzuları sonucunda da var olduğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra Osmanlı döneminde toprakların genişlemesi ile yeni açılan bir yerleşim alanı ile ya da nüfus yoğunluğu artan eski mahallelerin bölünmesi sebebiyle yeni mahalleler oluşmuştur. Mahalle ilk kurulduğunda üç beş evden oluşurken daha sonrasında nüfus artışı, sosyal ekonomik nedenler ve güvence gereksinimleri sonucunda mahalleler genişlemiştir ve mahalle yapısı bünyesinde sokaklar, cadde ve meydan kavramları ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰

Mahallenin kuruluşuna bakıldığında insanların en çok etnik ve dini olgulara göre şekillenerek mahalleyi oluşturduğu görülmektedir. Mahalleli ortak değer ve yargılara sahip olduğundan dolayıdır ki Osmanlı da mahalleli birbirini tanır ve birbirine güvenirdi. Böylelikle bu durum toplumsal güvenliğin sağlanması ve kentteki birlik ve düzeninde kendiliğinden ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı şehrinde mahalle; *"birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal yardımlaşma-dayanışma içinde olan kişilerin meydana getirdiği topluluğun yaşadığı yer"* şeklinde

¹⁷⁹ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gazi Antep Örneği)", *Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, (2009): 235.

¹⁸⁰ Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", 95.

tanımlanmaktadır. Başka bir deyiş ile aynı mescitte dini görevini yerine getiren cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri yerdir.¹⁸¹

Osmanlı mahallelerini daha iyi kavrayabilmek için devrin “*vakıf ve ahi sistemini*” de bilinmesi gerekmektedir. Vakıf ve ahilik sistemi Osmanlı mahallesinde günlük hayatın akışı açısından çok önemlidir. Birçok tarihçi Osmanlı devletinin sosyal hayata yönelik hiçbir yatırım yapmadığını yalnızca yol, köprü, kale, kışla vb. güvenlik amaçlı yatırımlar yaptığını söylemektedir. Yani Osmanlı döneminde medrese, cami, imarethane, hastane, kervansaray, han, hamam, çeşme, vb. herhangi bir sosyal tesis için devlet tarafından herhangi bir bütçe ayırmadığı belirtilir Devletin asli vazifesi olarak yurttaşın can ve mal emniyetini sağlamak olduğu belirlemiştir ve biraz önceki sayılan diğer yatırımları halk karşılamaktadır. Günümüze kadar gelen Osmanlı eserlerinin tamamı bütçeleri vakıflar tarafından karşılanarak yapılmıştır. Burada Osmanlı devletinin rolü kişileri vakıf kurmaya yönlendirmiş ve mahallelinin bu vakıflarda görev almalarını sağlamıştır. Böylelikle her mahalleli kendi çeşmesini, camisini, hanını, kervansarayını kendi imar etmiştir.¹⁸² Ahilik ve lonca sistemine bakıldığında ise en genel anlamıyla Osmanlı’da bireylerin mesleki ve ahlaki yönden eğitilmesine olanak sağlayan sistemdir. Horasan kökenli olan ahilik sistemi Osmanlı ve Selçuklu döneminde yaygın olarak görülmüştür. Ahilik sistemi Anadolu’da yaşam süren halkın ticaret, sanat ve iktisat alanlarında gelişmesinin yanında aynı zamanda ahlaki olarak da belirli bir eğitim almasına olanak sağlamıştır. Osmanlı döneminde ahilik Anadolu’nun köylerine kadar genişlemiş ve belli başlı bir ticaret ahlakının oluşmasına olanak tanımıştır. Lonca sistemi ise Osmanlı devrinde sanatkâr ve sanayi ile uğraşan bireylerin mensup olduğu mesleki teşkilatlanma olarak ifade edilebilir. Lonca teşkilatı tıpkı ahilikte olduğu gibi ticaret ahlakının oluşmasını sağlamakta aynı zamanda ticaret ile uğraşanların haklarını koruma altına almayı amaçlamaktaydı. Lonca teşkilatının ve ahi sisteminin mahalle bakımından önemine bakıldığında ise, mahallede ki en güçlü örgütlenme şekilleridir. Günümüzde yalnızca şehirlerde var olan sivil toplum sistemi ile aynı fonksiyonda olan Ahi sistemi ve Lonca Teşkilatı mahallelinin haklarını korumakta ve de mahalledeki gençlerin mesleki olarak gelişmelerine, iş bulmalarına ve ticaret ahlakını

¹⁸¹ *A.g.e.*, 95.

¹⁸² Lütfi Bergen, “Medeniyetin Cüzü: Mahalle”, *İdeal Kent Dergisi, Mahalle Özel Sayısı*, S.2, (Ankara: Adamor Yayın Kuruluşu, 2010): 154.

benimsemelerine olanak sağlamaktadır. Ahilik sistemi ve Lonca teşkilatı sosyolojik bakış açısı ile iki ayrı öneme sahiptir; birincisi kamu içindeki vakıf yapıları herkes tarafından sahiplenildiği için temiz tutulmuş ve bakımı sağlanmış. İkincisi mahalleli arasında aidiyet duygusu sağlanarak mahalleli ile mahalle bir bütün olmuştur.¹⁸³

Osmanlı Mahallerinde mahalle yapısına bakıldığında evlerin kültürel yaşantıya uygun olarak şekillenmiş aynı zamanda pazarlarında mahallenin dışında kurulmasına da özen gösterilmiştir. Osmanlı döneminde mahremiyet algısı mahallenin şekillenmesinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Örnek verilecek olursa Osmanlı yönetiminde içerisinde mahalleli birbirlerini tanıdığı ve Osmanlı yönetiminin yabancı erkek ve kadınların mahalle içinde rahatlıkla hareket etmelerinin önüne geçmeyi amaçladığı bilinmektedir.¹⁸⁴

Osmanlı mahallelerinde cadde ve sokakların şehrin meydanına bağlandığı sistemin en belirgin özelliği, çıkmaz ve dolambaçlı sokakların var olmasıdır. Her bir mahalle şehrin yansımasıdır. Mahalleler şehirlerin en küçük yapı taşları olan ev ve sokak içine almaktadır. Aynı zamanda idari, iktisadi, sosyal ve kültürel işlevlerin gerçekleştirildiği en küçük idari birimdirler. Evler ve sokaklar mahalle yapılarını, mahalleler ise şehirleri oluştururlar.¹⁸⁵ Osmanlı mahalle yapısında belirtilmesi gereken önemli bir hususta mahallelerin camiye yakınlığa ya da ticarete merkezlerine göre şekil almıştır. Her mahallenin merkezinde de cami bulunmaktadır. Evler ise caminin çevresine inşa edilmiştir. Böylelikle her evin yolu camiye ulaşmakta ve her bir evin camiye olan mesafesi olabildiğince kısadır. Mahalleli ezanın başlangıç süresi ile bitiş süresi arasındaki geçen zaman süresinde camiye ulaşabilecek şekilde cami bulunmaktadır. Eğer bu süre içerisinde yetişilemeyecek mesafede ise mahalleye tekrardan cami inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde cami yalnızca namaz kılınan mekân olmadığı bu dönemde mahallenin merkezinde caminin yer almasının önemli yanları vardır. Örneğin cami namaz kılınan yer olmanın yanı sıra aynı zamanda sosyalleşme ve zikir mekânları olarak da kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde bundan ötürü toplumsallaşma mekânı olarak da işlev görmüştür. Öyle ki “*cami cemaatinden bir kişi bir vakit namaza gelmediğinde o kişinin bir meşguliyetinin ya da hastalığının olduğu*”

¹⁸³ A.g.e.,155.

¹⁸⁴ Baday, “*Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu*”, 26.

¹⁸⁵ Bayartan, “*Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*”, 96.

düşünülmüştür. Bu yönü ile cami haberleşme alanı olarak da işlev görmüştür. Camilerin mahallelerin merkezine yerleştirilmesinden çıkarılacak diğer anlam ise, camilerin ibadet yeri olmasının yanı sıra aynı zamanda sosyal hayatın da merkezinde yer almasıdır. Bu döneme bakıldığında camiyi korumak ve temizlemek her mahallelinin vazifesidir. Örneğin genellikle cuma günleri, cuma namazından önce mahalledeki kadınların dönüşümlü olarak camiyi temizlemesi ya da camide yapılması gereken herhangi bir tamiratta tüm mahallelinin imece usulü çalışması bu durumu açıklamaktadır. Aynı zamanda mahallenin merkezindeki camiler bir duyuru merkezi olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı camileri çocuklar belli bir yaşa geldiğinde temel dini bilgiler ve Arapça eğitimi vermektedir.¹⁸⁶

Osmanlı döneminde mahalle denildiğinde mekân algısından çok mahallenin işlevi gelmektedir. Bu nedenle Osmanlı'da mahalle denildiğinde demografik bir yapıya nazaran sosyal ilişkiler yer almaktadır. Böylece geleneksel boyutu ile düşünsel anlamda mekânın insana göre konumlandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Osmanlı döneminde mahalleye bakıldığında merkezine cami ve çarşığı koymaktadır. Aynı zamanda mahallede yardımlaşma ve dayanışma ile bütün sorunları halletmeye çalışmaktadır. Dini yapının (cami ve imam) mahalle üzerinde işlevi olduğu ve mahalledeki en önemli yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Sonrasında Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı şehir yapısı, geleneksel kalıplarından ayrılarak yeni bir döneme girmiş, bu süreç sonrasında Anadolu kentlerinin mekânsal yapısı anlaşılmaya başlamıştır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, yeni döneme geçişte bir milat, bir kilometre taşı olmuştur. Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkan bu değişme sürecine bakıldığında batılılaşma ve modernleşme örnek alınmıştır.¹⁸⁸ Gerek mahallelerin kurulması gerek şehir algısındaki değişimle birlikte mahallelerin yapı ve içerik bakımından değiştiği görülmektedir. Büyük bir toplumsal dönüşümü işaret eden Tanzimat uygulamalarıyla, yeni düzenlemeleriyle sokak, cadde, mahalle gibi şehrin temel ünitelerinde kimi farklı

¹⁸⁶ Ünal Taşkın, "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2, (2008): 360.

¹⁸⁷ Turan Açık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *OTAM*, S.35, (2014): 3.

¹⁸⁸ Çabuk, Demir, "Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânlaştırılabilirliği için Bir Yönetim Denemesi: Kayseri Örneği", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S.3, (2012), 140.

uygulamalar ortaya koymuştur. Osmanlıda döneminde yer alan mahalle yönetimi, Türk toplumunun siyasi, sosyal ve idari ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı Türk geleneğinden gelen özellikleriyle Cumhuriyet dönemine aktarılmış çok yönlü bir kurumdur.¹⁸⁹ Osmanlı dönemi literatürde diğer dönemlere göre daha çok yer verildiği görülmektedir. Literatür mahalle denildiğinde Osmanlı döneminde birlik ve dayanışmanın olduğu, bekçisi, muhtarı, imamının işler olduğu bir dönem olarak yer almaktadır. Tarihsel bağlamda mahalle olgusunu ele aldığı literatürde her ayırdığımız dönemde mahalle olgusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar Cumhuriyet dönemi mahalle yapısının da Osmanlı mahalle yapısına bakıldığında da görülmektedir.

2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Mahalle Yapısı

Cumhuriyet dönemi mahalle yapısı literatürde Osmanlı dönemi mahalle yapısından sonra var olan değişimleri içermektedir. Bu dönem Osmanlı mahalle yapısındaki dönemden farklı olarak birlik, beraberlik, komşuluk ilişkisi ve örgütlenme şeklinde değişimler yaşanmıştır. Osmanlı döneminde mahalle çarşısı, camisi, fırını ile bir bütündür ve mahalleli her işini mahalle içinde gerçekleştirebilmektedir. Cumhuriyet döneminde mahalle yapısında değişimlere bakıldığında müstakil evden apartmanlaşmaya doğru bir değişim gözlemlenmektedir. Mahalle içinde bulunan imamın işlevi de değişmiştir. Bu bölüm içerisinde Osmanlıdaki mahalle yapısından sonra nasıl bir mahallenin var olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır.

Mahalle, yönetsel olarak Osmanlı'dan bu yana, kent yapısında en altta yer alan yönetsel birimdir. Aynı zamanda mahalle, Osmanlı döneminden günümüze kadar kent yaşamının ve kültürünün ana karakteri ve en temel birimi olmuştur.¹⁹⁰ Tanzimat ile başlayan çözüme ve büyük dönüşüm sürekli hale gelmiş ve radikal uygulamalarını Cumhuriyet döneminde yaşamıştır. Cumhuriyet, Tanzimat'ın daha radikal bir uygulaması olarak düşünülmektedir. Büyük yıkımlar, yeni kent planları, yenileştirme çabaları, geleneksel mekânsal biçimin hızla yıkılması ve değiştirilmesi kentlerin yapısı, görünüşü ve ruhlarını da değiştirmiştir. Mahalle de bundan doğrudan etkilenmiş, önemli

¹⁸⁹ Yaşar Güneş, "Mahalle Yönetimi", *Türk İdare Dergisi*, S.465, (2009): 113.

¹⁹⁰ Pekman, "Türk Tiyatrosunda Bir 'Başrol' Olarak Mahalle", 29.

sarsıntılar geçirmiştir.¹⁹¹ 1913 yılında yürürlüğe giren Vilayet Kanunu'yla mahalle teşkilatı hukuki olarak kaldırılmış, fakat bu teşkilatın üstleneceği yeni bir düzenleme getirilmediğinden dolayı 1934 yılına kadar aktif olarak görevlerini sürdürmeye devam ettirmişlerdir.¹⁹² 1923'te Cumhuriyetin kurulmasıyla, kalkınma planlarının yanında altyapı çalışmalarının ve bayındırlık faaliyetlerinin ön plana çıkarmasıyla, kentsel ölçekte 1950'lere dek, kent kurgusu içinde mahallenin görevlerine yansıyan önemli değişimler olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki en büyük değişim, yaşam koşullarının değişmesi sonucunda, geleneksel yapıdan koparak, özelleşmiş mekânlar olarak atfedilecek konutlara geçilmesi ile yeni konut tipi var olmuştur.¹⁹³ 1930 tarihinde düzenlenen 1580 sayılı Belediye Yasası ile mahalleler sınırlı da olsa ilk kez kendi adına hukuken tanımlanmıştır. Yasanın 8. maddesiyle belediye sınırları içinde her bir mahalle dini ve idari yapının birleştirilmesi Belediye Meclisinin ve mahalli idare heyetinin kararına aynı zamanda Valinin onayına bırakılmıştır.¹⁹⁴ 1933 yılına gelindiğinde, mahalle muhtarlık sistemi 2295 sayılı Kanun'la fiilen de yürürlükten kaldırılırken görevleri 15436 sayılı tüzük ile merkezi yönetim ve belediyeler arasında paylaştırılmıştır. Mahalle muhtarlık sisteminin aktif olmadığı dönemden sonra 1944 yılında çıkarılan “4541 sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun” ile tekrar mahalle muhtarlık sistemi devam etmiştir. Muhtarlıkların kaldırıldığı tarihsel dönemden 1944 senesine kadar geçen süre içerisinde muhtarlıkların gerçekleştirdiği görev ve hizmetleri belediyelerce mahalleli tarafından seçilen mahalle birlikleri tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁵ 1933 – 1944 yıllarında muhtarlık sisteminin olmadığı dönemde ortaya çıkan hizmet aksaklıklarının giderilmesi için bu dönemden sonra mahalle örgütlenmesinde yeniden gündeme getirilmesine sebep olmuştur. Bu dönem boyunca tartışmalı geçen süreç ‘Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline dair Kanun’la sonuçlanmıştır.¹⁹⁶ Bakıldığında mahallelere ve mahalle yönetim sistemlerine her zaman

¹⁹¹ Alver, *Mahalle*, 40.

¹⁹² Erdagöz, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, 69.

¹⁹³ İmre Özbek Eren, “Türkiye’de Dönüşen Kentlerin Son Kalesi: Kent Kurucu Öge Olarak Osmanlı’dan Günümüze ‘Mahalle’”, *International Journal of Human Sciences*, (2012): 152.

¹⁹⁴ Alada, “Yeni Bir Toplumsal Yapılanma için işlevsel bir Kamu Alanı: Mahalle”, 4.

¹⁹⁵ Erdagöz, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, 69.

¹⁹⁶ Alada, “Yeni Bir Toplumsal Yapılanma için işlevsel bir Kamu Alanı: Mahalle”, 4.

ihtiyaç duyulmuştur. Mahalle işlevsel ve yönetsel açıdan aktif olmadığı kentte birçok sorun baş gösterecektir.

Mahalle ile alakalı yasal düzenleme temel olarak, “10/04/1994 tarih ve 4541 sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun”, bu Kanun kapsamında hazırlanan 04/04/1945 tarihli Tüzük ve 03/07/2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yer almaktadır. 4541 sayılı Kanun’da mahallelerin şehir ile kasabalarda yer alacağı belirtilmekte ve bu yasa ile mahalle yönetiminin görevleri düzenleneceği bilinmektedir. 5393 sayılı Kanun’da ise, mahallenin tanımının yapıldığı 3/d maddesi ile de genel olarak mahallelerin nasıl var olacağı ya da kaldırılacağına ilişkin olduğu aynı zamanda mahalle yönetiminin nasıl oluşacağına dair 9. madde yer almaktadır. 5393 sayılı Kanun’un 3/d maddesine göre mahalle, “*belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idari birimi*” ifade eder. Cumhuriyet döneminde çıkan Kanun maddelerinde komşuluk ilişkisine önem verildiği görülmektedir.¹⁹⁷

1940’ların sonundaki mahalle, geleneksel Osmanlı mahallesinden büyük ölçüde değişiklikler bulunmaktadır. Örneğin Cumhuriyet dönemi mahalle yapısında her çeşit esnafın ve devlet görevlisinin işlevini devam ettirmesinin yanında, Osmanlı dönemindeki mahalle yapısındaki imamlar bu dönemde eskisi kadar çok iş yüklenmemektedir. Cumhuriyet dönemi mahalle yapısında, mahalle din merkezli bir cemaat anlayışından çıkarak, mahallede yaşayan tüm mahallelinin bütün farklılıklarıyla var olduğu ‘*halk*’ merkezli bir cemaate dönüşmüştür. Cumhuriyet dönemi mahallesi tiyatroya yansıyan hali ile bakıldığında, Karagözden bu yana karşımıza çıkan geleneksel tiplerin yanında; “*melon şapkalı, didon sakallı, hoppala kız*” gibi daha batılı tipler var olmuştur. Mahallenin yapısında da görünümünde gözle görülür farklılıklar meydana gelmiştir. Yeni mahalle yapılarında yolları ve sokakları artmıştır ve böylelikle her yolun camiye çıktığı yapı değişmiştir. Cumhuriyet döneminde oluşan yeni mahallelere bakıldığında müstakil yapılardan çift katlı binalara ve apartmanlara doğru bir geçiş yaşanmıştır. Osmanlı hanedanlığının yıkılmasıyla saray terk edilmiş, Osmanlı mahalle

¹⁹⁷ Erdagöz, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, 61.

yapısındaki konak yaşamı eskisi kadar önemsenmemiş; yerine yeni kentler yapılarında var olan apartmanlara geçmeye başlamıştır.¹⁹⁸

Cumhuriyet döneminin mahalle yapısına bakıldığında ve Osmanlı dönemi ile karşılaştırıldığında büyük farklılıklar yer almaktadır. Mahallenin imamı eski işlevini yerine getirememektedir. Mahalle yapısında ev inşalarına bakıldığında konak olarak var olan evlerden sonra batı toplumunun var ettiği apartman yaşantısına doğru bir dönüşüm yer almaktadır. Bu dönüşüm elbette ki tarihsel bağlamda devamlılık arz etmektedir. Türkiye kentleri 1950’den itibaren heterojen bir hal almaya başlamıştır. Geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş yaşanmaya başlamıştır.¹⁹⁹ Cumhuriyet dönemi mahalle yapısına bakıldığında mahalle yerleşim şekilleri, toplumsal yapı, mahremiyet olgusunda değişimler yaşanmıştır. Yapılan çalışmalar mahallenin yönetim şekli üzerinde durulmuş. 1980’lere gelindiğinde mahalle kentleşmenin oluşturduğu yeni haller ile yeni boyutlar kazanmıştır.

2.2.3. 1980 Sonrası Mahalle Yapısı

Mahalle bir bütünün parçasıdır. Bu sebepten kentle birlikte bakılması gerekmektedir. 1980 sonrasında kentleşme, kentleşmenin kazandığı yeni boyutlar ile sosyal yapı, yerleşim şekilleri, nüfus yapısında, ulaşım imkânlarının değişim yaşanması ile mahalle yapısında değişim yaşanmıştır.

Türkiye’nin kent tarihinde mahallelerin muhtarlıklar üzerinden sistem karşıtı politik mücadele alanlarına dönüşümünün örnekleri 1970–1980 yılları arasında yoğunlaştığı düşünülmektedir.²⁰⁰ 12 Eylül 1980 tarihi Türkiye için etkileri uzun yıllar etkili olacağı düşünülmektedir. Bu dönemde yönetimi el geçiren ordu, ilk olarak sıkıyönetim ve anayasa olmak üzere, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel kimliğinde önemli bir değişim sürecini başlatmıştır.²⁰¹ 1984’te ise 2972 sayılı “*mahalli idareler ile mahalle muhtarlıkları ve ihtiyar heyetleri*” seçimi hakkındaki yasa ile mahallenin yönetim yapısı yeniden şekillenmiştir. Yasaya göre mahalle muhtar ve ihtiyar

¹⁹⁸ Pekman, “Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle”, 46.

¹⁹⁹ Ahmet Mutlu, “Hangi Kent Kültürü? Ya da “Yeni Köye Eski Adet”, *Kent Kültür ve Kentlilik Bilinci Sempozyum*, (Bursa: 26-27 Mayıs 2016): 11.

²⁰⁰ Alada, “Yeni Bir Toplumsal Yapılanma için İşlevsel Bir Kamu Alanı: Mahalle”, 7.

²⁰¹ Pekman, “Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle”, 46.

heyetlerinin seçimlerinin 5 yılda bir yapılacağı, seçimlerde heyete 4 asıl 4 yedek üye belirtileceği ve çoğunluk sisteminin uygulandığı seçim sistemi günümüzde hala yürürlüktedir.²⁰² Mahalle muhtar ve İhtiyar heyeti üyelerinin seçimi ise “19.01.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun ve Şehir ve Kasabalardaki Mahalle Muhtar ve İhtiyar Kurulları Tüzüğü” çerçevesinde yapılmaktadır.²⁰³ 1980’lere gelindiğinde yapılan çalışmalar en çok mahallenin yönetsel boyutunu ele almaktadır. Cumhuriyet dönemi değişimleri bu dönemde de kendini göstermektedir. Bakıldığında 1980-1990 kuşağında aileler eğer ana kentlerde ikamet ediyorlar ise Ankara, İstanbul gibi apartman hayatını yaşamakta ve batılılaşma yolunda ilerlemektedirler. Ancak 2000’ ler ile mekânsal bağlamda batılılaşma yaşanmış ve mahalle yapısı teknoloji, küreselleşme, modernleşme ile yeniden şekillenmektedir. Bu doğrultuda 2000’ler ve sonrası mahalle yapısının incelenmesi çalışma için önemlidir.

2.2.4. 2000 ve Sonrası Mahalle Yapısı

2000 sonrası oluşan literatüre bakıldığında mahalle ile ilgili sosyal konulardan çok yönetsel bağlamda ele almaktadır. 2000 sonları kentsel dönüşümlerin yaşanması ve sitelerin oluşumu mahalleyi yeniden okumamızı gerekli kılmıştır.

Mahalle muhtarlığının tekrar kurulduğu 1944 senesinden 2005 senesine kadar ki süreçte muhtarlığın hukuki vaziyetinde herhangi bir değişim olmamıştır. Fakat 2005 senesinde çıkarılan 5393 sayılı *Belediye Kanunu* ’nda mahalle ve mahalle muhtarlığıyla ilgili bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim Belediye Kanunu’nun 9. maddesi ile belediyelerin mahalleyle ilgilenmesi sağlanmış aynı zamanda belediye ile mahalle muhtarlığı arasında ilişki kurulmuştur. Aynı kanunun 24. ve 76. maddelerince mahalle muhtarına mahalleyi temsil etmekte ve oy hakkı olmaksızın mahalleyi ilgilendiren meseleler görüşüldüğünde belediye meclisinin ihtisas komisyonlarına, toplantılarına ve kent konseylerine katılma hakkı bulunmaktadır.²⁰⁴

Osmanlı yapısında var olan bir mahalle algısının olmaması mahalleyi işlevsel ve biçim olarak değişmesine sebep olmuştur. Geleneksel kentten modern kentlere geçiş

²⁰² Alada, “Yeni Bir Toplumsal Yapılanma için İşlevsel bir Kamu Alanı: Mahalle”, 4.

²⁰³ Erdagöz, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, 73

²⁰⁴ www.mevzuat.gov.tr 09.10.2018

Türkiye’ de özellikle son 50-60 yıldır gerçekleşmektedir. Geleneksel kent yapısının yerini modern kent anlayışı almaktadır. Bugün *“nerede o eski Ramazanlar!”* ya da *“komşuluk/insanlık ölmüş!”* serzenişleri aslında değişen bir mahalle yapısının var olduğunu göstermektedir. Modern kent yapısı , *“borç ihtiyacı olduğunda gidip bankadan çeken; hastalandığında akrabasına değil, acil servise haber eden, başı darda olduğunda psikoloğa giden”* bireylerden oluştuğu düşünülmektedir. Kentlerde yaşayan her birey, geleneksel örgütlenmenin yerini modern bir organizasyonun var olduğunu bilmektedir. Modern kentli bireyin içinde bulunduğu kültürel atmosfer, bireysel, yüz yüze, samimi ilişkilerin yerine mekanik, çıkarıcı ve kurumsal ilişkiler üzerine kuruludur.²⁰⁵ Bugünkü mahalle yapısında toplumsal yapıda tabakalaşmanın olması ile sosyal alanda kişilerin birbirinden uzaklaşması arasında ilişki olduğu görülmektedir. Aynı mahalle içerisinde kişilerin sosyal statülerine, gelir ve mesleki durumlarının aynı olduğu düşünülmektedir. Osmanlı döneminde farklı gelir gruplarındaki insanlar aynı mahallede yaşayabiliyor iken günümüz mahallesinde bu durum gözlemlenmemektedir. Günümüz modern kentteki mahalle yapısında, bireyler için mekânsal yakınlığın ve ya uzaklığın önemli olmadığı daha çok kendi sosyal grubu içerisindeki bireyler ile ilişki kurmaktadır.²⁰⁶

Günümüzde geleneksel kent kültürü ve eski mahalle yapısı neden işlevsel olamaz tartışılmıştır. Geleneksel kent kültürü, geleneksel yapıda kendine has mimarisi, sosyal, ekonomik ve örf yapısı ile işlevselliği bulunmaktadır. Modern kentte ise kendi dinamikleri mevcuttur ve geleneksel kültürün var olabileceği bir yapı bulunmamaktadır. Modern kent ve mahalle olgusu baktığımızda değişen dünya düzenine ayak uydurmaktadır. Yani *“bugünün şartlarında geleneksel mahalle dokusu yeniden oluşturulabilir mi?”* sorusunu olumlu bir şekilde cevaplamak mümkün değildir. Her ne kadar belli yaştaki nesillerin aklında geleneksel mahalle yapısındaki bakkalı, dar sokaklar, sokaklarda oynayan çocuklar, çeşme başı sohbetleri, az katlı bahçeli evler bulunsun da geleneksel mahalle, bunun üstünden bir olgudur.²⁰⁷ Genel itibari ile eski mahalle olgusunun günümüz mahalle olgusu her zaman birebir örtüşmemektedir.

²⁰⁵ Mutlu, “Hangi Kent Kültürü? Ya da “Yeni Köye Eski Adet”, 8.

²⁰⁶ Aday B. Alada, “Kentsel Yönetim Katılımda Mahalle”, Dosya-08: Yerel Yönetimlere Katılım, Bülten 64, (Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, 2008),9.

²⁰⁷ Mutlu, “Hangi Kent Kültürü? Ya Da “Yeni Köye Eski Adet”, 8.

Türkiye’de bugünün mahallesinde, ilçe idari ve ölçek sınırları içinde yer alan ve içinde yaşayanları, nüfus ve adres bilgilerinin yer aldığı eskisi kadar işlevinin yoğun olmadığı yardımcı bir yönetim birimi gibi var olmaktadır. Her ne kadar mahallenin tanımı “*belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birimi*” olarak tanımlanıyor olsa da, kimi yerlerde bu tanımın ekişi kadar işlevsel olmadığı görülmektedir.²⁰⁸ Bu şekilde ele alındığında mahalle olgusunun tarihsel bağlamda yaşadığı dönüşümü ele alınmaya çalışılmaktadır. Ancak bu değişimi daha iyi anlayıp yorumlayabilmek için mahalle mekânları ve işlevlerinin neler olduğuna değinmemiz çalışmayı daha verimli kılacaktır. Mahalle mekânları aslında mahalleyi var eden ana etmenlerdir. Bu etmenleri tek tek incelemek çalışmanın haritasını oluşturacaktır.

2.3. MAHALLE MEKÂNLARI

Mahalle çalışmalarına bakıldığında mahalle mekânları önemli bir yere sahiptir. Mahalle mekânları literatürde ne şekilde bir değişim yaşandığı, nasıl ele alındığı üzerine durulacaktır. Mahallenin mekânlarına bakıldığında camisi, çarşısı, fırını, okulu, bakkalı, karakolu ile bir bütündür. Mahalleli mahalle içerisinde bütün ihtiyaçlarını temin edebilmektedir. Değişen zamanda sunulan imkânların fazla olması, bireylerin kriterlerinin olması bu mekânlarında yeniden şekillenmesine olanak sağlamıştır.

Mahalleler, geleneksel şehir hayatının soluk alıp verdiği yerlerdir. Aynı mahalle içinde aileler birbirlerini tanırlar, bu yüzden mahalleli dışındaki yabancılar hemen fark edilir. Geleneksel Türk şehirlerindeki hemen hemen tüm mahalle yapısı bu şekildedir. Mahalleyi ve mahalleliyi rahatsız edecek, sorun oluşturacak her davranış ve her kişi mahallelinin ortak tepkisine sebep olur. Geleneksel mahalleler kapalı bir yapıdadır ve bir kişiye yapılan hata tüm mahalleye yapılmış şeklinde algılanır.²⁰⁹ Mahalle, esasen yerleşmeye ve mekâna işaret eder. Mahalle, mekânsal bir oluşumdur. Ev, sokak, mescit, çarşı gibi mahallenin mekânsal haritasında yer alan birimler, bir bütün olarak mahalleyi oluşturur. Bu birimler birbiriyle irtibatlıdır. Her birimin mahallede kendince

²⁰⁸ Özbek Eren, “Türkiye’de Dönüşen Kentlerin Son Kalesi: Kent Kurucu Öge Olarak Osmanlı’dan Günümüze ‘Mahalle’”, 1565.

²⁰⁹ Mutlu, “Hangi Kent Kültürü? Ya Da “Yeni Köye Eski Adet”, 4.

fonksiyonları bulunmaktadır. Dünden bugüne mahalle, değişik mekânlarla varlık kazanır.²¹⁰

Mahalle içinde yer alan mekânsal unsurun başında sokak gelmektedir. Sokak, ulaşım, alışveriş gezme vb. bireyin sosyal tarafının açığa çıkarmasını sağlayan davranışlarını gerçekleştirdiği ilk yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahalle içinde sokak yer almadığında iletişimin sağlanması olası değildir. Mahalle de yaşayan bireyler ev ve iş yerlerine gitmek için bir sokak üzerinden geçerek toplumsal hayata dâhil olmaktadır. Sokak sayesinde mahalleli tarafından mahallenin kültürel özellikler taşımaktadır. Sokak bireylerinin sosyalleşmesinde önemli bir yer olduğu için fiziksel bir yapı olmanın yanında kültürel bir nitelik kazanır.²¹¹ Geleneksel mahalle yapısında sokak, bugünkü sokak algımızla aynı niteliğe sahip değildir. Osmanlı şehirlerinde sokaklar birbirine benzemeyen bir özellik taşır. Kamuya ait olan yollar, zamanla eklenen yapıların işgal ettikleri alanlar ile daralmış ve hatta çıkmaz sokak haline gelmiştir. Bu çıkmaz sokaklar mahallenin ana yolundan evlere uzanan özel yollar şeklinde nitelendirilmiştir. Sokaklar, evlere benzer bir biçimde insancıl ve korunmuş bir mekân olma niteliğini taşımakta ve bir iç mekân unsuru olarak düşünülmektedir. Avlu duvarları, bahçe, ev ve bunlarla bitişik olan sokaklar ile yaşama alanları birbiri arasında bir bütünlük sağlamaktadır. Bundan dolayı mahallenin sahip olduğu sokaklar, geometrik şekillerden uzak olan yapısı ile toplumsal ilişkilerin belirlendiği fiziksel alanlar olarak nitelendirilebilir. Osmanlı şehir mimarisinin yol düzenine bakıldığında en fazla ilgi çeken özelliklerden bir tanesi de çıkmaz sokakların bulunuyor olmasıdır. Osmanlı şehir hayatının nabzını tutan çıkmaz sokaklar, insanların dayanışma ve yardımlaşma içerisinde yaşamlarını sürdürdükleri alanlar olmuştur.²¹² Çıkmaz sokaklarda daha belirgin bir durumda olan mahremiyet kültürü, aslına bakılırsa evin yapısı ve konumundan başlayan duyarlılık, mahalle ve sokağa da yansımıştır. Osmanlı mahalle yapısında mahalle ailevi bir duyarlılığı temsil eder. Bu duyarlılığın sebebi İslami kaidelerde bu şekilde uygulanmasının daha doğru olacağı algısından kaynaklandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla İslamiyet'te kadın mahremiyetini sadece sözlü ya da fiziksel iletişim ile değil, görme yoluyla bile bozabilme ihtimalini en aza indirgeyen katı kurallara yer

²¹⁰ Alver, *Mahalle*, 81.

²¹¹ Baday, "Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu", 33.

²¹² Mutlu, "Hangi Kent Kültürü? Ya da "Yeni Köye Eski Adet", 4.

verilmektedir. Evlerin arasındaki uzaklıklar, evin yapısı, pencere ve kapılarının yer ve şekilleri belli ölçüdeki İslami normlardan kaynaklandığı ifade edilebilir.²¹³ Geleneksel anlamda çocukların etkileşim içinde olduğu ilk mekânlar da mahallelerdeki sokaklardır. Sokak çocuk için sadece oyun yeri değil, aynı zamanda sosyalleşmesini sağlandığı yerlerdir. Buna ek olarak çocuk arkadaşlık duygusunu ilk olarak mahalle ve sokaklarda tadarlar. Mahalle önemli bir kavram olduğundan çocuğun gideceği okul, okul ile evin aynı mahalle içerisinde olması özellikle dikkat edilen unsurlardandır. Okula başlayacak çocukların aileleri merasim düzenlenmesi için okulun hocasına haber gönderir. Düzenlenen bu merasimde bir gün kararlaştırılır. Kararlaştırılan bu gün genellikle pazartesi veya perşembe günlerinden bir tanesidir.²¹⁴ Sokak değişen toplum yapısının yanında mahalleli için hala önemlidir.

Daha öncede ifade edildiği gibi konaklanan yer anlamına gelen mahalle kavramı, şehrin bir bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin şehir ve kasabalarındaki mahalleler, birbirlerini daha yakından tanıyan, birbirlerine karşı sorumlulukları olan ve dayanışma içerisinde bulunan kişilerin yaşadığı yerlerdir. Mahalle içerisinde yer alan ve toplumu bir araya getiren mekânlar cami ya da mescitlerdir.²¹⁵ Osmanlı kentlerinde, fiziki ve sosyal bir birim olarak mahallenin önemli işlevleri bulunmaktaydı. Şehri oluşturan unsurlardan bir tanesi olan mahalle, şehrin sosyal, iktisadi ve idari birliğini sağlayan bir konumdaydı. Osmanlı döneminde mahalle biriminin temsilcisi olan kişi, o mahallenin çekirdeğini oluşturan mescit ve caminin imamı olan kişilerdir. Osmanlı şehir yapısında, temel yerleşim yerleri, genel itibariyle ibadethane veya pazar yerlerinin etrafında toplanmakta, kendi yaşam tarzları ve gelenekleri ile aynı olan ve farklı toplulukları barındıran bir unsur olarak görülmektedir.²¹⁶ Türk-İslam şehirlerinin karakteristik özelliklerini belirleyen en önemli mekânı olan cami, Osmanlı'daki mahalle yaşamının da temel bir yapı taşı niteliğindedir. Bu bağlamda caminin anlamına bakıldığında, herhangi bir mahalledeki mahalleliyi belirli zamanlarda bir yere toplayarak onları birbiriyle tanıştırmak, bu sayede dini

²¹³ Doğan, "Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler", 18.

²¹⁴ Cüneyt Okay, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Mahalle ve Çocuk", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017), 14.

²¹⁵ Fatih Dalgacı, "Osmanlı Devleti'nde Mahalle ve Bir Mahalle Örneği Cerrahpaşa", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 42.

²¹⁶ A.g.e., 42.

anlatmak aynı zamanda bu toplantıdan yararlanarak hükümetin emir ve yasaklarından onları haberdar etmek hususlarında işe yarayan sosyal bir kurumdur.²¹⁷

Cami, Osmanlı döneminde toplum içerisinde bireylerin anlam kazandığı yer olarak ifade edilebilir. Cemaate devam edip etmemek, kişinin kötü ya da iyi olmasına karar verilen önemli bir veri olduğu düşünülmekte ve caminin bu bağlamda merkezi bir konumda olduğu söylenebilir.²¹⁸ Camide insanların birbirlerini tanınması ve toplumsallaşması önemli bir unsurdur. Bundan dolayı vakit namazlarında, namazlarını cemaat ile kılmayan insanlar yalnızca alacakları sevaptan mahrum kalmıyor, aynı zamanda mahalleli tarafından tanınırlığı az olduğundan dolayı insanlar tarafından potansiyel bir tehlike olarak görülmekteydi. Örnek verilecek olursa, cami ahali camiye gelip giden herkesi tanıırken camiye gelmeyen kişiyi tam olarak bilmediği için kişiye nedir necidir şeklinde yaklaşmaktadır. Bundan dolayı, cami geleneksel Osmanlı insanının içerisinde politik zeminde, fıkıh, ameli hikmet bağlantısı uyarınca ve aynı zamanda da İslami bir birim olmasının yanında pratikteki İslami işlerlik için önem arz etmektedir.²¹⁹ Cami, geleneksel İslam yerleşim yerlerinde, yalnızca günümüzdeki gibi sadece dini faaliyetler için değil, aynı zamanda mahalleleri, çarşığı ve medreseyi birbirine bağlayan bir konumdadır. Toplumun sevk ve idare edilmesinin yanında diğer kurum ve kuruluşlarla kurmuş olduğu bağ ile cami İslam şehirlerinde temel bir role sahiptir. Böylece cami, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetleri kapsayarak gündelik yaşamın merkezine oturur ve mahalle yapısını şekillendirir. Cami etrafında böylesine bütünleşmiş bir hayat tarzı, şehrin insanları arasında birliği sağlayacak ve İslami tevhit anlayışının gündelik yaşamda yaşanır ve uygulanabilir hale gelmesine yardımcı olacaktır. Sosyal açıdan ifade edildiğinde ise cami, şehrin en kalabalık ve en merkezi konumlarında bulunmasından dolayı günün beş vaktinde dolup taşmaktaydı. Bu durum, şehrin yaşayan insanları için olağanüstü dertleşme, karşılaşma, toplanma ve etkileşim içerisinde bulunma imkânını da beraberinde getiriyordu. Özellikle fetihleri organize etmek için kurulmuş olan Fustat, Basra ve Kufe gibi ordugah şehirlerinde yer alan cuma mescitleri, sosyal ve dini hayatın merkezinde olduğu kadar askeri ve siyasi

²¹⁷ Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, 99.

²¹⁸ Turan Açıık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, OTAM, S.35, (2014): 17.

²¹⁹ A.g.e., 17

faaliyetlerin yanında ilmi faaliyetlerin de merkezi durumundaydı.²²⁰ Caminin işlevi ele alındığında literatürde Osmanlı'dan cami daha görünür olduğu mahallelinin mahalle ile ilgili haberleri cami sayesinde öğrendiği, mahallelinin birlik ve beraberliğini sağlayan mekânlardan biri olarak görülmektedir. Osmanlı kentlerinde cami birçok işlevi içinde barındıran ve aynı zamanda cami işlerinde gönüllülük esas iken günümüzde caminin işlevine bakıldığında ibadethane olarak kullanılmakta ve cami işlerini yapan kişiler karşılığında ücretlerini almaktadır. Literatürde geleneksel mahalle caminin mahallenin merkezi konumunda iken modern mahalle yapısında sekülerleşme ile toplumsal yapının değişmesi ile camiye atfedilen değerde değişmiştir.

Bakkallar, her mahallede mahallelinin ihtiyaçlarını karşılayan alışveriş mekânlarıdır. Bakkalların mevcut durumlarını koruyabilmesi, mahalle kültürünün devam edilebilmesi adına önemlidir. Çünkü bakkallar, sadece alışveriş edilen yer değil, sohbet edilen alanların ve sosyalleşme alanının başında gelmektedir. Tezgâh önünde kimi zaman uzun uzadıya, kimi zaman da ayaküstü yapılan sohbetler, bakkal ile mahallenin tanışıklıklarını daha ileri boyutlara taşımaktadır. Bakkallar mahallede sosyalleşmeyi sağlayan önemli alanlardan bir tanesidir. Bakkalların alışveriş kültürüne bakıldığında veresiye defteri veya bakkal defteri olarak adlandırılan halk arasında da meşhur olmuş bir defterleri vardır. Veresiye, mahalleli ile bakkal arasında narin ve ince iletişim kanalı olarak düşünülmektedir. Veresiye bir bakıma karşılıklı güven sözleşmesidir. Alınan ürünlerin miktarları tek tek bu deftere yazılır.²²¹ Bakkal günümüzde mahalle kültürünün değişen sosyal bir yapısıdır. Esnaf ile mahalleli arasında ilişkinin veresiye defteri ile adeta dayanışmaya dönüştüğü bir paylaşım hali durumu da değişen olgulardan bir tanesidir. Öğretmenlerin öğrencilerinin defterleri için “*defterin bakkal defteri gibi*” şeklinde kullanmış olduğu benzetme, mahalle kültürüne ilişkin yerleşen deyimlerin ve benzetmelerin toplumsal hafızadan giderek uzaklaştığında işarettir.²²²

Şengül “*Tüketim Toplumunda Bakkal Halleri*” adlı çalışmasında geleneksel mahallelerde bakkallık yapan esnafın yaşadığı yerin aynı zamanda bakkala yakın olduğu

²²⁰ Mustafa, Demirci, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *İstem Dergisi*, S.2, (2003): 137.

²²¹ Alver, *Mahalle*, 118.

²²² Yeliz Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 31.

hatta bakkal ile evinin yan yana ya da alt katta bakkalın üst katta evinin olduğu bu durum sayesinde yaşadığı çevre ile ilişki ağlarının içerisinde iş hayatını sürdürdüğü hatta çoğu kez kentsel mekân yeniden yapılırsa bile bakkal esnafının eski dükkânının çok uzağına gitmeyerek bulunduğu mahalleden ve toplumsal çevreden kopmadığı ifade edilmiştir.²²³ Bakkal aslında sosyalleşme alanının yanında insanların güven duyduğu samimiyet ile hareket etmesine imkân sağlayan alanlar olarak literatüre yansımaktadır. Ancak veresiye veren bakkalın terazide hile yapabileceği ya da tarihi geçmiş ürünlerin olduğu bir bakkalın varlığından söz edilmemektedir. Günümüz mahallesinde bakkallar hala mevcudiyetini korumaktadır ancak bakkalların veresiye defteri tutma gibi bir durum neredeyse yoktur. Bunun sebebine bakıldığında ise değişen yaşam koşulları, insanların birbirlerine olan güven duygusunun değişmesi, aslında güven duygusunu yanında eski mahalle yapısında mahalleli birbirini tanıırken yeni mahallelerde bu eskisi kadar mümkün olmadığı bir gerçektir. Bunun yanında bakkalların veresiye vermemelerinin bir diğer sebebi ise teknoloji ile kredi kartları ve pos cihazları devreye girmesidir.

Mahallelinin en çok ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinden olan et ve ekmeğe için mahallelerde kasap dükkânları ve fırınlar bulunmaktadır.²²⁴ Fırını, kasabı, berberi ile her mahallenin merkezinde çarşı bulunmaktadır. Bu yönüyle çarşı, mahallenin içinde yer alan kentin temel birimidir. Çarşı, kentin çekirdeği ve merkezi konumundadır. İktisadi ve ticari faaliyetlerin mekânı olan çarşı, bir yerleşim mekânı niteliğinde değildir. Dolayısıyla mahalle çarşı içinde kurulu dükkânları hatırlatır, esnaf mahalleli ilişkisinin kurulmasına imkân sağlar. Mali açıdan önemli bir ilişki boyutuna işaret eden esnaf halk diyalogu, hem bir tanışma hem de mahalle ritüellerini öğrenme açısından önemlidir. Dükkân, o mahalleye ve semte yerleşen esnafı kalıcı kılar ve o mahallenin yapısına yerleştirir. Dükkân sahibi olmak kalıcı ilişkiler kurmanın ön adıdır. Mahalle kendi esnafına sahip çıkar, alışverişini oradan yapmaya özen gösterir, kimi zaman onunla ahablık yapar. Birçok yerde esnaf, mahalle sakini de olduğundan

²²³ Mihriban Şengül, *Tüketim Toplumunda Bakkal Halleri*, (Malatya, İnönü Üniversitesi Yayınevi: 2018), 132.

²²⁴ Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5.

esnaf ile mahallenin bütünleşmesi daha kolay olmaktadır.²²⁵ Alışveriş faaliyeti, günümüze kadar planlı ve plansız biçimde olmak üzere birçok şekilde gerçekleşmiş, yaşanan teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişiklikler alışveriş merkezlerinin oluşumuna sebep olmuştur. Türkiye’ de alışveriş merkezleri 1990’lı yıllarda küreselleşme sürecinin yoğunluk kazanması ile beraber ortaya çıkmıştır. Alışveriş sürecinin hızlandırılması ve akıcı bir hale getirilmesi çabaları, teknolojilerin yaygınlaşmasına, batı tarzı alışveriş biçiminin gelişmesine neden olmuştur.²²⁶ Alışveriş merkezleri, insanların alışveriş yapmalarının daha ötesinde onlara sahip oldukları boş zamanları geçirebilecekleri birtakım aktiviteleri de barındırmaktadır. Kafe, restoran, kültür merkezi, spor merkezi, buz pisti, bowling salonu ve sinema salonları gibi çeşitli aktiviteleri bünyesinde bulunduran alışveriş merkezleri, yeni kamusal mekânlar olarak kentsel mekân alanları arasında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır.²²⁷ Kent yapısında mahalle kültürü içindeki en önemli değişiklik, insanların alışveriş alışkanlıklarıdır. Mahalle bakkalı ve çarşısı bağlamında bakıldığında, esnaf grubu toplumsal bir bütünleşmeyi sağlarken alışveriş merkezleri ile beraber sosyal yapı içerisinde yardımlaşma ve sosyal dayanışmanın azaldığı düşünülmektedir.

Geleneksel Türk şehir yapısındaki tekrar etmek gerekirse mahalle pazarı, kahvesi, çeşmesi, meydanı, mescidi, medresesi, çarşısı ve mektebi ile toplumsal bir bütündür.²²⁸ Bu açıdan bakıldığında toplumsal bütünlüğü sağlayan bir diğer mekân mahalle kahvehaneleridir. Kahvehane aynı sosyalleşme mekânı olmasının yanında gündelik ve toplumsal konuları masaya yatırıldığı, tartışılıp, konuşulup karara bağlandığı bir yerel yönetim merkezi şeklinde işlev yerine getirmektedir. Günümüzde varlığını, belli ölçülerde de işlevini yerine getirmekte olan kahvehaneler erkeklere özel mekânlar olarak düşünülmektedir. Toplumun ve mahallenin erkek hâkimiyeti ve hiyerarşik yapısının hayat bulduğu bu sosyal mekân, kadınların yer almadığı kamusal bir alan olarak varlığını sürdürmektedir.²²⁹ Mahallenin erkek bireylerinin sosyalleştiği,

---

²²⁵ Alver, *Mahalle*, 108.

²²⁶ Alver, *Kent Sosyolojisi*, (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 555.

²²⁷ Ertürk, Karakurt Tosun, “Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği”, *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16 (2009): 43.

²²⁸ Dalgalı, “Osmanlı Devleti’nde Mahalle ve Bir Mahalle Örneği Cerrahpaşa”, 42.

²²⁹ Pekman, “Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle”, 47.

mahallenin imam ve muhtarı tarafından idari işlerinin görüldüğü bir mekân olan kahvehaneler, mahalle yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olarak düşünülmektedir. Mahallelilerden işleri olanlar mahalle muhtarı, imam ve ihtiyar heyetinden herhangi birisini arayıp bulduğu mahalle kahvehaneleri, 2. Meşrutiyet döneminde siyasi bir kulüp gibi rol oynamışlardır. Ramazan aylarında teravih namazının mahalledeki mescit veya camilerde kıldıktan sonra kahvehanelerin müdavimleri, sahur vaktine kadar zamanlarını burada geçirirlerdi. Mahalle bekçileri için düzenledikleri manilerin beğenilmesi durumunda maniler, maniciler tarafından bekçilere kahvehanelerde ezberletilirdi. Ancak günümüzde geçmiş mahalle kültürünün bir parçası olan kahvehanelerin, bekçiler ve manilerinden geriye sadece bir anı olarak kaldığını ifade etmek isabetli olacaktır.²³⁰ Mahallenin belirleyici unsurları arasında yer alan kahvehaneler bireylerin sosyalleşmesine katkı sağlamaktadır. Mahallelinin bir araya gelerek birbirleri ile sohbet ettikleri mekân olarak binilen kahvehaneler, sohbet mekânları olmalarının yanında birtakım kültürel faaliyetleri de içinde bulundurması açısından önemlidir. Oyun oynamak, hikâyeler anlatmak ve dinlemek, düşünmek ve kitap okumak gibi ortak bir kültür yapısının paylaşıldığı kahvehaneler bir kimliğin ortaya çıkmasına ve aktarılmasına da önemli katkı sağlar. Mahalle kahvelerinin en mühim özelliklerinden biri de, mahalle ölçeğinde sivil ile dini mekânlar arasında içe dönük geleneksel yaşam tarzının kahvehaneler vasıtasıyla dışadönük bir kültürel yapılaşma süreci içerisine girmesini sağlamasıdır.²³¹ Kahvehanelerde diğer mekânlar gibi işlevsel olarak birtakım değişiklikler bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında kahvehaneler yapı olarak günümüzde varlığını devam ettirseler de geleneksel anlamdaki işlevlerini sürdüremediğini belirtilebilir. Günümüzde çoğu kahvehanelenin asıl amacı sadece kişilerin boş zamanlarını değerlendirdikleri mekânlar olarak kullanılmaktadır. Ancak eski mahalle yapısındaki kahvehanelerin literatürde yer aldığı şekli ile birlik beraberliğin sağlandığı alanlar olarak görülmesinin yanında günümüz kahvehaneler gibi boş zaman etkinliği olarak var olup olmadığı sorgulanabilir.

Mahallenin gözde mekânlarından bir diğeri olan çeşmeler, mimari ve mekânsal bir unsur olması yanında güçlü bir imge niteliğindedir. Bu güçlü imge, mahalle ve kent imgesidir. İnsanların su temelinde ve su etrafında nasıl bir toplumsal ortam meydana

²³⁰ Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, 30.

²³¹ Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, 101.

getirdiğinin tanığıdır. Çeşme bu ayrıcalıklı konumunu esasen su olgusuna borçludur. Tarih boyunca medeniyetler, şehirler ve köyler su etrafına kurulmuştur. Her çeşme aslında medeniyetlerin oluşumuna ilişkin önemli bir kanıt niteliğindedir.²³² Bu durumda aslında mahalle çeşmesi, mahalleye ait ve yitirilen farklı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahallelinin veya mahalleden gelip geçen insanların su ihtiyacını karşılamak üzere mahallenin bir köşesine yapılan çeşmeler bir manada öteki alanlarda olduğu gibi sosyalleşme alanıdır. Su hazinesi, ayna taşı ve yalaktan oluşan mahalle çeşmelerinden bazıları günümüzde yalnızca İstanbul'un eski yerleşim alanlarında bulunmaktadır. Ancak bu çeşmeler sokak aralarında, spreylenmiş, çeşmenin yalağı orada yaşayan insanlar tarafından çöp tenekesi haline dönüştürülmüş atıl birer kalıntı olarak yer almaktadır. Bu bağlamda mahalledeki çeşmelerin kurumuş olması, mahalledeki kültürün de zayıfladığının bir işaretidir.²³³ Türk-İslam mahallesinin ana unsurlarından bir tanesi olan çeşme, mahallelilerin ihtiyacı olan suyu gidermenin yanında mahalleyi ziyaret için gelen veya mahalleden geçen insanların da ihtiyaç duydukları suyun karşılanması bakımından önemlidir. Türk İslam kültüründe diğer insanların susuzluğunu gidermek amacı ile önemli bir esas konumunda olan çeşme, halkın bu çeşmeleri yaptırmasını da teşvik eden bir unsur olarak görülmektedir. Bundan dolayı insanlar özellikle geçmişte kaybettikleri insanlar adına hayır yapmak ve kamusal yarar sağlayacak bir mekân inşa etmek amacıyla çeşme yaptırırlar. Türk İslam kültüründe var olan söz konusu bu işleyiş günümüzde de birçok şehirde kendisini göstermektedir. Bir medeniyetin mirasçısı konumunda olan, kendine has gelenekleri ve bu gelenekleri yaşatmaya çalışan kentlerde hala kamuya hizmet etme anlayışıyla çeşmeler yapılmaktadır.²³⁴ Kahvehaneler erkeklere sosyalleşme alanı sunarken, çeşmeler de kadınların sosyalleşmesine olanak sağlamaktadır. Ev işi ve temizlik için günümüzde evin içinde olduğu gibi çeşmelerin olmadığından ötürü mahalledeki çeşme önem kazanmıştır. Kadınlar evde kullanacakları suların mahallenin çeşmelerinden temin etmektedir. Bu esnada çeşme etrafında diğer kadınlar ile iletişim kurarak sosyalleşme imkânı bulunmaktadır. Osmanlı'dan günümüze kadar mahalle mekânları var olmuştur. Ancak bu mekânlar zaman içerisinde işlevsel olarak değişiklik

²³² Alver, *Kent Sosyolojisi*, 110.

²³³ Okay, "Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz", 31.

²³⁴ Baday, "Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu", 34.

göstermektedir. Literatür incelenmeye çalışıldığında mahalle mekânlarında bir değişim söz konusudur. Geleneksel toplumdaki modern toplum yapısına geçişin yaşanması, teknolojinin var olması değişimi gerekli kılmıştır. Her bir mekân kendi içinde anlam ve önemde değişimler yaşanmıştır. Bu değişimleri mahalle mekânlarının işlevleri ile açıklamaya çalışıldığında daha kapsamlı olacağı düşünülmektedir.

2.3.1. Mahalle Mekânlarının İşlevleri

Mahalle mekânlarına değinilirken işlevlerine değinilmesi halinde, mahalledeki değişim haritasının çizilmesi çok daha basit olacaktır. Literatür incelenmeye çalışıldığında mahalle mekânlarındaki işlevlerinin değişikliği üzerinde durmaktadır.

Mahalle ortak çıkarlar için paylaşılan alanlar, ortak faaliyet ve iş alanı, mekânın fiziksel özellikleri, ortak toplumsal özellikler, ortak bilinç, yerel duygu ve tarihsel geçmiş ve komşuluk ve yakınlık ilişkileri gibi çeşitlendirilebilecek farklı unsurlar ile ifade edilebilir. Aynı zamanda ortak davranışların belirleyicisi ve toplumsal örgütlenme gibi sosyal doku olarak çalışmaların bir konusu olan mahalle, şehircilikte ve kentsel yapıdaki yenilenme programlarında ortaya çıkan yeni şehir planlama yaklaşımlarında, mekân ve topluluk duygusunu geliştirici kamusal alanların tasarlanmasında önemli bir işlevsel mekân olarak tanımlanmaktadır.²³⁵

Mahallenin mekânları denildiğinde cami, çarşı, bakkal, kahvehane ve çeşme olarak ifade edilmektedir. Bu mekânlar tarihsel bağlamda yeniden şekillenmektedir. Osmanlı mahalle yapısında toplumsal yapının merkezi cami yahut mescittir. Özellikle akşam namazları ve yatsı namazları mahalledeki tüm erkeklerin katılması ile hep beraber kılınır. Mahalleli, mescit veya camiye sürekli gidip gelindiği için, mahalledeki insanlar genel olarak cemaat şeklinde anılır. Bundan dolayı imam söz konusu mahallenin temsilcisi niteliğindedir. Mahalleli için camiye sürekli gelmek, komşuları tarafından kişinin sürekli göz önünde bulunmasından dolayı tanınması ve güvenilir olmasının ölçüsüdür.²³⁶ Caminin işlevlerinden bir tanesi de mescitte ibadet eden erkekler, şehir havadislerini camiye geldikleri süre içerisinde öğrenmektedir. Dolayısıyla mahallenin bilgi edinme sistemi mahalle odaklıdır. Cami ise toplumsallaşmanın ana merkezi olarak ifade ediliyordu. Bundan dolayı toplumsallaşma

²³⁵ Alada, “Yeni Bir Toplumsal Yapılanma için İşlevsel bir Kamu Alanı: Mahalle”, 1.

²³⁶ Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine”, 73.

biçiminin yetkinliğinin merkezinde yönetim ile ilişkilerinde kişi ya da aile boyutu ile değil, daha çok mahalle boyutunda şekillenmesine sebep olmuştur. 16 yüzyılda tahrir defterini yazan il yazıcılarının elde ettikleri veriler, mahalledeki tüm evlerin tek tek dolaşılması ile elde edilmekte, derlenmekte ve mahalle imamının katkısı ile mescitlerin ofis şeklinde kullanılması ile toplanmaktaydı. Dolayısıyla mahalle aynı zamanda bir bağlantı kurumu şeklinde faaliyet göstermekteydi. Diğer bir ifade ile mahalle kişiler ile devlet arasında etkileşimi de sağlamaktaydı.²³⁷ Geleneksel şehir dokusunda yapısal somut unsurların ön plana çıkmasının yanında, fiziki bir mekân olarak algılanmakta daha çok işlevsel bir bütünü ifade eden mahalle camisi ve mescidi, bu bakımdan daha da ön planda yer almaktadır. Osmanlı mahalle yapısında merkezi bir konumda yer alan camiler sonralarında sadece ibadet edilen alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim mahallelerin kültürel, sosyal, ekonomik ve hatta idari bağlamda yerine getirdiği çeşitli işlevleri ile beraber zaman içerisinde şehrin bütünü ve mekânsal öğelerini etkileyerek dolaylı bir biçimde de olsa kentin mekânsal olarak biçimlenmesinde de katkıda bulunmuştur.²³⁸ Bu katkı mahallenin işlevliğini artırmaktadır. Günümüzde çeşmeye bakıldığında Osmanlı'dan kalma eserler vardır. Değişen-dönüşen dünya ile mahalle mekânlarındaki işlevleri de değişmektedir. Hiçbir mekânın eski özelliği bulunmamakta ve yeniden şekillenmektedir. Mekânların işlevini değişmesi ile mahalle kültürü ve mahallede var olan sosyal ilişkiler de değişmektedir. Mahallede sosyalleşmeye fırsat veren alanların değişmesi ile mahalledeki sosyal ve kültürel yapıda köklü bir farklılık oluşmaktadır.

2.3.2. Mahalle Kültürü ve Sosyal İlişkileri

Yapılan bu çalışmada mahalleyi dönemlere ayırılmasının sebeplerinden bir tanesi de mahallenin değişen boyutunu ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda değişen mahalle yapısının ne şekilde ele alınmış olduğu incelenmektedir. Mahallenin tarihsel bağlamda değişimi mahalle kültürü ve sosyal ilişkilerdeki değişimi beraberinde getirmektedir.

²³⁷Turan Açık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, OTAM, S.35, (2014): 11.

²³⁸ Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, 97.

Mahalle kültürü, daha önce de mahallenin yapısındaki değişimlerden bahsedildiği gibi, tarihsel bağlamda bu değişimlerin paralelinde bir değişim izlemiştir.²³⁹ Bakıldığında modern dünya algısı ile mahallede var olan bu kültür farklılaşmaktadır. Geniş aileden çekirdek aileye intikal, bu aile yapısındaki değişim mahalle kültürünü de bir nevi değiştirmiştir. Modern kent olgusunda bireyler daha çok ikincil ilişkileri tercih etmekte ve dünyadan kendilerini soyutlamaktadırlar. Bu bağlamda küreselleşme sürecinde dünyaya uyum sağlamak durumunda olan toplumumuzda kaybettiğimiz olgulardan bir tanesi de yakın komşuluk ilişkilerinin kurulduğu en küçük sosyal yapı olarak ifade edilebilecek mahalle ve mahallenin oluşturduğu kültürdür. Bu durumu özellikle günlük konuşma dilimizin çerçevesinde de incelemek mümkündür. Başta mahalle kelimesi olmak üzere, mahalle yaşantısının da günlük yerleşmiş kavramlardan olmasının günümüzde yerini post-modern yaşantının kavramlarına bırakmıştır.²⁴⁰

Osmanlı şehirlerinde mahalle, birbirlerini tanıyan, belli bir ölçüye kadar birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan, zengin sosyal bir dayanışma içerisinde olan bireylerin meydana getirdiği ve yaşadığı yerler olarak tanımlanmaktadır.²⁴¹ Mahalleler insan ve kültürlerin iç içe geçmesi ve yoğrulmasının sonucunda oluşmaktadır. Bu durum ise, aynı mahallede yaşayan bireylerin zorunlu olarak bir birliklik meydana getirmesinden ve mahallelerin bir ilişki türlerinin var olduğu alanlar olduğundan kaynaklanır. Mahallede var olan ilişki biçimi ikincil ilişkiler değildir. Resmi ilişki biçimlerinin rastlanılmadığı mahallelerde, yüz yüze iletişim şekli daha etkin olarak görülmektedir. Buna gösterilebilecek en somut örnek, mahallede yaşayan bireylerin birbirlerine karşı hitap etme şekillerinde görünür. Yeğen, dayı, teyze, amca ve hala gibi akrabalık ilişkilerinde kullanılan hitap şekillerinin mahallede yaşayan insanlar arasında kullanılıyor olması mahalledeki insanların birincil ilişki kurduğunun bir göstergesidir.²⁴² Modernleşen hayat içerisinde asli ilişkilerin yerini ikincil ilişkiler almaktadır. Modern mahalle olgusunda mahalleli isim olarak var olmakta, yapı olarak ise yeniden şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında modernleşen kent yapısında mahalle olgusu

²³⁹ Esendemir, “Mahallede Yaşlanmak”, 68.

²⁴⁰ Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, 28.

²⁴¹ Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, 95.

²⁴² Baday, “Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu”, 19.

içinde aynı binada üst komşu alt komşuyu tanımamaktadır. Bu durum mahalle yapısı içinde eski ilen yeni arasında bir karmaşanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁴³ Literatür okuması yapılmaya çalışıldığında eski mahalle kültürünün sadece iyi yönleri ile var olduğu, mahallinin sosyal ilişkilerinin ne kadar sağlam ve iyi olduğuna yer verilmektedir. Aynı zamanda geleneksel mahalleye benzer şekilde siteler oluşturulmaya çalışıldığı ve eski mahalle yapısındaki kültürün korunmaya çalışıldığı üzerinde durulmaktadır.

2.3.2.1. Mahallede Sosyalleşme ve Komşuluk İlişkileri

Mahallenin sosyal yapısının devamlılığı için sosyalleşme ve komşuluk önemlidir. Tarihsel bağlamda kentlerin yeniden şekillenmesi, koşulların değişmesi sebebi ile sosyalleşme ve komşuluk algısı da değişmektedir. Bu açıdan değişen sosyalleşme ve komşuluk ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

Komşuluk, kişilerin birbirleri ile iletişim ve etkileşim içinde olduğu mekânlar olarak düşünülmektedir. Komşuluk, aynı mahalle ve aynı sokakta oturan bireylerin birbirini tanınmasıdır. Bunun yanında, birbirini tanımakla kalmayıp dostluk ilişkisi içerisinde birbirleri ile yardımlaşma ve dayanışma sayesinde iyi ilişkiler kurma olanağı sağlamaktadır.²⁴⁴ Kentlerin Müslüman, göçmenlerin yerleşmeleri konusundaki tanıklığı, komşuluğu kültürel bir değer olarak görme ve değerlendirmenin bir ürünüdür.²⁴⁵ Geleneksel kent yapısında evler sağlı, sollu ve birer, ikişer katlıydı. Söz konusu evlerin arasında bahçe bulunması durumunda birinden diğerine rahatlıkla geçebilecek şekilde dizayn edilmekteydi.²⁴⁶ Mahalle içinde sokak yapıları ve evler şekilleri itibari ile sosyalleşme ve komşuluğa uygun şekilde yapılmıştır. Modern kent olgusu ile evlerimizin, diğer bir ifade ile apartman dairelerimizin özellikle de üst katında, pencereden görünen, yoldan geçen eş dost değil, sadece caddelerdeki insan ve araba trafiğidir. Apartmanlardan kaldırım taşları görülmediği için gelip geçen komşularında görülmesi mümkün değildir. Mahalle içinde komşuları görseniz de apartman yapısı

²⁴³ Deniz Demirarslan, “Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim ve Konuttaki Yansımaları”, 210.

²⁴⁴ Cevad Geray, “Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.4, S.6, 28.

²⁴⁵ Doğan, “Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler”, 18.

²⁴⁶ Okay, “Balat’ta Komşuluk ve Komşularımız”, 79.

zaten konuşmanıza fırsat vermemektedir. O eskiden yapılan sokak seyirleri yerine, şimdilerde ellerinde poşetlerle evine dönen üst komşusunu fark edecek, apartmanımızın koridorunda ya da merdiven aralıklarında bir pencere yoktur. Bu durum giderek komşuluk ilişkilerini koparma noktasına getirir ve aynı mahalle veya sokakta yaşayanlar değil aynı apartman içerisinde yaşayan insanlar dahi birbirini tanımayan insanlar haline gelir.²⁴⁷ Komşuluk ve sosyalleşme alanyazında incelendiğinde komşuluğun ve sosyalleşmenin değişmesi üzerinde değil yeni oluşan binalar sebebi ile değiştiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Ancak söz konusu bu durum Türkiye'deki tüm mahalleler için geçerli değildir. Günümüzde komşuluğun sosyalleşmenin devam ettiği mahalleler de bulunmaktadır. Tarihsel bağlamda mahalle yapısında komşuluğun ve sosyalleşmenin değişmesi mahalledeki yardımlaşma ve dayanışmayı da etkilemektedir.

2.3.2.2. Mahallede Yardımlaşma ve Dayanışma

Mahalle kavramı ile birlikte akla gelen farklı bir olgu ise dayanışma olgusudur. Özellikle geçmiş dönemlerde kamuda ve özel birtakım işlerin imcece yöntemiyle yapılması ile beraber gelişen dayanışma kavrama mahalleye daha farklı bir anlam yüklemiştir. Yardımlaşma ve dayanışma geçmişten günümüze değişiklik göstermektedir. Geleneksel mahalle olgusunda yardımlaşma ve dayanışmayı mahalleli imcece usulü ya da vakıflar ile yaparken günümüzde yardımlaşmalar aynı şekilde devam edilmesinin yanında belediyeler ya da bazı kurumlar tarafından yapılmaktadır. Bu açıdan yardımlaşma ve dayanışmanın ne şekilde değiştiği incelenmektedir.

Mahallede yaşayan insanların tarihsel birikimi ve kültürüne göre şekillenen ve mahalleye sembolik olarak bir mana yükleyen dayanışma, temelde insanların birbirine karşı güven duyması ve birbirlerini tanımasından kaynaklanır. Mahallede var olan dayanışma ve birlikteliği çağrıştıran dayanışma duygusu, ortak bir kimliğin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Aynı mahallede hayatlarını devam ettiren insanlar birbirini temsil edebilmesi yanında kişilerin de içinde yer aldığı mahalle yapısına göre anılıyor olması, oluşan ortak kimliğin birer göstergesidir. Söz konusu bu durumun en bariz örneklerine Osmanlı döneminde var olan mahallelerde rastlamak mümkündür. Söz

---

²⁴⁷ A.g.e. ,79.

konusu dönemde insanlar yaşadıkları mahallelere göre tanınır ve nitelendirilirlerdi.²⁴⁸ Grup içerisinde yer alan bireylerin kendi aralarında ya da grupların birbirleri ile olan karşılıklı ilişkilerinde toplu eylem, ortak tavır, işbirliği ve dayanışmaya bağlı olarak görülen bağlılık duygusu olarak da isimlendirilen dayanışma olgusu, mahallenin yerine getirdiği en önemli vazifelerden bir tanesidir.²⁴⁹ Osmanlı'da mahalle, birbirlerini daha yakından tanıyan, belli bir ölçüye kadar birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan, sosyal anlamda birbirleri ile dayanışma içerisinde olan bireylerden oluşan topluluklarının yaşadığı yerdir. Diğer bir tanımı ile mahalle aynı mescitte ibadetlerini yapan cemaatin aileleriyle beraber yerleştikleri şehrin bölümüdür.²⁵⁰

Aile fertlerinin kendi içerisinde yaşamış oldukları dayanışma olgusu gibi geleneksel mahalle anlayışında da dayanışmayı ön planda tutan örgütlenme biçimlerine rastlanır. Söz konusu bu dayanışma gerek maddi gerekse manevi mevzularda kendisini göstermektedir. Geleneksel Osmanlı mahallelerinde avarız akçesi ve avarız vakıfları bu dayanışmanın maddi boyutudur. Osmanlı döneminde mahalle yapısına ele alındığında, mahallelinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla avarız akçesi kurulmuştur. Bu akçe vakıflardan mahallelerin sosyal yardımlaşmaları, kamu mallarının bakılması ve korunması gibi ortak bir takım giderlerin karşılanması için kullanılan paradır. Kefilleri olması durumunda hiçbir din ayrımı gözetmeksizin bu akçeden yararlanmak isteyen ihtiyaç sahibi mahalle etrafına verilir.²⁵¹ Buna ek olarak mahalleli yine birlikte hareket etme kabiliyetini hayır işlerinde de göstermekteydi. Avarız vakıfları mahallenin hayır işlerinde ortak hareket ettiğinin en önemli göstergesidir. Mahallede yaşayan insanlar tarafından bir üst kurul belirlenir ve bu belirlenen üst kurul avarız vakıfları için yapılan hibe ve bağışları düzenlemektedir. Bir çeşit sosyal yardım sandığı mantığında olan söz konusu bu vakıflar ihtiyaç sahiplerine maddi olarak kredi ve para vermekte, evlenmek isteyip de maddi gücü olmayanlara, yoksullara ve hastalıklarından dolayı çalışamayan insanlara maddi olarak destek sağlamakta ve ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamaktadır. Avarız vakıflarının gelirleri ile cami ve okul gibi mahallenin gerek duyduğu ihtiyaçlar

²⁴⁸ Işık Tamdoğan, “Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye’sinde ‘Bizim Mahalle’ ”, *İstanbul Dergisi*, S.40, (İstanbul: 2002), 66.

²⁴⁹ Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 91.

²⁵⁰ Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine”, 69.

²⁵¹ Baday, “Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu”, 44.

karşılanmakta, öğretmen ve imam gibi mahallede görev yapan kişilerin maaşları ödenmektedir. Bunun yanında mahalleye yeni gelmiş olan insanların yol ve yerleşme giderleri de bu vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Mahalledeki ileri gelenler tarafından yapılan bağışların toplanıp insanların ihtiyacını karşılayan bu vakıflar dışında mahalleliden zengin olanların fitre, sadaka ve zekât gibi yardımları ile de maddi durumu yeterli olmayan mahallenin ihtiyaçları karşılamaktaydı.²⁵² Geleneksel mahallede yardımlaşma ve dayanışma, vakıfların ve mahallelinin elinde iken modern kentlerde yardımlaşma ve dayanışma şekli değişmekte ve yardımlar resmi kurumlar ile karşılanmaktadır. Mahallede yardımlaşma ve dayanışmanın bir diğer yansıması ise mahalle etkinlikleridir. Geleneksel mahalle hayatında etkinlikler imece usulü ile gerçekleştirilmekte iken günümüzde bu durumda değişiklikler bulunmaktadır. Bu bağlamda etkinliklerin nasıl bir değişim izlediğini ele almak çalışmayı daha anlamlı hale getirecektir.

2.3.2.3. Mahalle Etkinlikleri

Toplumun var olduğu her kültür, kendine has etkinlikleri içinde barındırmaktadır. Mahalle içerisinde yer alan düğün, cenaze gibi merasimlerde de zaman içerisinde bir takım değişimler yaşanmıştır. Mahalle etkinlikleri literatüre bakıldığında tarihsel bağlamda nasıl bir değişiklik bulunduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Mahallede mahalleli arasında oluşan “biz” duygusu mahalledeki diğer tüm insanların karşılaştıkları sorunlara karşı kendilerini yalnız hissetmemesine olanak sağlamaktadır. Bundan dolayı mahallede yaşayan kişiler söz konusu sosyalleşme süreci içerisinde hiçbir aşamada yalnız değildirler. Mahalle, kişilerin evlenmesinden iş bulma sürecine kadar her türlü kişisel gelişimlerine ve meselelerine katkıda bulunarak kendisine yeni bir anlam kazandırmaktadır. Geleneksel mahalle yapısında mahallenin bir ocağı bulunur. Diğer bir ifade ile mahalle içinde yaşayan insanlara velilik yapılır. Söz konusu bu velilik, velisi olduğu insanların her türlü ihtiyacından sorumlu olmayı da yanında getirir. Özellikle geleneksel mahalle anlayışında bu sorumluluk mahalleli tarafından üstlenilmiştir.²⁵³ Osmanlı’da yer alan mahallelerin bir diğer önemli özelliği de eğlence hayatına uygun olarak tasarlanmış olması ve mahalle kültürünün tüm

²⁵² A.g.e., 45.

²⁵³ A.g.e., 18.

mahallelerin hep beraber eğlenmelerini olanak sağlayacak biçimde olmasıdır. Özellikle de özel gün ve gecelerde mahalledeki tüm bireylerin eğlenebilmesi için birtakım eğlenceler düzenlenir ve bu eğlencelerde geleneksel figürlerinden olan Karagöz Hacivat oyunları yer alırdı. Değişik yarışmalar ve orta oyunun düzenlendiği eğlencelerde sportif etkinlikler de önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı'da söz konusu bu eğlence hayatında en fazla dikkat edilen konulardan bir tanesi de mahremiyete dikkat edilmesidir. Diğer bir ifadeyle erkekli kadınlı eğlenceleri izin verilmemesidir. Bundan dolayı çoğu zaman erkekler ile kadınlar farklı mekânlarda eğlencelerini sürdürürlerdi.²⁵⁴ Modern kent ile geleneksel kent arasında daha önce de sözü edildiği gibi sanatsal anlamda bir takım değişiklikler bulunmaktadır. Mahalle hayatındaki söz konusu eğlence anlayışı yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Osmanlı mahalle anlayışında dayanışma olgusu hem manevi hem de maddi konularda kendisini gösterir. Özellikle bayram, düğün ve ölüm gibi kişilerin hayatında önemli olan bu günlerde mahallede yaşayan diğer insanlara birtakım sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumluluk sayesinde kişilerin gündelik hayatlarının kolaylaşması sağlanmış olur. Kültürel ve dini bir vazife olarak algılanan dayanışma, manevi kültür anlayışında da oldukça yoğun bir biçimde görülür. Bu durumun en bariz örneği ölüm olaylarında karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel mahalle anlayışına sahip olan mahallelerin neredeyse tamamında ve günümüzde de bazı kırsal kesimlerde mahalleden bir tanesinin yakınının ölmesi durumunda mahallede yaşayan komşuları ölümün yaşandığı hanenin ölümden kaynaklanan olayın sıcaklığı ortadan kalkıncaya kadar haneye içecek ve yiyecek götürülür. Böylece hane sahibi ölümden kaynaklanan üzüntülü halinin yanında kendi beslenme ihtiyacı ve taziye için gelecek insanların ikramlarını düşünmek zorunda kalmamış olacaktır. Her bir komşusu söz konusu hanenin bir günlük yemek ihtiyacını karşılayacak şekilde kendi aralarında sözleşirler ve olayın etkisi ortadan kalkana kadar evin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılarlar. Buna ek olarak komşular taziye için gelen misafirlere kendi evlerini açarlar ve evlerinde vefat eden kişi için Kur'an okuturlar. Bu manevi ve maddi dayanışma komşular arasında ikili ilişkilerin güçlenmesine olanak sağlar. Bu açıdan bakıldığında mahallenin kültürü sosyal hayat bağlamında önemli bir görevi üstlenmiş olur.²⁵⁵ Mahalle kimliği

²⁵⁴ A.g.e., 30.

²⁵⁵ A.g.e., 46.

oluşmasında mahallede yapılan etkinliklerin de önemli bir yeri vardır. Buna ek olarak bu kimliğin oluşmasında diğer önemli bir başlık ise mahalle baskısıdır. Mahalle kabadayıları mahalleyi koruyup kollayan kişiler ve mahallenin kendi içe dönük yapısının oluşmasını sağlarlar.

2.3.2.4. Mahalle Baskısı

Mahalle baskısı kavramı 2007 yılından günümüze kadar ülkemizde yoğun olarak tartışılan konulardan bir tanesidir. Türk toplumunda, mahalle baskısı kavramı üzerine düşünen ve çalışan bilim insanları ya da sıradan insanlar, mahalle baskısı kavramıyla bir şekilde karşı karşıya gelmiştir. Bu kadar sık karşılaşılan ve herkesin maruz kalabildiği mahalle baskısı kavramının ne olduğu olduğuna dair sosyal bilimciler tarafından ortak bir tanımlama yapılamamıştır.²⁵⁶ Mahalle baskısı kavramı 2007 yılında Şerif Mardin aracılığı ile hürriyet gazetesinde Ruşen Çakır ile yapmış olduğu röportajda ortaya atılmış bir kavramdır.²⁵⁷ Mardin, Çakır'la yaptığı röportajda İslam'ın Türkiye'nin önemli bir yapısal boyutu olduğunu ifade etmektedir. Ancak Mardin, Siyasal İslam'ın iktidara tam egemen olduğu zaman ağır şartlar yaratan bir rejimi de kurabileceğinden endişe duyduğunu belirtmektedir. Mardin, bu durumu dönemin iktidarı (AKP) ile bir ilişkisinin olmadığını belirterek siyasal İslam ile AKP arasında bir nitelik farkı olduğu şeklinde açıklama yapmaktadır. Mardin AKP'den bağımsız, Türkiye'de bir mahalle baskısı olduğunu belirtmektedir. Mardin'in açıklama yaptığı dönemde mahalle baskısı, bilinmeyen ve sosyal bilimce ifade edilmesi çok zor bir kavramdır. Mardin, bu kavramın AKP'den bağımsız olarak Türkiye'de yaşadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla bu kavramın gelişmesine müsait şartlar oluşursa o zaman AKP de bu havaya boyun eğmek zorunda kalacaktır.²⁵⁸ Mardin bu kavramı bir teşkilatlanma şekli ve zamanla değişen bir şey olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de mahalle baskısını tarihsel bir süreç içerisinde incelemek gerekmektedir. Osmanlı döneminde sosyolojik anlamda kapalı bir toplum olan mahalle, yaşanan toplumda birine yapılmış olan bir taciz, tüm mahalleye yapılmış muamelesi görürdü. Bu bağlamda mahallenin namusu, mahalle kabadayısı gibi kavramların Osmanlı'nın geleneksel mahalle kültürüne

²⁵⁶ Adnan Çetin, "Bir Kavramın Kısa Tarihi: 'Mahalle Baskısı'", *Mukaddime*, S.3, (2010): 81.

²⁵⁷ Sosyal Sorunları Araştırma ve Çözüm Derneğindeki etkinlikte yer alan konuşmaların metni:

<https://feyzullahsr.files.wordpress.com/2008/05/serif-mardin-mahalle-baskisi.pdf> 04.11.2019

²⁵⁸ Ruşen Çakır, *Türkiye Tartışıyor I: Mahalle Baskısı*, (İstanbul:Doğan Kitapevi,2008),23.

yerleştiği ifade edilebilir. Osmanlı kentlerinde alkol kullanmak veya mahalleli ile ilgili dedikodular yapmak ile suçlanan bireylerin semt ve mahallelerde söz konusu kişilerin dayanışma ve duyarlılık ruhu ile mahalleden atıldığı bilinen olaylardır. Mahallelerin sevinçleri de üzüntüleri de birbirine ortaktır.²⁵⁹

Mahalle baskısı, mahallenin sahip olduğu ahlaki normlar üzerinden, bu normlara uymayan kişilere gösterilen tepki ve kendilerine benzememesi veya normlara uyulmadığı takdirde bulunulan platformdan çıkarılması şeklinde tanımlanır.²⁶⁰ Şerif Mardin, ülkemizin dini, siyasal ve sosyal niteliklerini inceleme altına alırken her zaman özgün kavramları da ortaya çıkarma arayışında olmuştur. İşlevselliği ve özgünlüğü günümüzde hala tartışmaların odağında olsa da mahalle baskısı kavramında bu anlayış ve arayış ürünü olarak ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.²⁶¹ Burada kaynak olarak alınan nokta ise ahlak kuralları noktasıdır. Söz konusu ahlak kuralları herhangi bir yazılı kurallara bağlı olmayan, yaşanılan toplumun sözel olarak ifade ettikleri bir yapıya sahiptir. “Osmanlı mahallesinin dirilişi” olarak ifade edilen bu yapının en önemli kavramı ise baskı şeklinde ortaya çıkmaktadır.²⁶²

Çoğu zaman bir dereceye kadar keyfi olarak çizilen sınırlarıyla birlikte, mahalle, idarî bir birimden daha fazla bir şeydir; o külhanbeylerinin ve sadık köpeklerinin koruduğu sınırlarıyla kesif bir *gemeinschaft*’tır ve sıradan bir Osmanlı vatandaşının normal ömrünün çoğunu içinde biçimlendirdiği bir çevredir.”²⁶³

Osmanlı geleneğinin merkezi konumunda olmasından dolayı mahalle, Osmanlı toplumunun geleneksel normlarını ortaya koyan, bunları vazgeçilmez bir yapı biçiminde karşımıza çıkartan bir oluşumdur. Günümüzde mahalle baskısı kavramı çerçevesinde yapılan tartışmalar, mahalle ve gelenek arasındaki ilişkiyi tekrar gündeme taşımıştır. Mahallenin gerek aktüel bir tartışma alanı gerekse de tarihsel bir süreci barındırıyor

²⁵⁹ İsmail Doğan, “Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler”, *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S.1, (2002): 19.

²⁶⁰ Turan Açıık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, *OTAM*, S.35, (2014): 19.

²⁶¹ Çetin, “Bir Kavramın Kısa Tarihi: ‘Mahalle Baskısı’”, 82.

²⁶² Turan Açıık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, *OTAM*, S.35, (2014):18.

²⁶³ Şerif Mardin, “*Türkiye’de Din ve Siyaset*”, Der. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 70.

olması dolayısıyla bulunduğu konum, öncelikle tarihsel süreci ortaya koymak ve göz önünde bulundurmak gerekir. Böylelikle yapılan tartışmalarda referans alınan kısımların daha sağlıklı bir biçimde temin edilmesi ve böylece tartışmaların daha sağlam bir zeminde olması sağlanacaktır.²⁶⁴ “*Mahalle kabadayısı*” ve “*mahalle namusu*” gibi kavramların Osmanlı mahalle kültüründen geldiği ifade edilebilir. Osmanlı mahallelerinde yaşayan insanların mahalleli hakkında dedikodu yapması veya alkol kullanmaları kişilerin semtler veya mahallelerden atıldıkları bilinen olaylardandır. Bu durum yabancılar ve bekârlar için mahalleleri cazip bir mekân olmaktan çıkartmaktadır.²⁶⁵ Emre Kongar’a göre Şerif Mardin’in “Mahalle baskısı” dediği olgu, bireyi şekillendiren, bireyin tutum ve davranışlarını belirleyen, sosyal psikolojinin “grup dinamiği” alanına giren “grup baskısı” kavramının, tüm ilişkileri de kapsayarak topluma egemen olması olarak düşünülmektedir.²⁶⁶ Ruşen Çakır ve İrfan Bozan’ın kitabında ise mahalle baskısını; ayıplama, sözle kınama, topluma aykırı olana göz baskısı, bakma baskısı, dışlama baskısı olduğu şeklinde açıklamaktadır.²⁶⁷

Sosyoloji terminolojisinin bir parçası olarak mahalle baskısı kavramı akademik çalışmalarda da varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda toplumsal yaşam analiz edildiğinde, coğrafi ölçek anlamında mahallenin sınırlarını aşan, daha çok ideolojik bir yaklaşımın ifadesi olan bu kavram günümüzde güncelliğini koruyarak devam etmektedir. Mahallede farklı olan kişilere mahallede yaşayanlar tarafından ortak bir tavır alındığı, yaptırım uyguladığı tutum olarak ortaya çıkan mahalle baskısı kavramı eyleme dönüşmesi ve Ercüment Ekrem’in mizahi bir anlayışla kaleme aldığı bu kavram günümüzde yaşamayan bir durum niteliğindedir.²⁶⁸ Mahalle baskısı denildiğinde ilk akla gelen mahallenin namusu, mahalle kabadayısı olsa da Şerif Mardin bu kavramdan bahsederken daha derin anlamlarının olduğunu ve tarihsel boyutları ile ele alınması gerektiğini söylemiştir. Bu sebeple mahalledeki toplumsal sürecin nasıl şekil aldığı üzerinde durulacaktır.

²⁶⁴ Turan Açık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, OTAM, S.35, (2014):3.

²⁶⁵ Doğan, “Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler”, 19.

²⁶⁶ Emre Kongar, “Mahalle Baskısı Nedir”, 2010, www.kongar.org/aydinlanma/2007/588_Mahalle_Baskisi.php, 01.12.2019

²⁶⁷ Ruşen Çakır, İrfan Bozan, *Mahalle Baskısı Var mı Yok mu?*, (İstanbul:Doğan Kitap,2009),155.

²⁶⁸ Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, 28.

2.4. MAHALLEDE TOPLUMSAL SÜREÇ

Toplumsal süreçler ele alınırken literatürde Osmanlı dönemine daha çok yer verildiği söylenebilir. Mahalle konu olarak işlendiğinde Osmanlı döneminin daha çok üstünde durulmuştur. Mahalleli, mahalle muhtarı, imamı, mahalle bekçisinin tarihsel bağlamda nasıl değişim olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Mahalle, Osmanlı kentlerinde önemli olan toplumsal yapılardan bir tanesidir. Osmanlı kentleri, mahalleyi temele alarak örgütlenmiş, adli, belediye ve mülki teşkilatlarının birinci basamağını oluşturmaktadır. Osmanlı’da mahalle her açıdan bir bütün olarak ifade edilmektedir. Mahalle, küçük büyük tüm işleri halleden sulh hakimi, ahlak zabıtası, gece bekçisi, tulumbası, hamamı, mezarlıkları, dükkanları, ahşap yapıları, binaları, pazarı, kahvehaneleri, çeşmeleri, meydanı, mescidi, medresesi ve mektebi ile tüm mahallelinin günlük hayatlarını tümüyle kuşatan bir kurumdur.²⁶⁹ Bu açıdan değerlendirildiğinde mahallede var olan tüm kişiler aslında mahalleyi var edenlerdir. Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı ilk dönemlerde cevabını bulmaya giriştiği temel soru birey ile toplum arasında nasıl bir ilişkinin olduğudur. Bu soru bir taraftan ilerleyen dönemlerde “*toplumsallaşma*” adı altında bir çalışma alanının ortaya çıkmasına neden olurken diğer taraftan birçok sosyoloğun bu çalışma alanına dair farklı bakış açıları geliştirmesine neden olmuştur. En temelde sosyologlar toplumsallaşma hususuna iki farklı bakış açısı getirmişlerdir. Bunlardan birincisi Durkheim’in öncülüğünü yaptığı, toplumu merkeze alan yani bireyin her türlü ediminin sadece toplumdaki devraldığı kadarıyla şekillendiğini savunan yaklaşımdır.²⁷⁰ Günümüzde terminolojik ve fiili anlamda geçerliliğini kaybetmiş olan mahalle namusu ya da mahalle baskısı kavramlarının tartışmalı kısımları bir kenara bırakıldığında, coğrafi bir mekânı paylaşmak, komşularının ölüm haberlerini televizyon veya basından öğrendiği gerçeği ile yaşayan bir toplumla karşı karşıya bulunduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Mahallede toplumsal süreç geleneksel mahalle yapısında var olduğu anlamlar ile günümüz modern kentlerinde var olan bir yapının aynı olduğunu söylemek çok güçtür. Bu doğrultuda baktığımızda toplumsal yapıdaki değişim, mahalle açısından

²⁶⁹ Yakup Bulut, Mehmet Kara, “Mahalle Muhtarlarının Kent ve Mahalle Güvenliğine İlişkin Yaklaşımları: Antakya Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, (Hatay: 2011): 4.

²⁷⁰ Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (Ankara: Dost Yayınevi, 2010), 15-20.

çok önemlidir. Mahalle denildiğinde ilk olarak akla mahalle halkı gelmektedir. Mahalle halkı ‘mahalleli’ literatürde nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır.

Mahalleli: Mahallenin şekilsel olarak var olması sokaklarının, camisinin, fırının, bakkalının bulunması ile mümkün iken sosyal olarak var olması mahalleli ile mümkündür. Mahalleli bir mahallede yaşayan bireyler toplamına denilmektedir. Mahalleyi mahalle yapan mahallelidir. Çünkü mahalle bir mahallenin şeklinin, yapısının nasıl olacağına etkilidir.

Osmanlı günlük yaşama sistemine mekân açısından bakıldığında, Osmanlı imparatorluğu şehirleri mahalleler üzerine inşa etmiş ve en alt basamakta yer alan bireylerin toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında mahallelere ve mahallede yaşayan insanlara birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulduğu ve yükseliş dönemlerine bakıldığında mahalle, gerek toplumsal gerekse de idari açıdan yönetim sisteminin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.²⁷¹ Osmanlı kültüründe mahalleli bireyler için ailesinden sonra gelen bir topluluk niteliğindedir.²⁷²

Mahalleli, mahalle içerisinde bir dayanışma örneği sergilemek ile birlikte verilen hizmetlerin üzerinde etkili olmak ve hizmetlerin hayata geçirilebilmesi için belirleyici olmaktadır. Mahallesinde yakın bir cami olmamasından dolayı yakınan mahalleli, oturdukları mahalleye cami yaptırılması konusunda ortak bir karar alarak ve ortak bir bütçe oluşturarak mahallelerine cami yaptırabilmektedirler. Yine mahallede görevli olan kişilerin üzerinde mahallelinin etkisi de büyüktür. Mahallede görevli olan kişilerin görevini yerine getirmemesi veya isimlerinin gayri ahlaki bir olay ile beraber anılması durumunda mahallede yaşayanlar müdahale ederek bu kişilerin görevden alınmasını sağlamaktadır. Bunlara ek olarak mahallelinin sahip oldukları evler ve evlerin üzerinde yapacakları değişiklikler ve evlerin şekilleri nedeniyle birbirine karşı sorumlu durumdadırlar. Evlerinde yapacakları değişiklikler komşularına zarar verecek bir durumdaysa, bu değişiklikten vazgeçmesi ya da komşuya zarar vermeyecek şekilde söz konusu tadilatı yeniden düzenlemesi gerekir. Böylelikle mahalleli mahallenin temelinde oluşan oto kontrol sistemi ile kendileri üzerinde söz söyleyebilen ve olayların gidişatına gerektiğinde müdahale edebilen bir yapı olma özelliği taşır. Mahalleli sahip

²⁷¹ Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, 96.

²⁷² Erol Özbilgen, “*Bütün Yönleriyle Osmanlı*”, (İstanbul: 2003), 386.

olduğu haklara saygıda bulunarak rıza göstermek ile birlikte suçluların tespit edilmesi ve cezalandırılması, alınması gereken vergilerin tespit edilmesi, görevli olacak kişilerin seçilmesi ve bunların kontrol edilmesi ve görevliler tarafından yapılması gereken hizmetlerin yerine getirilmesinin kontrol edilmesi gibi birçok konuda etkin rol oynarlar.²⁷³

Mahalleli denildiğinde, aynı mahalleyi paylaşan ve birbirleri ile etkileşimleri olan, zaman zaman sosyal yapıya zarar verebilecek tutumlar karşısında ortak tavır sergileyerek birtakım yaptırımları uygulayabilen topluluk olarak ifade edilmektedir. Günümüzde yabancılaşıma ve bireyselleşme nedeniyle sadece coğrafi bir tanımdan öteye geçemeyen, adreslerde yer alan mahalleli kavramı mevcuttur. Mahalle olmak ve mahalleli olmanın gerektirdiği birtakım paylaşımlardan yoksun, yalnızca aynı coğrafyada yer almaktan öteye geçemeyen bir mahalleli tanımı vardır. Bu bağlamda “mahalleli ne der?” sorusu anlamını yitiren sorular arasına girmiştir.²⁷⁴

Pierre Bourdieu'nun “*her mahalleli, mahallede var olan habitusun içine doğar*”²⁷⁵ şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır. İfadede yer alan habitus kelimesi mahallenin ahengini korumak için ve mahallede yer alan her insanın edilmesi gereken bir kavramdır. Dışarıdan mahalleye gelen birisi için bu durumun anlaşılması kolay değildir. Ancak mahallenin kendisinin kabul ettiği kimlik üzerinden ve mahallenin vermiş olduğu imkânların çoğu zaman şehrin ikincil ilişkilerinden olduğu ve mahalledeki yapıların imkânlarının fazla olmaması gerçeği üzerinden hareket edildiğinde, bir mahalleye üye olmanın ne anlama geldiğini anlayabilmek daha kolay olabilir.²⁷⁶ Literatüre bakıldığında Osmanlı'da mahalleyi mahalle yapan mahallelidir. Mahalleli günümüzde hala bulunmaktadır ancak mahalle eskisi kadar etkin olmayan yerlerde mahalleli de etkin değildir. Mahallelinin oluşmasında hem idari hem kültürel boyutu ile ele alındığında en baş etmen mahalle muhtarlarıdır.

²⁷³ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, (2003): 101.

²⁷⁴ Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, 28.

²⁷⁵ Bourdieu'ya ait olan habitus kavramı en temelde yapı ile eylem arasındaki çelişkileri aşmaya yönelik üretilmiş bir kavramdır (Bkz. Güney Çeğin, Emrah Göker vd., *Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 326.

²⁷⁶ *A.g.e.*, 326-327.

Muhtar: Mahalle muhtarı Osmanlı'dan günümüze kadar her ne kadar işlevselliği değişse de varlığını korumaktadır. Osmanlı döneminde her mahallede, iyi özellikleriyle tanınan kişiler arasından, muhtar-ı evvel olarak seçimle belirlenen iki muhtar, padişah onayıyla mühürlerini alarak göreve başlamaktaydı. Mahallenin kefalet zincirine dâhil edilen bir makam olan muhtar, bu dönemde ortaya çıkmış ve süreklilik arz edecek biçimde asli olan, birincil işlevi haline dönüşen ilmühaber düzenlemeleri yanında güvenlik ve asayişin sağlanması hedeflenmiştir. Buna ek olarak askerlik kayıtlarının tutulması, göç, ölüm, doğum, mahalleliye düşen vergilerin tahsil edilmesi, onarım, bakım ve temizlik gibi çalışmaların yürütülmesi sorumluluğu da yine muhtarlar aracılığı ile yapılmaktaydı. Hem mahallenin ileri gelenleri hem de imamdan oluşan heyetler ile beraber toplumsal iş bölümü ve dayanışma ile kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sağlanırdı.²⁷⁷

Osmanlı döneminde mahalleyi yöneten kişiler mahallenin imamı iken günümüzde bu yöneticilik muhtarlara verilmiştir. Modern çağ ile beraber gelen söz konusu bu dönüşüm mahallenin yönetim anlayışının da değişmesini beraberinde getirmiş ve idari bir yapı olma niteliği kazanmasına neden olmuştur.²⁷⁸ İmamlar yalnızca camide olan vazifelerini yerine getirmekle sorumlu değildir. Buna ek olarak mahalledeki asayişini sağlamak ve mahallede yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir sorumluluğu da vardır. Ancak imamlar kendi başlarına bağımsız olan kişiler değildir. Şeyhülislama bağlı olan imamlar çoğu zaman padişah tarafından atanan kişiler olmuşlardır. Dolayısıyla imamlar yönetsel açıdan birçok yetkiye sahip olan kişilerdir. Osmanlı döneminde halktan gelen şikâyetler sonucunda imamlar valilerin sürülmesine neden olacak şekilde yetkilere sahiptir. Buna ek olarak imamlar padişahın gelen ferman ve emirlerini halka duyurulması ve bunların uygulanmasından da sorumludur. Bu bağlamda imamlar mahalleye karşı devleti, devlete karşı da mahalleyi temsil etme sorumluluğu vardır. Diğer bir ifade ile imamlar halk ile devlet arasındaki iletişimi sağlayan kişilerdir. İmamlar kendi güçlerini gerektiği durumlarda kendisine bağlı olan beklemlerle sağlamaktaydı. Bu açıdan bakıldığında mahallede imam görevinde bulunmak bir bakıma o mahalledeki her şeyden sorumlu olmakla aynı anlama gelmekteydi. Mahallede yaşanan su problemi, güvenlik bunalımı, ramazan aylarında

²⁷⁷ A.g.e., 3-4.

²⁷⁸ Baday, "Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu", 19.

davulcuların tahsis edilmesinden gece fenerin yakılmasına kadar, kaldırımların imarından mahallelinin evlerinin önünün temiz tutulmasına kadar tüm işlerden imamlar sorumlu tutulurdu.²⁷⁹

İstanbul mahallelerinde 1829 yılında ve 1833-1836 yılları arasında Anadolu'nun tüm kentlerinde kurulmuş olan muhtarlık örgütleri yer almaktaydı. Farklı değerlendirmeler ile varlık nedenleri açıklanmaya çalışılan bu örgüt, ortaya çıktığı dönemin sahip olduğu koşullar ve günümüze kadar devam eden fonksiyonları ile bir arada dikkate alındığında, kayıt bilgi girişimine sahip olmak, kontrol kurabilmek ve işleyişi takip edebilmek gibi merkezileşme ihtiyacına cevap verebilecek düzeyde yönetsel bir girişim olarak okunabilir.²⁸⁰ Mahallenin gerek merkezi gerekse de yerel yönetimler adına üstlendiği yönetsel, politik, sosyal ve mali sorumlulukları yerine getirme gibi işlevleri devam ederken örgütsel manada muhtarlığın yapısında birtakım değişikliklere gidilme ihtiyacı duyulmuştur. Genel değişimin mahalleye yansımalarının somut bir göstergesi de, 1829-1836 yılları arasında Anadolu kentlerinde muhtarlık örgütünün bulunmasıdır.²⁸¹ Mahalle muhtarının her ne kadar işlev değişikliği olsa da günümüze kadar aktif olarak gelmeyi başarmıştır. Bu durum Türkiye'de yönetime ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir. Mahalle muhtarının yanında günümüzde tekrar canlanmaya başlayan bir diğer öge bekçiliktir.

Bekçi: Mahallede bulunun bekçi mahallenin asayişini sağlamak için görev yapmaktadır. Her dönemde görünürlüğü değişse de mahalle için önemlidir. Bekçinin mahalle için ne anlam ifade ettiği, hangi dönemlerde daha fazla görünür olduğu üzerine durulmaya çalışılacaktır.

Kavramsal bir tanım olarak bekçi, bir yeri veya bir şeyi beklemek ve bunu korumakla görevli olan kişiler olarak tanımlanır.²⁸² Osmanlı merkezi yönetiminin üzerinde durduğu konulardan en önemlilerinden bir tanesi, genel güvenliğin sağlanmasıdır. Bu bağlamda en küçük idari birim konumunda olan mahalleli ya da köylüler arasında ortak bir sorumluluk anlayışının oluşturulması ön plana çıkmıştır.

²⁷⁹ İlber Ortaylı, "Türkiye İdare Tarihi", (Ankara: TODAİE Yayınları, 1978), 220.

²⁸⁰ Alada, "Yeni Bir Toplumsal Yapılanma İçin İşlevsel bir Kamu Alanı: Mahalle", 3.

²⁸¹ A.g.e., 3.

²⁸² TDK., (1998)

Kendi iç güvenlik meselesi söz konusu olduğunda, güvenliğin sağlanması amacı ile alınmış olan önlemlerin başında mahalle ya da köylerde yaşayan insanların birbirlerine karşı kefil tutulmaları önemli bir husustur.²⁸³ Mahallenin görünürde olan sembolik anlamlarından bir tanesi, mahallenin öncelikle güvenli bir yer olgusunun insanların zihninde canlandırılmasıdır. Diğer bir ifade ile mahalle denilince aklına gelen ilk unsur, farklı yerleşim yerlerine oranla mahallelerin daha güven içinde yaşanan yerleşim yerleri olduğu algısıdır. Günümüz modern kentlerinin insanlardan aldığı en önemli değerlerden bir tanesi olan güven duygusu geçmişten günümüze kadar mahalle kavramı ile özdeşleşmiş bir kavramdır.²⁸⁴ Gece mahallenin emniyetinden sorumlu olan kişi bekçidir ve bekçiler de mahallenin güvenlik ihtiyacını karşılaması bakımından önemlidir. Geleneksel Türk İslam mahallesinde mahallelinin talepleri doğrultusunda kadılar tarafından mahalleye tayin edilen bekçiler mahalle muhtarı ve mahallenin imamının verecekleri emirleri yerine getirmek ile sorumludurlar. Söz konusu bu sorumluluğun dışında mahalleli himaye ederek askerlik, ölüm ve doğum gibi sosyal içerikli meselelerde birtakım hizmetlerde bulunurlardı. Özellikle sünnet ve evlenme merasimlerinde düğün yapılacak evin kapısının önünde bekleyerek gelen misafirleri karşılayan bekçiler, mahalleye yeni taşınacak olan kişilere de belirli bir ücret karşılığında eşya taşımak suretiyle yardımcı olan kişilerdir. Günlük işler arasında olan, çocukları okula götürmek, odun kırmak gibi mahallelinin yapması gereken işleri belirli ücret karşılığında yapan bekçiler yapmış oldukları işler vasıtasıyla mahalleliye destek olurlardı. İdarenin emir ve yasaklarını da mahalleliye duyuran bekçiler, olası tehlikelere karşı mahalleliyi korumakla görevlidirler. Mahalle kahvehanelerin üzerinde ikamet eden bekçiler haber vermek ve gözlemek için mahalle göz kulak olurdu.²⁸⁵

Mahallede yaşayan bireylerin birbirini tanıması ve bundan dolayı birbirlerinin yapacakları eylemleri tahmin edebilmesi, güven ortamının daha kolay sağlanmasına olanak sağlar. Mahallenin güven kavramına ilişkin söz konusu bu sembolik anlam, en somut ifadesi ile kendisini, mahallenin dıştan sağlanacak güven ortamına ihtiyaç

²⁸³ Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, 156.

²⁸⁴ Baday, “Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu”, 16.

²⁸⁵ A.g.e., 38.

duyulmamasını da gösterir. Büyük bir mahalle olsa da güvenliğin tek bir bekçi tarafından sağlanabiliyor olması da bunun bir göstergesidir.²⁸⁶

Birçok büyük kentte, mahalle bekçilerinin mahallede ve mahalle içinde önemli bir yeri vardır. Muhtarlığın ihtiyar heyetine bağlı olarak görevlerini yerine getiren bekçiler, bir ellerinde ucu kalın ve demirli olan uzunca bir sopa, diğer ellerinde ise fenerler ile sabaha kadar mahallenin sokaklarını dolaşırlardı. Bunlara ek olarak düğün, ölüm ve doğum gibi meselelerde yardımcı olmak, adli ve idari yükümlülüklerini yerine getirmek, yangın ihbarında bulunmak, kiralık ev veya bu evlere kiracı bulabilmek gibi uğraşları da vardı. Sırtlarına uzun bir aba, başlarında çuhadan yapılmış olan ucu kıvrılmış ve uzunca bir külah giyen bekçiler, genellikle orta yaşın üzerinde ve her açıdan güvenilir kimseler arasından seçilirdi. Ramazan günlerinde sokağa çıkarak, davul çalıp halkın sahura kalkmalarını sağlayan bekçiler eski şehir yaşamının canlı yönünü oluştururdu. Türk halk edebiyatında ilginç örnekleri olan manileri bekçiler ramazan gecelerinde sokakta dolaşırken okurlardı. Bekçilerin manileri şehir hayatının farklı yönlerini mizahi bir şekilde aktarırlardı.²⁸⁷

Günümüzde mecazi anlamda kullanılan “mahalle bekçisi” kavramı eski dönemlerde İstanbul mahallelerinin güvenliğinden sorumlu muhtar ve imamlar tarafından seçilen, mahallenin en güvenilir insanlarıydı. Bekçilerin düzenli maaşları olmamasından dolayı her ayın sonunda mahallelinin evlerini ve dükkânlarını dolaşarak, aile ve esnaflardan bekçi harcı adı altında para toplanırdı. İstanbul’daki mahallelerde sokakların az veya çok olması, coğrafi alanın genişliği ölçüsünde bir mahallede bir veya birden fazla bekçi olurdu. Sokakların çok olduğu ve coğrafi alanın geniş olduğu bölgelerde görev alan birkaç bekçinin başında en yaşlısı ve en kıdemlisi bekçibaşı olarak bilinirdi. Mahalle bekçileri akşam ezanı ile beraber havanın kararmasından sonra sabah gün aydınlanana kadar mahallenin huzur ve güvenliğini sağlamak için çalışırlardı. Silah yerine kullandıkları ucu demirli ve kalın sopa ile görevleri başındayken kaldırımlara vurdukları sesle ifade edilirdi. Bu görevlerinin yanında şehrin herhangi bir semtinde çıkan yangını mahalleliye yüksek sesle duyurma gibi bir görevi daha vardı. Böylece yangın çıkan semtte yakınları, akrabaları veya

²⁸⁶ A.g.e., 16.

²⁸⁷ Şeker, “Kent Güvenliği Örgütlenmesinde Mahalle ve Çarşı ve Mahalle Bekçileri”, 77.

dostları olan insanların bu yangından haberdar olmasını ve yardıma koşmasına imkân sağlamış olurdu. Bu görevlerin yanında mahalle bekçileri Ramazan Bayramı'nın ilk gününde davul çalarak, maniler okuyarak, kapı kapı dolaşp bahşış toplarlardı. Mahalleli tarafından mahalle bekçilerine yalnızca ramazanın 15. gününde para verilirken, bayram gününde gömleklik kumaş, havlu, mendil ve yazma da verilirdi. Fakir mahallelerde görev yapan bekçiler aldıkları bahşışleri arttırmak için mahalle çeşmelerinden evlere su taşımak, satılık ve kiralık evlere müşteri bularak evleri gezdirmek, pazarda sebze-meyve sergisi açmak gibi işleri de yaparlardı. Mahalle bekçilerinin belirli bir kıyafeti olmamasından dolayı bekçiler başlarına fes giyer, yaşları genç olan bekçiler giydikleri fesin üzerine koyu renkli yazma mendil takarlar, yaşlılar ise abani sarık takarlardı.²⁸⁸ Mahalle bekçileri Osmanlı döneminde mahallenin huzur ve asayişini sağlamaktaydı. Günümüze gelindiğinde mahalle yapısı değışse de mahalle bekçilerinin işlevleri sürdürölmeye çalışılmaktadır.

İmam: Mahalle imamlarının görevleri eskisi kadar çok olmasa da varlığını devam ettirmektedir. Osmanlı döneminde imamları pek çok işten sorumlu olduğu ve günümüze doğru gelindiğinde kurumsallaşmanın sonucunda imamların yapacağı işler daha sınırlı ve daha net olduğu açıktır. Bu açıdan tarihsel süreç içerisinde ne şekilde bir değışim olduğu üzerinde durulacaktır.

Günümüzde sadece namaz kıldırmak ile sorumlu olan imamlar Osmanlı devleti döneminde geniş bir görev alanı bulunmaktaydı. İlber Ortaylı, bu durumu "*İmam ise padişah beratı ile tayin edilen ve beldenin mülkî ve beledîamiri olan kaadî'nin temsilciliğini üstlenen memurdu*" şeklinde ifade etmektedir. İmamın mahalle temsilcisi olduğunu gösteren en iyi husus sicilde imamların tanımlanma biçimleridir. İmamlar sadece cami ile sınırlı olmayan görevlerinin yansıması, sicildeki "*İskenderpaşa Mahallesi İmamı İbrahim Çelebi*" sicil örneğinde göröldüğü gibi, tüm mahallenin imamı olarak nitelendirilirdi. Türk İslam geleneğinin en yoğun göröldüğü mahallenin ve kadının mahalledeki temsilcisi niteliğinde olan imamların bu durumları, imam kelimesine yüklenen anlam ile kendisini göstermektedir.²⁸⁹ İmamların mahalleli hakkında sahip oldukları bilgi birikimleri, vergilerin toplanmasında imamların da

²⁸⁸ Okay, "Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz", 29-30.

²⁸⁹ Turan Açıık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", OTAM, S.35, (2014):26.

önemli bir görevi olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında vergi konusunda mahalleli ile kadı arasında aracı bir vazife üstlenmektedirler.²⁹⁰ Mahalledeki yönetimden de sorumlu olan imam, şeriatı bilen ve şeriatın uygulanması konusunda gerekliliklerin yerine getirilmesi ve uygulanmasında topluma yol gösteren kişilerdir. Mahallelinin, saygınlığı ve bilgi donanımı ile tanıdıkları kişilerin imam olarak mahallesine atanmasını talep ettiklerini rastlanılmaktadır. Bunun yanında mahallelinin memnun olmadıkları imamların görevden alınması için ortak bir taleple üst yönetime sunmaları ve sonuçları aldirmaları imkânı vardı.²⁹¹

Cumhuriyet ile beraber değişen diğer bir mahalle ögesi mahalle imamlarıdır. Mahallenin imamı mahallenin başı, hüküm ve fikir sahibi olan kişilerdir. İmamın fikri alınmadıkça muhtarın ve ihtiyar heyetinin iş görmesi mümkün değildi. Bunun yanında mahalle imamları mahallede evlenecek olan kişilerin nikâhlarını kıyar, aile içinde yaşanan anlaşmazlıkları çözmeye çalışırdı. Ölüm ve doğum olayları ile ilgilenir, mahalleli olarak toplu biçimde yapılacak eylemlerinde önderliğini yapardı. Aynı zamanda mahalle imamları mahallede ilk müracaat edilecek resmi kişilerin başında gelirdi.²⁹²

Mahallede devlet ile halk arasında iletişim kurma, halka karşı devletin, devlete karşı da halkın temsilcisi niteliğinde olan kişiler imamlardır. Bundan dolayı devletin yaptırımlarından bir kısmını halk uygularken bir kısmının da yetkili organlara iletilmesinde sorumlu olan kişiler imamlardır. Osmanlı devleti döneminde mahalle yöneticiliğini imamlar üstleniyorken günümüzde bu yöneticilik muhtarlara devredilmiştir.²⁹³ Tüm bu sayılanların dışında imamlar eğitim öğretim sisteminin içerisinde yer alan ve önemli görevler üstlenen kişilerdir. Türk İslam mahallelerinde ahlaki konularda, dini bilimler ve fen bilimlerinde eğitici rol alan imamların dini bilimler üzerinde eğitime katkı sağlamaları konusu günümüzde halen devam etmektedir. Yaz dönemlerinde açılan Kur'an kurslarının yanında cuma günleri imam tarafından okunan hutbeler bugünün en güzel örnekleri arasında gösterilebilir. Buna ek olarak

²⁹⁰ A.g.e., 30.

²⁹¹ Alada, "Yeni Bir Toplumsal Yapılanma için İşlevsel bir Kamu Alanı: Mahalle", 2.; Alada, "Kentsel Yönetime Katılımda Mahalle", 2.

²⁹² Okay, "Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz", 31.

²⁹³ Baday, "Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu", 19.

geleneksel Türk İslam kültüründe yeri olan sübyan mekteplerindeki müderrislik görevi imamların eğitim sistemi içerisindeki katkısının önemine işaret eder.²⁹⁴

Mahalledeki bireylerin sahip oldukları rollere bakıldığında en önemli figür olarak imam karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen tüm mahallelerde yer alan mescit ve camiler, geçmişten günümüze kadar imamın mahalledeki yeri ve önemini korur niteliktedir. Mahallelinin mescit ve cami gibi sıklıkla ziyaret edilen mekânlarda etkileşimlerini sağlayıcı unsur olarak önemli bir görevi üstlenmektedir. Bunun yanında imamlar mahallelinin birbiri arasındaki etkileşime de önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu katkının temelinde sosyal bir içerik yer alır. Mahalleli arasındaki ilişkilere dini bir mekân üzerinde ve dini ihtiyaçların giderilmesi açısından sosyal bir boyut niteliğinde olan cami, imamının da söz konusu içeriğe katkı sağlamasının yolunu açmaktadır. İmamlar camide veya mescitlerde hem dini görevlerini yerine getirirken hem de mahalleli ile devlet arasında var olan bağın meydana gelmesi ve güçlenmesini neden olmaktadır. Özellikle de Osmanlı mahallelerinde, yönetici olarak da isimlendirilen imam mahallede devleti temsil etmekte, mahalleli ile yapmış oldukları sohbetler veya vermiş oldukları vaazlar ile de mahalleli ile devlet arasında iletişimi sağlamaktadır. Devletin bir sembolü şeklinde ele alınan imam, mahalledeki düzeni sağlama ve söz konusu düzenin korunması adına önemli görevleri de yerine getirmektedir. Görevleri icabı günün önemli bir kısmını mescit veya camilerde geçiren imamlar, doğal olarak mahalleli ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmakta ve mahallede gerçekleşen hemen her olaydan haberdar olmaktadır.²⁹⁵

Genel itibari ile bakıldığında kent sosyolojisi içerisinde mahalle kavramı açıklanmaya çalışılırken Batı toplumlarında mahalle olgusu idari bir yapılanma olarak ele alındığı aynı zamanda işçi sınıfı tarafından oluşturulan kenar mahallelerden bahsedilmektedir. Bunun yanında Türkiye’de yapılan çalışmalarda mahalle idari işlevinin yanı sıra toplumsal yönü ile çalışmalara konu olmaktadır. Mahalle kentin en küçük birimidir. Ancak tarihsel süreçte kentte olduğu gibi mahalle olgusunda da değişim yaşanmıştır. Mahallenin yapısı ve tarihsel bağlamda literatürde nasıl bir değişim gösterdiğini ele alırken mahalle mekânları ve bu mekânların değişen işlevlerini

²⁹⁴ İsmail Kara, Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 6.

²⁹⁵ Baday, “Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu”, 35.

bunun yanında toplumsal süreçlerin nasıl değiştiğini ortaya koymaya çalışılmıştır. Geleneksel mahalle yapısı ele alınarak mahalledeki sokak, çarşı, cami, bakkal, fırın, kahvehane, kasabı ile bir bütün olduğuna yer verilmiştir. Aynı şekilde mahalledeki sosyalleşme, komşuluk, yardımlaşma ve dayanışmanın geleneksel mahalle yapısında ne kadar sağlam olduğu üzerinde durulmuştur. Mahalledeki etkinliklerde de birlik beraberliğin ön planda olduğu şeklinde literatürde yer aldığı söylenebilir. Mahalledeki toplumsal sürece bakıldığında bakkalın mahalleliye güvendiği veresiye verdiği, imamın çoğu işleri gönüllü yaptığı, muhtarın mahalledeki bütün sorunları çözmeye çalıştığı anlatılmıştır. Literatüre bakıldığında geleneksel mahalle yapısının olumlu yönleri ve işlerliği üzerine mahalle aktarılmaktadır. Ancak geleneksel mahalleye bakıldığında bakkalın tartı ile oynamış olabileceği, imamın cenaze yıkamadan ücret alabileceği gibi olumsuz yönlerine literatürde yer verilmediğini söylenebilir.

Mahalle kentten farklı olarak Osmanlı döneminde mahalle yapısı, Cumhuriyet Dönemi mahalle yapısı, 1980 mahalle yapısı, 2000 sonrası mahalle yapısı şeklinde dönemlere ayrılmıştır. Bunun sebebi ise mahalle kentte nazaran daha geç çalışılmaya başlamış olması olarak düşünülebilir. Çalışmada bu dönemler içinde literatür mahalle mekan ve değişen işlevleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde kent ve bu bölümde mahalle açıklanmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç üçüncü bölümü daha açık bir şekilde anlama imkânı sunmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KENT VE MAHALLE OLGUSU ÜZERİNE LİTERATÜR
DEĞERLENDİRMESİ

3.1. TÜRKİYE’DE KENT LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kent çalışmaları sosyal bilimler alanında pek çok farklı disiplin altında kent konusu üzerine yapılmış çalışmaların toplamı olarak ifade edilmektedir. Sosyologlar, şehir planlamacılar, edebiyatçılara kadar pek çok farklı alan kenti konu edinmiştir. Kent sosyolojisi çalışmaları tanımlamasından kastedilen ise, bahsi geçen çalışmalar içerisinde sadece sosyologlar tarafından üretilen yayınlar olmasıdır. En başta, *kent çalışmaları* ile *kent sosyolojisi çalışmalarının* kimi zaman benzeşen, kimi zamansa ayrıışan yönlerinin bulunduğu belirtilmelidir. Bu bölümde Türkiye kent çalışmalarının yapısal özellikleri, niceliksel ve niteliksel yönleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Akademik çalışmaların tarihsel bağlamda incelendiğinde kent varoluşu, değişen kent yapıları, kent yönetimi, kır-kent olgusu bununla birlikte gecekondulaşma, çarpık kentleşme, kentleşme, kentlileşme, kentlilik bilinci, kent kültürü gibi konuları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Kent çalışmaları literatürü için temel üç dönemden bahsedilebilir. İlk dönem, Cumhuriyet’in İlanından 1950’li yıllara kadar olan dönem; ikinci dönem 1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar olan dönem; üçüncü ve son dönem ise 1980’li yıllardan günümüze kadar olan dönemdir. Bahsedilen üç dönemde kent çalışmalarında farklı kavramlar ön plana çıktığından, bu şekilde bir ayırım yapılmaktadır. Ampirik araştırmalar olarak nitelendirilebilecek olan köy sosyolojisi çalışmalarının ilk dönemlerde değişik kesimlerde yoğun ilgiyle görmüş, 1950-1960 arasında da sürmüş ve 1960’lı yıllardan itibaren yoğun olarak bu köy çalışmaları, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Mümtaz Turhan’ı temel alan sosyologlar ve sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁹⁶ Kent çalışmalarına bakıldığında kent pek çok alana konu olmakta ve çok geniş bir literatüre sahiptir. Kent çalışmalarına bakıldığında kent ile beraber değişen toplumsal ilişki biçimleri ve süreçte tartışılmaktadır.

İlk dönemde yapılan çalışmalara bakıldığında; Türkiye’de kent sosyolojisi alanında yapılan ilk çalışmalardan birisi, 1923 yılında Ziya Gökalp’ın Diyarbakır ve Mardin çevresindeki incelemelerinden oluşturduğu “*Şehir Medeniyeti Köy VII. Bölüm ‘de Kent, Kültür ve Kimlik Medeniyeti’*” başlıklı yazısıdır. Bu alandaki daha sistematik çalışmalardan biri ise, Hilmi Z. Ülken’ in 1932-1933 yıllarında İstanbul Belediyesi

²⁹⁶ Yanık, “Kent Sosyolojisi Alanında Yapılan Tezlerin Değerlendirilmesi”, 96.

Mecmuasında yayınlanan on iki makalesidir. Ülken çalışmalarında daha çok kentteki kültürel ve sosyal değişim ile kır-kent ayrımı üzerinde durmuştur. 1940'lı yıllarda köyde ve kentsel alanda modernizmin neden olduğu kültürel değişimler kent sosyolojisinin temel ilgi alanıdır.²⁹⁷ Türkiye’de kent sosyolojisinin araştırma alanına girmesi tarihsel bağlamda Hilmi Ziya Ülken, uygulamalı araştırma açısından ise Mehmet Ali Şevki sayesinde gerçekleşmiştir.²⁹⁸ 1930 da Mehmet Ali Şevki İstanbul’un planlanması ile kent sosyolojisini ortaya çıkarmıştır.²⁹⁹

“Türkiye’de şehir sosyolojisi çalışmalarının ilk kez 1930’larda kapsamlı bir şekilde Hilmi Ziya Ülken’le başladığını, ancak alanın uzun zaman ilgisiz kaldığını belirtir. Müstakil şehir sosyolojisi çalışmalarından çok, şehircilik ve şehir planlama alanlarında kimi çalışmalar yapılmıştır. Ancak 1960’larla birlikte şehir sosyolojisinin bir mesele olarak sosyolojide yer bulduğu ifade edilmektedir.”³⁰⁰

1934 yılında “*Beldelerimizin Müstakbel Planları ve Büyük Şehirli Türkiye*” makalesinde Şevki kent planlamasının sadece bir tasarım problemi değil aynı zamanda sosyal bir problem olduğunu belirtir.³⁰¹ 1937 yılından beri İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu kent sosyoloji alanında farklı yönleri ile çalışmaları bulunmaktadır.³⁰² 1963 yılında Şehir Sosyolojisi kitabında şehir ve sosyolojiyi birlikte ele alır, sosyolojiyi açıklarken şehir yapısı ve işleyişi ile bağlantılı açıklar.³⁰³ 1940 yıllarında tartışma konularından biri de köycülük- kentçilik tartışmasıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında kalkınma politikalarının yeniden şekillenmesi köyden kente doğru göçe sebep olmuştur.³⁰⁴ 1940 yıllarında sanayileşme ile birlikte

²⁹⁷ Ziya Gökalp, “İctimaiyyat: Şehir Medeniyeti- Köy Medeniyeti”, *Küçük Mecmua*, Yıl:1, Sayı:30, 15 Kanunusani 1338 (Ocak 1923); Karasu, “Türkiye’de Kent Sosyolojisi Üzerine Bir Literatür Taraması”, 287.

²⁹⁸ Alver, “*Kent sosyolojisi*”, 181.

²⁹⁹ Mehmet Ali Şevki, *Mülkiye Dergisi*, 1934’ten akt. Korkut Tuna, “Yeniden Sosyoloji”, 274.

³⁰⁰ Korkut, “Şehirlerin Ortaya Çıkışı”, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3232, Doçentlik Tezi, 1987).

³⁰¹ İlhan Tekeli, “Türkiye’de 19. Yüzyıl Ortalarından 1950’ye Kadar Kentsel Araştırmaların Gelişimi” *Türkiye’de Sosyal Bilimler Araştırmalarının Gelişimi içinde*, Der. Sevi Atavuz, Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986

³⁰² “Türk Şehirleri İçinde Zonguldak’ın Hususi Mahiyeti”, *Doğu Mecmuası*, (1943).

³⁰³ Mustafa E. Erkal, “Fındıkoğlu Bibliyografyası’na Ek (1958-1971)”, *Sosyoloji Konferansları*, 1975.

³⁰⁴ Alver, *Kent sosyolojisi*, 184.

dünyada yaşanan büyük dönüşüme İlhan Tekeli Türkiye'nin hazırlıksız yakalandığını görüşünü eleştirmiştir. Dönüşüm için yeterli alt yapı ve birikimin olduğu ancak bunun bile yetersiz olduğunu savunmaktadır.³⁰⁵ 1943 yılında kent sosyolojisinde üzerine İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun "Şehircilikten Türklüğe Doğru" yazısında Türk şehirlerinin Batı şehirlerine benzemediğini kendine has özellikleri olduğundan bahsetmektedir. Baltacıoğlu çalışmasında Türk şehrinin coğrafi konumuna bağlı ev tiplerinden yapılan eserlere kadar betimlemektedir.³⁰⁶ Kent çalışmaları 1940'lardan itibaren gündeme gelmiştir. İkinci Dünya savaşı sonrası diğer dünya ülkelerinde yaşanan değişimler Türkiye'de de yaşanmıştır. 1940'larda Şehir Sosyolojisi derslerinde Behice Boran'da Chicago Okulunun Türkiye'deki kent tartışmalarında işler.³⁰⁷ Boran yaptığı çalışmalarda köy kent üzerinden açıklamaktadır. Ülkenin gibi köyün, değişimin geri aşaması olarak düşünmektedir. Yaşanılan değişimin kente doğru olması gerektiğinden bahseder. Köy- kent tartışmalarına ayrı ayrı olmanın ötesinde toplumsal değişim perspektifi ile birlikte ele alınarak çözülebileceği üzerinde durmaktadır. 1940 yılındaki "Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır" yazılarında da bu durumu anlatmaktadır.³⁰⁸ Akademik çalışmaların tematik olarak 1940ların sonlarında köy-kent tartışıldığı ve yoğunlaştığı görülmektedir.

1940'ların ikinci yarısına gelindiğinde 'Gecekondu' Türkiye'de toplumsal bir olgu olarak var olmaktadır. Kent Çalışmalarında gecekondulaşma iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Bir tanesi 'elitist' bakış; gecekondu kent kültürünü bozan, suç oranı yüksek, köylülüğü ve hemşeriliğin var olduğu bölgedir. Diğeri ise 'popülist' yaklaşım; gecekondu toplumsal ihtiyaca toplum tarafından bulunan çözüm diye bakılmaktadır. Popülist yaklaşım ile 1984 yılında Af Yasası çıkarılmıştır.³⁰⁹ Gecekondu denildiğinde ilk akla gelen sosyologlardan birisi Mübeccel Kıray'dır. Bu yıllardaki çalışmalarda olduğu gibi Kıray'da çalışmalarında Chicago Okulu'ndan faydalanmıştır. Çalışmalarında

³⁰⁵ Tekeli, a.g.m, 38.

³⁰⁶ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Şehircilikte Türklüğe Doğru", *Yeni Adım*, (İstanbul: 1943), S.113-115.

³⁰⁷ Tekeli, a.g.m.

³⁰⁸ Behice Boran, "Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı:112, (1940), 183-190.

³⁰⁹ Mehmet Ali Akyurt, Ömer Miraç Yaman, "Türkiye'de Kent Sosyolojisi Çalışmaları", *Kent Sosyolojisi*, Editör: Köksal Alver, Hece Yayınları, Yıl:2012, 187.

kentlileşme ile beraber gelen kentteki kentlileşme sorunu, toplumsal değişimin merkezindeki grupların sorunu ve çözümleri üzerine durmuştur.

1950'lere gelindiğinde ise bu hızlı değişimin sonucunda köy monografileri ivme kazanmaktadır. Bu yıllar içerisinde köy-kent çalışmalarının yapılması toplumsal dinamikleri etkileyen bir sanayileşme olgusudur. Nitekim çalışmalar da ve 'şehir sosyoloji' derslerinde batı kuramları Türkiye'ye uyarlanmaya çalışılmaktadır. Çalışmalar ilk olarak köy-kent tartışmaları ile kentti tanımlamaktadır. Genel itibari ile bu dönemdeki çalışmalarda kentin tanımlanabilmesi için köy ile birlikte gerçekleştirilmektedir.

Günümüze değin Türkiye'deki kent sosyolojisi çalışmalarına dair bibliyografik pek çok değerlendirme yapılmıştır. Bunun sebebi ise kent çalışmaları erken dönemde çalışılmış olmasıdır. Mevcut çalışmalarda kent her yönü ile değerlendirilmiştir. 1950 yıllarına kadar olan akademik çalışmalara bakıldığında batı çalışmalarını örnek almaktadırlar ancak isim olarak yapılan çoğu çalışma da 'Kent' yerine 'Şehir' kelimesi kullanılmaktadır. 'Şehir Sosyolojisi' derslerinde Batı kuramlarından faydalanılmaktadır. Ancak Batı toplum yapısı ile Türkiye'nin toplumsal yapısı aynı olmadığı için çalışmalarda bu yönü ile bakılmaktadır. Türkiye'deki kent çalışmaları içerisinde ele alınan konular bu dönemin sorunsalları olarak düşünülebilir. İlk yapılan çalışmalarda köy-kent birlikte çalışılmış hatta kentin haritasını çizebilmek için köyden faydalanılmış. Bu yıllarda Gökalp'in kır- kent tartışmaları üzerinden konuyu anlatırken, Boran ise köy-kent şeklinde tartışmaktadır. Bu dönemdeki akademik çalışmalarda köy, kır gibi olgular aynı olgular olmasının yanında her bir akademisyen kendine uygun şekilde bu konuları tartışmaktadır. Aynı dönemin köy- kent tartışmaları ile beraber köyden – kentte göçün sonucu gecekondulaşma sorunsalı üzerine durulmuştur.

1950-1980 yıllarındaki kent çalışmalarına bakıldığında kırdan kente göç sonucu oluşan gecekondulaşma, kentleşme, kentlileşme konuları artarak işlenmektedir. 1950 yıllarına kadar olan kent çalışmaları sadece sosyolojinin konusu değil aynı zamanda şehir planlamanın da konusu olmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında şehir planlamanın görsellikten ziyade sosyal bir sorun olduğu bunun içinde sosyoloji ile açıklamak gerektiği düşünülmüştür.

1950’lerde çalışılan köy monografilerinden sonra kent çalışmalarında ‘Gecekondulaşma’ konusu yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Cahit Tanyol, İbrahim Yasa, Nermin Erdentuğ, Cavit Orhan Tütengil, Nurettin Ş. Kösemihal ve Tahsin Demiray gibi araştırmacılar köy- kent üzerine çalışmıştır. Bu dönemin sosyologlarının köy çalışmalarındaki ortak özelliği ekonomik, sosyal bakımından kalkınması için bilim, fikir ve siyaset alanında çalışmaktır. Köylerde yaşanan toplumsal değişim etkisi ve sonuçları üzerine durmuşlardır.³¹⁰

“Giderek artmaya başlayan köyden –kente göç, 1950’li yıllarda konusunu daha çok Hilmi Ziya Ülken, Cavit Orhan Tütengil, Cahit Tanyol ve Amiran Kurtkan çalışmıştır. Ülken, artan sanayi üretimiyle birlikte sanayi kentlerinde işçiye duyulan ihtiyacın göçün artmasında etkili olduğunu dile getirmektedir. Tanyol ise traktörün kullanıma girmesiyle birlikte köylerde bir zenginleşme ve sosyal hayatta bir hareketlenme olduğunu ifade etmektedir. Ağa köylerinde ise işsiz kalan köylülerin kentlere yöneldiğini belirtmektedir. Tütengil ise, artan yol imkânlarının göçü artırdığına dikkat çekmektedir.”³¹¹

1962 yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu “*Kuruluşunun 25. Yılında Karabük*” adlı çalışmasında Karabük’teki bir köyün sanayi kenti de dönüşümünü işlemiştir. Karabük’te sanayi kenti, işçi-işveren, sendika, sanayileşenin iktisadi yönünü ele almaktadır.³¹² Fındıkoğlu’nun çalışmalarında birey, kent, toplum arasında yakın ilişkiyi ele alarak değerlendirmektedir.

1963-1965 yıllarında İbrahim Yasa “*Gecekondu Ailesi: Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi*” makalesinde gecekonduyu müstakil bir ev olarak değil köyden- kente geçiş olarak düşünmektedir. Yaşanılan bu sürecin daha sonraki dönemlerde değişeceğini belirtir.³¹³ Bu dönem içerisinde diğer çalışmalardan biri gençliği ve gecekondulaşmayı bütünleştirerek değerlendiren Birsen Gökçe’nin 1971 yılındaki “*Gecekondu Gençliği*” dir. 1950’lerin sonlarında kent sosyolojisi içinde gecekondu popülar çalışma konusu

³¹⁰ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, (1995), “Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-1960 Dönemi, *Sosyoloji Dergisi*, 3(4), 131-190.

³¹¹ Kaçmazoğlu, a.g.e., 164-166.

³¹² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “*Kuruluşunun 25. Yılında Karabük*”. *Türkiye Harsi ve İktisadi Araştırma Dergisi*, (İstanbul: 1962); Akt. Köksal Alver, “Kent Sosyolojisi”, 190.

³¹³ Mehmet Ali Akyurt, Ömer Miraç Yaman, “Türkiye’de Kent Sosyolojisi Çalışmaları”, *Kent Sosyolojisi*, Editör: Köksal Alver, (Hece Yayınları, Yıl: 2012), S.188.

olmuştur.³¹⁴ Aynı zamanda 1950-80 yıllarında kent sosyolojisi konularına bakıldığında yeni oluşan sanayi kentleri konu alınmıştır. Mübeccel Kıray'ın 1972 yılında “*Örgütlemeyen Kent: İzmir*” adlı çalışmasında, toplumsal değişmeyi araştırmıştır. Bu çalışmasında hem İzmir'in tarihsel gelişimini uygulama çalışması ile derinlemesine araştırmış hem de literatür çalışması yapmıştır. İzmir'de iş hayatının yapısı ile kentleşme süreci arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Artan gecekondulaşmanın iş gücü üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada kente yeni gelen göçmenlerin oluşturduğu işgücünün örgütsüz geliştiğine dikkat çekilmektedir.³¹⁵ Bu dönemdeki gecekondular konusunda yapılan bir başka araştırma Orhan Türk Doğan'ın, 1974 yılında yayınlanan “*Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı*” adlı çalışmasıdır. Çalışmada diğer ülke deneyimlerinden farklı olarak Türkiye'deki gecekonduların alanlarının yoksulluk kültürü yaratmadığı, gecekonduların umutsuz ve çaresiz olmadığı, bir dönüşüm geçirdikleri ifade edilmektedir.³¹⁶

1978 yılında Kemal Kartal ise, “*Kentleşme ve İnsan*” adlı kitabında kentleşmeden bahsederken bir ‘okul’ olarak değerlendirmekte ve kentte kalış süresi ve gelir düzeyi arttıkça, köyden- kente göçenlerin tutum ve davranışlarının değiştiğini söylemektedir.³¹⁷ Kent çalışmalarına bakıldığında ilk basamağını köy-kent tartışmaları ikinci basamağında ise gecekondular çalışmaları yer almaktadır. 1950-80 yıllarında çalışmalar gecekonduların tanımlanması, gecekonduların nüfusun yapısı, kentleşme, sanayi ve işgücü ilişkisi, gecekondularda yaşayan nüfusun kente ilişkin davranış ve tutumlar gibi temalar üzerine durulmuştur. Bu temel konular giderek kent bilinci gibi kentte tutunma sorununa cevap arayan çalışmalara şeklinde devam etmektedir.

1980 ve sonrasındaki çalışmalara bakıldığında; 1980 yıllarında Kıray ve Kongar'ın çalışmalarında; sosyolojide kentleşme, kentlerin oluşmasını ve büyümesini sağlayan kırdan kente bir nüfus hareketi ve nüfus yoğunlaşması olarak

³¹⁴ Birsan Gökçe, “Gecekonduların Gençliği” Akt. Mahmut Tezcan Gençlik Sosyolojisi ve Antropoloji Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1997.

³¹⁵ Mübeccel Kıray, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, (İstanbul: Bağlam Yayınları 1998), 16-20.

³¹⁶ Mithat Akman Karasu, “Türkiye’de Kent Sosyolojisi Üzerine Bir Literatür Taraması”, Belediyenin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar, VII. Bölüm, *Kent Kültürü ve Kimlik*, (2018), 281.

³¹⁷ Kartal, *Kentleşme ve İnsan*.

tanımlanmaktadır.³¹⁸ Tansı Şenyapılı, “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekonduunun 50. Yılı” yazısında, hızla apartmanlara dönüştüğünü, bunun gecekondu olgusunun değiştiği ve beraberinde gecekondu sorununun içerik ve biçim olarak değişerek sürdüğünü, bu sorunun kentsel yapıda bir rant kapışmasına dönüştüğünü ifade etmektedir.³¹⁹ Sema Erder 1996 “İstanbul’a Bir Kent Kondu; Ümraniye” başlıklı alan çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada kentteki toplumsal çeşitlenmenin ve farklılaşmanın, “kentlilik-köylülük” boyutundan uzaklaştığının ve yeni oluşumların görülmeye başladığını öne sürmekte ve araştırma alanında ilişki ağları açısından incelemektedir.³²⁰ Diğer ilişkiler ile ilgili çalışma Ayça Kurtoğlu’nun 1998’deki doktora tezinin sonucundaki çalışmasında hemşehrilik ve hemşehrilige dayalı ilişkileri siyasetle bağlantılı olarak incelenmektedir.³²¹

1980 sonrası çalışmalar küreselleşmeyle birlikte merkezi idarenin gücünü yitirmesi ile birlikte yerel düzeydeki haklar önemli olmuş ve karar alma sürecine yurttaşların katılımı önemli görülmüştür. Ahmet Mutlu’nun “Kentli Hakları ve Türkiye”, M. Akif Çukurçayır’ın “Yurttaşsız Demokrasi” ile Kemal Görmez’ in “Yerel Demokrasi ve Türkiye” çalışmaları bu alandaki akla ilk gelen çalışmalardır. Bu çalışmaların var olması değişen devlet anlayışı önemlidir.³²²

Sencer Ayata, 1 Mayıs olaylarının sonrasında 1996 yılında yayınladığı “Varoşlar, Çatışma ve Şiddet” yazısında, daha önceleri çalışmalarda kent ve suç arasında herhangi bir bağlantı kurularak çalışma yapılmamış olduğunu belirtir. Yaptığı çalışmada kent çevrelerinin hızla değişerek varoşlaşması toplumsal kargaşaya sebep olduğu, kentin diğer kesimlerinde ise bu durumun kaygı oluşturduğunu belirtir.

³¹⁸ Emre Kongar, “Kentleşen Gecekondu ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu”, Kentsel Bütünleşme, Yay. Haz. T. Erder, (Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 24-54 Yıl:1982); Mübeccel Kıray, *Toplumsal Değişim ve Kentleşme, Kentsel Bütünleşme*, Yay. Haz. T. Erder, (Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 57-66, Yıl: 1982).

³¹⁹ Tansı Şenyapılı, “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekonduunun 50. Yılı”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Bilanço 98, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 316.

³²⁰ Sema Erder, “İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye”, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

³²¹ Ayça Kurtoğlu, “Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset Keçiören Örneği”, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

³²² Mithat Akman Karasu, “Türkiye’de Kent Sosyolojisi Üzerine Bir Literatür Taraması”, Belediyenin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar, VII. Bölüm, *Kent Kültür ve Kimlik*, (2018), 290.

Çalışmasında gecekondular da oturan varoşu, “kentlileşemeyen göçmen nüfus, kent yağması ve kentsel çatışma ve şiddet üçgeni çerçevesinde tanımlanan ve ağırlıkla olumsuz içerikli yeni bir kavram” olarak tanımlamaktadır.³²³ 1980-2000'lere gelene kadar çalışmalara bakıldığında halen gecekondular çalışmalarına sık bir şekilde rastlanmaktadır. Ancak bu çalışmalar ilk gecekondular çalışmalarından farklı olarak şekillenmiştir. Bu yıllardaki gecekondular çalışmaları 1984'te çıkarılan af ile gecekondulaşmadan apartmanlaşmaya doğru olan dönüşümü ele almaktadır.

2000'li yıllara gelindiğinde ise Hatice Kurtuluş'un “*İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekansal Dönüşümde Farklı Boyutlar*” adlı kitabında kent sosyolojisi üzerine çalışan birçok araştırmacıyı bir araya getirmektedir. Bu kitap içerisinde Binnur Öktem'in “*Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü*”, Hatice Kurtuluş'un “*Bir Ütopya Olarak Bahçeşehir*”, Maya Arıkanlı Özdemir'in “*Kentsel Dönüşüm Sürecinde Eski Bir Gecekondular Mahallesi: Karanfilköy - Kentlere Vurulan Neşter'ler*”, Serpil Bozkulak'ın “*Gecekondular'dan 'Varoş'a: Gülsuyu Mahallesi*”, Şükrü Aslan'ın “*1970'li Yıllarda İstanbul'da Katılımcılığın Örneği Bir Yerel Kent Deneyimi: 1 Mayıs Mahallesi*” gibi makaleler kapsamaktadır.³²⁴

1980 sonrasındaki çalışmalara bakıldığında çoğunluk alan araştırmaları olmuştur. Bu dönemde de daha önceki dönemlerden farklı gecekondulaşmanın dönüşümü işlemiştir. Değişimin işlenmesinin ana sebebi 1984 yılında çıkarılan af etkili olmuştur. Çıkarılan af ile birlikte gecekondular apartmanlaşmaktadır. Apartmanlaşma ise gecekondular mahallelerinde kiracılığı arttırmıştır. 2000 yıllarına gelindiğinde kentteki sorunların değişmesi ile birlikte kent sosyolojisinde çalışılan konularda değişmektedir. Kent yapısında değişimler yaşanmaktadır. Kentin çevresine yeni siteler yapılmakta ve bu süreç kentsel dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Kentsel yapıdaki değişimler yeni kentsel sorunları doğurmuş ve çalışılması gereken yeni konular var olmuştur; kentsel yoksulluk, kentsel dönüşüm, kentsel yenilenme, siteler, çöküntü mahalleler, kentsel yeni kimlik, kent yönetimi gibi yeni konular çalışılmaya başlanmıştır. Ayrıca 2000 sonrası çalışmalara bakıldığında kentte de içine alan farklı alanlarda farklı sorunsallar işlenmiştir.

³²³ Sencer Ayata, “Küreselleşmenin Diğer Yüzü Varoşlar, Çatışma ve Şiddet”, *Görüş*, (İstanbul, Haziran 1996), 18-22.

³²⁴ Alver, “*Kent Sosyolojisi*”, 200.

Kent çalışmalarına bakıldığında kentteki değişim kentleşmeyi etkilemektedir. Dönemlere göre kentsel yapıyı ele alırken kentleşmenin de bu dönemlere paralel olarak değiştiğini söylenebilir. Yapılan çalışmalara bakıldığında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kentleşme çok hızlı bir süreç içinde gerçekleşmiş olması sebebi ile sanayileşmeyle desteklenememiş, bunun sonucunda, kentleşmenin gelişmiş ülkelerde var olan birçok olumlu özelliğini, bu ülkeler için geçerli olmamıştır.

Çalışmanın bu kısmında kent yapısının ve değişimindeki yeri haritalanmıştır. Kent çalışmalarını dönemlere ayırarak hangi konular üzerinde durulduğu incelenmiş ve bir sonraki kısımda mahalle literatür incelemesi ile mahalle çalışmalarının tarihsel değişimi ve kent ile bağlantısı üzerinde durulacaktır.

3.2. MAHALLE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Mahalle alanında mevcut Türkçe literatüre ilişkin değerlendirme eksikliğini gidermek maksadıyla çalışmanın bu kısmına yer verilmektedir. Bu bölüm içerisinde Türkiye’de mahalle üzerine yapılan çalışmalara dair genel değerlendirmelere yer verilmiş, dönemseller olarak yaşanan tematik farklılaşmalar ve yayın yoğunluğu üzerinden bir okuma hedeflenmiştir. Mahalle kavramının literatürdeki yeri, genel eğilimleri, literatüre dair ilk bibliyografik çalışmalar, akademik üretimin genel seyri ele alınmaktadır. Mahalle kavramı ile yapılan çalışmaların hangi alanlar olduğu, öne çıkan isimler ve temalar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Sosyolojinin alt disiplinlerinden biri olan kent sosyolojisi ve mekân sosyolojisi içinde mahalleyi ele alarak çalışmalar yapmaktadır. Kent sosyolojisine bakıldığında alan tam manası ile ucu açık hale gelmiştir. Fakat aynı şeyi mahallede söylemek henüz mümkün değildir. Mahalle alanında yapılan çalışmalar kent çalışmaları ile karşılaştırıldığında daha sınırlıdır. Mahalle üzerine yapılan çalışmalar 2000 yıllarından sonra daha çok yer almaktadır. Henüz bir literatür değerlendirmesinin yapılmamış olması, bu alanda çalışacak akademisyen ve araştırmacıların önünde ciddi bir eksiklik olarak belirmektedir. Bu bölümün var olması bu eksikliğin giderilmesi içindir. Türkiye’de 2000 yılları ile birlikte mahalle ile ilgili yazılan makale, kitaplar tematik bir sınıflandırma ve değerlendirme şeklinde düzenlenecektir. Bu kısım içinde mahallenin literatürde ne şekilde var olduğu, hangi alanlarda çalışma konusu olduğu, çalışmalarının genel seyri ve karakteristik özellikleri kısaca özetlenecektir. Çalışmanın yöntemi, bir

literatür araştırma süreci ile şekillenmiştir. Bu kapsamda, TÜBİTAK-ULAKBİM Kataloğu, Google Akademi, Dergi Park, TO-KAT (Ulusal Toplu Katalog), Türkiye Akademik Arşivi, Kent Çalışması Dergisi Arşivi taranmıştır. Çalışma içerisinde beşer yıl aralıklar ile yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

Türkiye’de mahalle üzerine yapılan çalışmalar çok yeni olmakla birlikte zaman zaman kent çalışmalarının içerisinde Osmanlı dönemindeki mahalleden bahsedilmektedir. Mahalle ile ilgili yapılan tezler 1980 sonlarında var olmakta iken yazılan literatüre mahalle çalışmaları Şerif Mardin’in (2007) mahalle baskısı kavramı ile önem kazandığı genel itibari ile bu süreçte 2000’li yıllarda çalışmaların arttığı söylenebilir. Bu literatür taraması sırasında, mahalle çalışmaları sadece akademik disiplinlerin ilgi odağında şekillenmediği, akademi dışı çalışmaların, mahalle çalışmalarının bulunduğu gözlenmektedir. Akademik çalışmalara, ait oldukları disiplinler açısından bakıldığında ise, sosyal bilimler alanında ve iktisadi idari birimlerde mahalle yönetim birimi olarak çalışmalar bulunmaktadır. Akademik çalışmaların tematik olarak bakıldığında mahalle yapısı, Osmanlı’da mahalle, mahalle kültürü, mahalle ilişkileri (komşuluk) konuları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Akademi dışı üretimlerde ise mahallenin yitirilmesi ve mahalle kültürünün değiştiği üzerinde durulmuştur. Akademi dışı üretimlerin temelindeki bu yaklaşım 1980-90’ların mahallesine duyulan özlemden bahsedilmektedir. Mahalle olgusu kent çalışmaları kadar eskiye dayanmama nedeni bakıldığında bu olgunun hayatımıza yeni girmesidir. Bir olgunun var olması için yaşanıp bir değişime uğramasından sonra literatürde çalışma nesnesi haline gelmektedir. Bundan dolayı mahallenin çalışılması 2000’lere sonra artmaktadır.

Yapılan çalışmalarda 1994 yılında Özer Ergenç’in “*Osmanlı Şehirlerinde Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine*”³²⁵ adlı makalesinde Osmanlı’nın klasik dönemdeki mahalle yaşantısı 1995 yılında Siyasal Bilimler alanında Cevat Geray’ın yazdığı “*Kentsel Yönetim İçin Yeni Yaklaşımlar Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi*” adlı makalesinde halkın girişkenliğinin ele alınması gerektiği ve halkın iyi yönetilmesi için yaşadığı mahalleyi ve komşuluğun iyileştirmesi gerektiğini savunur. Çalışmada Dünya Konut Gününde komşuluğun ele alındığı ve komşuluğun konut ve insan ilişkisi

³²⁵ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.IV, (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1984),

önemi üzerinde durulmuştur. Osmanlı mahalle yapısından başlayarak mahallenin bugünkü yapısına kadar bahsedilmektedir.1996 yılında Ahmet Akşit'in yazdığı “*Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler*”³²⁶ adlı makalesinde mahallelerin kurulması birbirini tanıyanların oluşturduğu yerler olduğunu ve mahallelerin kuruluşu, gelişimi, sayısı, nüfusu, sosyoekonomik özellikleri, etnik ve dini yapısı üzerinden çalışmasını yapmıştır. 2003 yılında Ömer Düzbakar'ın yazdığı “*Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri*” adlı makalesinde Bursa Şer'iyye Sicillerinden Osmanlı dönemindeki mahalleyi anlatmış ve Bursa'yı örneklem olarak mahallenin işlevi ve mahallelinin Osmanlı döneminde birbirine olan sorumluluklarından bahsetmektedir. Mahalle çalışmaları kent çalışmaları ile kıyaslandığında, kent çalışmaları kadar eski tarihlerde çalışılmadığı için sayı olarak daha azdır. 2000'li yıllara kadar mahalle ile ilgili çalışmalar sayılabilecek kadar azdır. 2000'lere kadar var olan mahalle çalışmalarına bakıldığında Osmanlı dönemindeki mahalle yapısını konu almaktadır. Mahalle çalışmalarına bakıldığında ‘mahalle’ olgusu ile ele alınan çalışmaların hemen hemen tümünde Osmanlı dönemindeki mahalle niteliği ve işlevinden bahsedilmektedir.

2005 yılında Mehmet Bayraktar'ın “*Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*” adlı makalesinde mahalleyi mahal kelimesinden türeyerek var olduğunu açıklamış ve Osmanlı mahallelerinde ise mahalle anlayışını; birbirini tanıyan, birbirinin davranışlarından sorumlu olan topluluğun yaşadığı yer olarak tanımlamaktadır.³²⁷2005 yılında diğer bir çalışma ise Özen Tok'un “*Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. VE XVIII. Yy'larda Kayseri Örneği)*”,³²⁸adlı makalesinde Kayseri' de kadı sicil kayıtlarından yola çıkarak birey ile mahalleli arasındaki ilişkiyi, Osmanlı dönemi 17-18. Yüzyılda mahalle düzenini bozan bireyi mahalleli tarafından mahalleden çıkarılabileceğini söyler. 2005

³²⁶ Ahmet Akşit, “Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1996).

³²⁷ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, (İstanbul: 2005): 13.

³²⁸ Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, (2005): 156.

yılında “*Kent Güvenliği Örgütlenmesinde Mahalle ve Çarşı ve Mahalle Bekçisi*”³²⁹ çalışmada kent güvenliğini yönetim bakımından ilk basamağının muhtarlar olduğu, muhtarlar ile birlikte çarşı ve mahalle bekçilerinin oluşturulması gerektiği düşünülmüştür. Makalede mahalle yönetimlerinin yerel hizmetlerin görülmesinde etkinlik ve verimliliği sağlanması kadar demokratik değerlerin birim olduğunu belirtir. Mahalle ile ilgili var olan değişimlerin kent yaşamında hızlı sonuçlar oluşturabildiğini söyler. 2000-2005 yılları arasında makalelere bakıldığında Osmanlı şehrindeki mahallelinin rolü, idari bir birim olarak mahalleyi aynı zamanda kent güvenliği açısından mahalleyi, mahalle bekçisini ele almaktadır. Bu yıllardaki çalışmalarda da Osmanlı dönemindeki mahalle yapısından bahsedilmektedir. Ayrıca çalışmalarda mahalleyi hem işleyiş ve nitelik hem de idari bir birim olarak nasıl işlediğine yer verilmiştir. 2007 de Köksal Alver’in “*Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*” kitabında 1980 yıllarında ortaya çıkan ve son yıllarda kent yapısındaki sitelerin sunduğu hayatı incelemektedir. Çalışmayı Konya ilini örneklem olarak evin tarihi ve değişimi, yeni güvenlikli siteleri incelemektedir. Sitelerde yaşayan insanların hiçbir zaman tam anlamıyla toplumdaki soyutlanamaması ve bu insanların aynı düşünce yapılarına sahip olmaması dolayısıyla Köksal Alver bu tip güvenlikli sitelerde yaşayan insanları belirli bir eylem kalıbına koymadığını belirtmiştir. Yine aynı yıl içerisinde Yavuz Pekman’ın “*Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle*”³³⁰ adlı makalesinde Perihan Abla, Bizimkiler, Mahallenin Muhtarı, Ekmek Teknesi mahalle dinamiklerinin ve bu dinamiklerin oluşturduğu tipik kişilerin olduğunu ve Mahalle adeta Osmanlı’dan günümüze, değişmez bir biçimde bütün dramatik yapılar için belirleyici bir başrol olduğunu belirtmiştir. Çalışma değişen mahalle yapısının olduğunu vurgulayarak “*mahalle hem toplumumuz hem de tiyatromuz için yeniden değerlendirilmeye açık, önemli bir olgu olmaya devam ettiğini*” söylemiştir. 2008 yılında “*Kentsel Yönetime Katılmada ‘Mahalle’*”³³¹ makalesinde kentsel yenilenme, şehircilikte ortaya çıkan yeni planlama yaklaşımları mahalleyi ele almaktadır.

³²⁹ Güven Şeker, “Kent Güvenliği Örgütlenmesinde Mahalle ve Çarşı ve Mahalle Bekçisi”, *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt:7, Sayı:4, (2005).

³³⁰ Yavuz Pekman, “Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, (2007).

³³¹ Adalet B. Alada, “Kentsel Yönetime Katılmada Mahalle”, *Dosya-08: Yerel Yönetimlere Katılım, Bülten* 64, (Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, 2008).

Çalışmada mahalle muhtarlık yönetimi ile politik bir toplumsal olgu olarak düşünülmektedir. 2008 yılındaki diğer bir çalışma Salim Çonoğlu'nun "*Kültürün Merkezi İstanbul'dan Ekonomik Sosyal Çatışmanın Merkezi İstanbul'a Kültürel Bir Başkentten Gecekondu Şehrine Geçiş*"³³² adlı makalesi İstanbul'un kültürel bir merkezden gecekondu şehrine dönüşümü anlatılmaktadır. Çalışmada İstanbul kültürü üzerinden aktarımlarda mahalleden faydalanılmaktadır. Bu yıl çalışmalara bakıldığında; siyasi bilimler alanındaki çalışmada mahallenin yönetim şekli olarak ele alınmış ve mahalle olgusunun anlaşılması mahallenin idari yapısını güçlendireceğini düşünülmektedir. Diğer çalışmada kent içinde mahalleye yer verilmektedir. Kent çalışmalarına bakıldığında kent örneklem olarak kullanılmaktadır. 2009 yılında Yaşar Güneş'in "*Mahalle Yönetimi*"³³³ makalesinde II. Mahmut döneminde muhtarlık kurumunun ortaya çıkışı ve Cumhuriyet Dönemine kadarki değişimlere yer verilmiştir. Mahalle ile ilgili tarih bölümünde "*Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)*"³³⁴ çalışmada da Osmanlı Dönemi mahalle yapısından bahsetmektedir. 2010 yılında "*Bir Kavramın Kısa Tarihi: Mahalle Baskısı*"³³⁵ makalede "*mahalle baskısı dediğimiz olay kavram olarak yeni olabilir; ancak, bir olgu olarak tarihsel bir özelliğe sahip*" olduğuna yer verilmiştir. Bu yıllardaki diğer bir çalışma ise Lütfi Bergen'in "*Medeniyetin Cüzü: Mahalle*"³³⁶ makalesinde modern toplum, mahalle kavramını içeren bir toplumsallığın oluşmasına imkân vermediğini belirtmektedir. Ayrıca çalışmada Osmanlı dönemindeki mahalle yapısından ve bu yapının getirdiği mahremiyet algısına değinilmektedir.

2005-2010 yıllarındaki çalışmalara bakıldığında Köksal Alver'in Steril Hayatlar kitabında sitelerden bahsedilmektedir. 1980'lerden sonra sanayileşmenin hızlanması ile hızlı kentleşmenin yaşanması, kentlerde nüfusun artması ilk olarak apartmanlaşmaya ve daha sonra kentlerde güvenli alanların oluşturulabilmesi için siteler

³³² Salim Çonoğlu, "Kültürün Merkezi İstanbul'dan Ekonomik Sosyal Çatışmanın Merkezi İstanbul'a Kültürel Bir Başkentten Gecekondu Şehrine Geçiş", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:11, Sayı:19, Yıl: 2008.

³³³ Yaşar Güneş, "Mahalle Yönetimi", *Tük İdare Dergisi*, S.465, (2009).

³³⁴ İsmail Kıvrım, "*Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)*", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler, (2009).

³³⁵ Adnan Çetin, "Bir Kavramın Kısa Tarihi: 'Mahalle Baskısı'", *Mukaddime*, S.3, (2010).

³³⁶ Lütfi Bergen, "Medeniyetin Cüzü: Mahalle", *İdeal Kent Dergisi*, Sayı:2, 2010, 140-168.

yapılmıştır. Çalışmalarda Osmanlı dönemi haricinde 1980-1990 yıllarındaki apartmanlaşma ile birlikte yeniden dönüşen komşuluk ilişkilerini ve mahalle imgesine yer verilmiştir. 2007 yılında Şerif Mardin'in 'mahalle baskısı' kavramı tartışılmıştır. Mahalle olgusu çalışmalarda biten, kaybolan, yok olan, yitirilen mahalle olarak yer almakta iken bu dönemdeki bazı çalışmalarda mahallenin değişip dönüştüğünü ve dönüşmeye devam edeceği üzerinde durulmuştur. Bu dönemdeki çalışmalara bakıldığında kent içerisinde mahalleyi ele almaktadır.

2011 yılında Kamu Yönetimi bölümünde Yakup Bulut'un yazdığı "*Mahalle Muhtarlarının Kent ve Mahalle Güvenliğine İlişkin Yaklaşımları: Antakya Örneği*"³³⁷ kentsel mekânlarda tarihin her aşamasında farklı sorunların olduğu ve bugünde sorunların var olduğunu söylemiştir. Bu sorunlardan birinin mahalle güvenliği olduğunu belirtir. Yapılan alan çalışmasında Osmanlı Dönemindeki mahalle yapısının günümüz mahalle yapısından daha güvenli olduğu görüşünün olduğu ortaya çıkmıştır. Musa Şahin ve Esra Işık'ın yazdığı "*Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi*"³³⁸ adlı makalesinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mahalle yönetimindeki değişimleri analiz etmişlerdir. Turan Açık'ın 2012 doktora tezinden faydalanarak yılında yayınladığı "*Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme*" makalesinde Osmanlı döneminde mahalle yapısını incelemiştir. Osmanlı dönemindeki mahalle ve cami arasındaki ilişkiyi açıklamıştır.³³⁹ 2012 yılında Bursa'da Yaşam Kültürü Sempozyum Çalışmaları, Uluslararası Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumunun bildiri kitabında³⁴⁰ bakıldığında mahalle ile ilgili farklı çalışmalara yer verilmektedir. Bildiriye bakıldığında Osmanlı

³³⁷ Yakup Bulut, Mehmet Kara, "Mahalle Muhtarlarının Kent ve Mahalle Güvenliğine İlişkin Yaklaşımları: Antakya Örneği" Mustafa Kemal Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:8, S:15, (Hatay: 2011), 1-27.

³³⁸ Musa Şahin, Esra Işık "Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi", Dumlupınar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, (2011), 221-229.

³³⁹ Turan Açık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", OTAM, S.35, (2014).

³⁴⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Düzeni İçinde Mahalle Hayatı"; Osman Çetin, "Mahalle Hayatından Kadı Siciline Yansıyanlar (Bursa örneği); Mehmet Kalpaklı, "Evliya Çelebiye Göre Mahalle Üzerine Ön Notlar", Bursa'da Yaşam Kültürü Sempozyum Çalışmaları, *Uluslararası Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumu*, (Bursa: 2012).

şehirlerinde ‘mahalle olgusu’ üzerinde durulmuştur. 2012 yılındaki diğer bir çalışma Özcan Erdagöz’ün “*Mahalle Yönetimi ve Geleceği*”³⁴¹ yazdığı makaleden mahalle yönetiminin tarihsel gelişimini, Türkiye’de yasal düzenlemeleri ele almaktadır. Özcan çalışmasında mahalle örgütünün devlet yönetimi açısından topluma en yakın birim olarak ifade eder. Yönetim sisteminin en güçlü birimin mahalle örgütleri olduğunu söyler. 2012 yılında İmre Özbek Eren’in yazdığı “*Türkiye’de Dönüşen Kentlerin Son Kalesi: Kent Kurucu Öge Olarak Osmanlı’dan Günümüze ‘Mahalle’*”³⁴² makalesinde kentsel dönüşüm ile birlikte mahalle olgusunu ele almaktadır. Yapılan çalışmada İstanbul’daki mahallelerde inceleme yapılmış ve bazı mahallelerde mahallenin fiziki ve sosyal birim olarak hala özelliklerini koruduğu bazı bölgelerde ise çözümlerin yaşandığını belirtmiştir. 2013 yılında Şafak Kaymak’ın “*Kentsel Güvenlik Açısından Mahallenin Önemi*”³⁴³ adlı makalesi bulunmaktadır.

2010-2015 yıllarındaki makalelerde mahalle yönetimi ile ilgili çalışmalar artmıştır. Mahalle de ortaya çıkan sorunların muhtarlık ile çözülebileceği üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca çalışmalara bakıldığında mahalle mekânları tek tek işlenmiştir. Bu ise mahalleye verilen önemi göstermektedir. Mahalle çalışmalarında makro çalışmalar yerine mikro çalışmalar bulunmaktadır. Akademik çalışmalarda hem nitel hem nicel çalışmalar yer verilmektedir.

2016 yılında Ahmet Mutlu’nun “*Hangi Kent Kültürü? Ya da “Yeni Köye Eski Adet*”³⁴⁴ adlı makalesinde geleneksel şehirden modern kentte doğru gidildiğinde sanayileşme ve gelişim için atılan adımlar ile eski güzelliğini kaybettiğini belirtmiştir. Aynı yıl diğer bir çalışma ise Mehmet Akalın’ın “*Katılımlı Kentsel Dönüşüm Projelerinde Mahalle Derneklerinin Rolü: İzmir Karabağlar Kentsel Dönüşüm Hak*

³⁴¹ Özcan Erdagöz, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (2012).

³⁴² İmre Özbek Eren, “Türkiye’de Dönüşen Kentlerin Son Kalesi: Kent Kurucu Öge Olarak Osmanlı’dan Günümüze ‘Mahalle’”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:2, (2012), 1547-1568.

³⁴³ Şafak Kaypak, “Kentsel Güvenlik Açısından Mahallenin Önemi” *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Bildiri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Hatay, (Ankara, Pegem Akademi Yayını, Mayıs, 2013), 255-268.

³⁴⁴ Ahmet Mutlu, “Hangi Kent Kültürü? Ya da “Yeni Köye Eski Adet”, *Kent Kültür ve Kentlilik Bilinci Sempozyum*, (Bursa: 26-27 Mayıs 2016).

*Arayanlar Derneği Örneği*³⁴⁵ adlı makalesinde kentsel dönüşüm sürecinde halkın katılımının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu yıl içerisinde Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümünden çıkan “*Kentsel Dönüşümlerin Mekânsal Ayrışmayı Azaltması Olarak Mahalle Eylem Planı: Konya-Doğanlar Mahallesi Örneği*” makalede dezavantajlı gruplar olarak Romanlar mahallelerin kentlerin merkezine yerleştiğini, suçun merkezi olarak görülmesi ve kötü çevre koşullarının olması nedeni ile kentsel dönüşümün düşünüldüğü ilk alanlardan biri olduğunu ve kentsel dönüşümü ‘mahalle eylem planı’ ile yapılmasının daha sağlıklı olacağını belirtiyor. 2017 yılında 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi 16. Sayısında Eski İstanbul’un mahallesi ilgili yazılan makaleler bulunmaktadır. Bu makaleler; Cüneyt Okar’ın “*Osmanlı Döneminde İstanbul’da Mahalle ve Çocuk*”³⁴⁶ makalesinde geleneksel mahalle yapılarında çocuğun var olduğu ilk mekân olarak ele alınmıştır. Osmanlı mahallesindeki çocuğun yerinden bahsedilmektedir. İsmail Kara’nın yazdığı “*Mahalle Mektebi*”³⁴⁷ Osmanlı mahallesindeki mahalle mekteplerindeki ritüellerden bahsedilmektedir. Yeliz Okay’ın, “*Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz*”³⁴⁸ makalesinde Küreselleşme ile birlikte mahalledeki komşuluğun yitirildiğini ele almaktadır. Fatih Dalgali’nin yazdığı “*Osmanlı Devlet’inde Mahalle ve Bir Mahalle Örneği Cerrah Paşa*”,³⁴⁹ makalede geleneksel Türk şehirlerinde mahalle yapısının camisi, çeşmesi, kahvehanesi, meydanı, mektebi ile toplumsal bir bütünlük oluşturmaktadır. Makalede Cerrah Paşa cami, Cerrah Paşa Hamamını işlemiştir. Celil Civan’ın yazdığı “*Yeşil Çamdan Dizilere Mahalle*” adlı makalesinde “*Türk sinemasında mahalle, köyden büyük şehir İstanbul’a göç eden yoksul sınıfların arasındaki dayanışmanın gösterdiğini*” belirtir. Orhan Okay’ın Balat adlı kitabından bir bölüm olarak “*Balat’ta Komşuluk ve*

³⁴⁵ Mehmet Akalın, “Katılımlı Kentsel Dönüşüm Projelerinde Mahalle Derneklerinin Rolü: İzmir Karabağlar Kentsel Dönüşüm Hak Arayanlar Derneği Örneği”, Mustafa Kemal Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2016), Cilt:13, Sayı:34, 372-400.

³⁴⁶ Cüneyt Okay, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Mahalle ve Çocuk”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017).

³⁴⁷ İsmail Kara, “Mahalle Mektebi”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017).

³⁴⁸ Yeliz Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017).

³⁴⁹ Fatih Dalgali, “Osmanlı Devlet’inde Mahalle ve Bir Mahalle Örneği Cerrah Paşa”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017).

*Komşularımız*³⁵⁰ adlı makalesinde Eski İstanbul'da komşuluk var iken anlaşılmadığını ve kaybedildiğinde anlaşıldığını düşünmektedir ve yazısını da bu çerçevede yazmıştır. 1453 İstanbul Kültür ve Sanat dergisinde yer alan makalelerin hemen hemen hepsinde mahalle yaşamının değişimini mahallenin kaybolması, bitmesi olarak yorumlamaktadırlar. Alan çalışmalar İstanbul'un belirli mahallelerini örneklem olarak aldığı için yitip giden bir mahalleden bahsedilmektedir. Ancak Türkiye'de mahalle kültürünün devam ettiği de bir gerçektir.

2018 yılında “*Modern Kentin Nostaljik İmgesi: Yeni Nesil Mahalleler*”³⁵¹ makale son yıllarda çıkan mahalle ile ilgili Gül İnşaat 11. Mahalle, AND Pastel Yeni Nesil Mahalle, Emlak Konut Bizim Mahalle, Polatyol Estonşehir Mahallem adlı projelerdeki reklam analizlerine yer vermektedir. 1950 yılları ve yeni nesil mahalle arasında karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada yeni oluşan sitelerin eski mahalle yapısını yansıtmaya çalıştığı aktarmıştır.

2015 ve 2018 yılları arasında yapılan çalışmalara bakıldığında ise kentsel dönüşüm önemli bir ivme kazanmıştır. Bunun sebebine ise nüfusun artışı ile kentsel yapının değişmesidir. Bu yıllarda modern kent olgusunda mahallenin daha görünür olabilmesi için yeni yapılan site reklamlarında eski mahalle olanaklarını sunmayı hedeflemişlerdir. Çalışmalar kentsel dönüşümü işlerken mahalle üzerinden örneklemeler ile konuları ele almışlardır.

Mahalle literatürü tarandığında 2000 sonrası çalışmalar bakıldığında Köksal Alver'in “*Steril Hayatlar*”, “*Kent Sosyolojisi*”, “*Mahalle*”³⁵² adlı kitaplarında ayrıntılı bir şekilde mahalleyi anlatmaktadır. Her iki kitap kent sosyolojisi ve mekân sosyolojisi çalışmasıdır. “*Steril Hayatlar*” kitabında kentsel mekânda ayrışma, mekânların farklılaşması, mahalle, semt, ev yaşamından bahsetmekte ve modern kent olgusu ile güvenli site anlayışını irdelemektedir. Toplumsal farklılaşma ve tabakalaşmaya bağlı olarak mekânda da bir ayrışma gerçekleşmektedir. Ev, mekânsal ayrışmanın en önemli göstergelerinden biri olmaktadır. Yeni bir hayat tarzına bağlı

³⁵⁰ Orhan Okay, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017).

³⁵¹ Gözde Tekin, “Modern Kentin Nostaljik İmgesi: Yeni Nesil Mahalleler”, *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 119, (2018),100-113.

³⁵² Alver, *Steril Hayatlar*; Alver, *Kent sosyolojisi*; Alver, “*Mahalle*”.

olarak son yıllarda tüm metropol kentte artan, güven anlayışını öne çıkararak ayırışan lüks siteler, kapitalizm ve küreselleşme sürecinde evin dönüşümüne işaret etmektedir. Çalışmada kent, ev ve mekân sarmalında insanın kendini nereye oturttuğunu, kendini nasıl gördüğünü araştırmaktadır. Köksal Alver “*Kent Sosyolojisi*” kitabında dünden bugüne kentin temel birimi olarak mahallenin var olduğunu söyleyerek bir bölümünde geçmişten bugüne mahalle yapısına yer verilmiştir. Ancak “*Mahalle*” kitabında mahalleyi geçişten günümüze irdelemektedir. Mahallenin Osmanlıdaki toplumsal yapısını, Osmanlı yapısındaki mahalle işlevi ve günümüzdeki mahalleyi ele almaktadır. Köksal Alver’in mahalle ile ilgili eserlerine bakıldığında ‘mahalle olgusunun’ Osmanlıda var olduğu ve günümüzde ise yitirildiği söyler.

Mahalle çalışmalarını İktisadi ve İdari Bilimler Kamu yönetimi alanlarında Hikmet Kavruk’un yazdığı kitaplar “*Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi*”, “*Mahalle Yerleşim ve Yönetimi*”³⁵³ dir. Hikmet Kavruk’un ilk çalışmasında köy ve mahallenin yakın kavramlar olduğunu belirtir. Birinin kentli diğeri kırsal olduğunu söyler. Her ikisi en küçük yerleşim ve yönetim birimleri arasında yer aldığını her ikisinin de birer muhtarı ve ihtiyar heyetinin olduğunu söyler. Çalışmasında da Osmanlı’dan günümüze köy ve mahallenin değişimini incelemektedir. Yönetim açısından köy ve mahalle kıyaslanarak bir çalışma oluşmuştur. Mahalle çalışmasında mahalle “*yönetimsel olarak 1829 yılına kadar mahallenin dini lideri yetki sahibi iken, 1829 yılından itibaren yetki kurulan muhtarlık birimine geçmeye başlamıştır*” şeklinde bir açıklaması bulunmaktadır. Değişen mahalle yapısı ve mahallelerin büyümesi sonucunda sosyal dayanışmayı, komşuluğu teşvik edecek mekanizmaların oldukça azaldığını ve mahallelinin mahalleyi sahiplenememesi sonucu muhtarlıklardaki yönetimin yetkisiz kaldığını belirtir. Bu çalışmalara bakıldığında mahalle yapısındaki değişmelerin yerel yönetimi de etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Osmanlı döneminden günümüze gelindiğinde mahalle idaresinin el değiştirdiği bilinmektedir. 2014 yılında Cem Bahar’ın yazdığı “*Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*,”

³⁵³ Hikmet Kavruk, *Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi*, (Odak Yayınları, 2004); Hikmet Kavruk, “*Mahalle Yerleşim ve Yönetimi*”, (Nobel Yayınları, 2018).

*Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*³⁵⁴ çalışmasında Kasap İlyas mahallesinin kaybolduğunu belirtir.

Mahalle kavramını ele alan çalışmalara bakıldığında mahalle olgusunun yeni bir çalışma alanı olduğu söylenebilir. Mahalle ile ilgili akademik çalışmalar diğer alanlara nazaran kent sosyolojisi, mekân sosyolojisi, kamu yönetimi alanlarında daha çok olduğu söylenebilir. Osmanlı mahalle yapısının çalışmalarda daha çok yer verilmiştir. Bunun sebebinin ise mahalle yapısının da Osmanlı döneminde daha fazla görünür olması ile bağlantılı olabilir.

Mahalle ile ilgili bir literatür değerlendirmesi yapılmış olup, kent çalışmaları ile mahalle çalışmaları ne kadar iç içe olduğu, mahalle çalışmaları hangi dönemde daha fazla çalışıldığı anlatılmıştır. Mahalle çalışmalarının ilişkin Türkçe literatürüne ilişkin değerlendirme yapılmış olması, yapılan çalışmalar üzerine bir değerlendirmeye olanak sağlamıştır. Bir sonraki bölümde 'kent ve mahalle' kavramlarının literatür analizi ile daha genel bir değerlendirme imkanı sunmaktadır.

3.3. KENTTEN MAHALLEYE MAHALLEDEN KENTE BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ; YÖK TEZ MERKEZİ ÜZERİNE

Kent ile ilgili birçok alanda farklı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada ise "YÖK TEZ" de ne boyutta çalışıldığı, hangi alanlarda ele alındığı bu bölümde ele alınacaktır. YÖK TEZ "Kent" başlığı ile tarandığında 1980-2018 olan tezlerden 5363 tezdən 2000 tanesi görüntülenmektedir. 1597 tanesi yüksek lisans Tezi ve 400 tanesi ise doktora tezi olarak yazılmıştır. Birçok farklı alana konu olan "Kent" şehircilik ve bölge planlama 649 tane, mimarlıkta yapılan tezler 586, kamu yönetimi ise 257, güzel sanatlar ise 13 tane, arkeologlar 37, biomühendislik alanında 2015'lerle beraber 13 tane, tarih ise 56, halkla ilişkiler son yıllarda 9 tane çalışması vardır. Sosyoloji alanında 201 tane yapılan çalışma vardır. Sosyolojide kent alanında yapılan çalışmalara bakıldığında 1980 sonu doksanların başıdır. 1990'lardan sadece 15 adet "Kent" ile ilgili tez varken 2000'lerde sonra giderek artmış ve 2017'de ivme kazanmıştır.

Sosyoloji alanında yapılan bu tezlerin 177'si yüksek lisans 42 tanesi ise doktora tezi oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışmalara bakıldığında farklı disiplinler farklı

³⁵⁴ Cem Bahar, "Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008), Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi", (Yapı Kredi Yayınları, 2014).

boyutlarda konuyu ele almaktadır. Kent en çok şehircilik ve bölge planlama alanında yapılan çalışmalar sayı olarak fazladır. Bu alanda 500 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. İlk yapılan çalışmalar 1980 sonlarında rastlanmaktadır. Bu çalışma antropoloji alanında doktora tezidir. Tezi incelendiğinde Ankara kentinde bir grup işçi kadının kentleşme ve çalışma sorunları konu almaktadır.³⁵⁵ 1981 yılında inşaat mühendisliğinde yapılan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Konuyu yağmur suyu drenaj sistem tasarımı şeklinde kendi alanları bağlamında ele almıştır. Kenti sosyal bilimlerden daha farklı şekilde ele almaktadır.³⁵⁶ 1985 yılında yapılan çalışmalar ilk çalışma sosyal psikoloji alanında yapılmıştır. Çalışma da kentsel büyüme, tarihsel gelişim sürecinde Sanayi Devrimi'nden itibaren, Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanan ve her kentin özelliklerine göre değişiklikler gösteren bir olay olarak ele alınmıştır. İzmir kentine ilişkin bir psikolojik haritalama çalışması yapılmıştır. Fakat tez açık olmadığı için sosyal bilimlerde de 'kent' çalışmalarına katkısının nasıl olup olmadığını incelenememektedir.³⁵⁷ Bu alanda yapılan tezlerde "kent dokusu", "kent ögesi", "kentsel evrim", 1990'lara gelindiğinde tezlerde "kentleşme", "kentleşme", "gecekondulaşma", "kırdan-kente göç" sonlarına gelindiğinde ise "kentte kimlik sorunu", "kentsel büyüme", "kent sorunları" 2000 yıllarında tezlere bakıldığında "sanayi kentleri", "metropol kentler", "kentsel yapıda yenilenme", "kent dinamiği", "kentsel dönüşüm", "küresel kent kavramı" "kentsel dönüşüm süreci", "kent kültüründeki değişimler" 2009 yıllarındaki tezlerde mahalleden ayrılıp kent merkezlerine yönelmeden ve kentsel yenilenme projelerinden, kentsel dönüşüm ve kültürel yapısından bahsedilmektedir. 2010 yıllarından sonra yapılan çalışmalarda mahalle üzerinden çalışmalar daha fazla artmış, bunun yanında "kent güvenliği", "kentsel dönüşüm", son yıllara gelindiğinde ise "kentsel sorunlar", "kent ulaşım sorunları", "kültür kenti", "kentler arası rekabet", "kent orta sınıf", "kentsel dönüşüm ve

³⁵⁵ Akile Ersoy, "Ankara Kentinde Bir Grup İşçi Kadının Kentleşme ve Çalışma Sorunları", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1980).

³⁵⁶ Mehmet Doğan Pekçağlıyan, "Kentsel Alanda Yağmur Suyu Drenaj Sistem Tasarımı İçin Matematiksel Model", (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Ankara, 1981).

³⁵⁷ Melek Gökten, "Kentsel Alanların Algılanması ve Kentsel İmajlar", (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1985).

yabancılaşma”, sonraları kentle ilgili daha spesifik konular işlenmiştir. Örneğin demokrasi ve kent, demir çelik kenti, kent bilinci, kent algısını ele almaktadırlar.

Başlangıçta “Ulusal Tez Merkezi” kent çalışmalarını incelenecek olursa kent çalışmalarının sosyolojik boyutu göz önünde tutularak ele alınmaktadır. Bu manada sosyoloji alanında yapılan “kent” çalışmaları neler ve mahalle bu çalışmaların neresinde ve ne kadarında, hangi boyutları ile ele alınmış olduğuna bakılmaktadır. Sosyoloji alanındaki kent çalışmalarını ele alırken diğer bölümlerdeki çalışmalar ile karşılaştırarak ya da benzer yönlerinin üzerinde durulmaktadır ve aynı şekilde “mahalle” ile ilgili yapılan tezleri ele alınacak ve kent konusuna nasıl değinilmiş ne kadar ele alınmış, hangi bağlamda yazılmış incelenecektir. Böylelikle “kent olgusu” ve “mahalle olgusu” sosyoloji alanına ne zaman girmiş ve tezlerde hangi doğrultularda ele alınmış bakılacaktır. Ulusal Tez Merkezi “kent” başlığı ile tarandığında sosyoloji alanında ilk tez 1982 Dr. Mümtaz Peker’in danışmanlığında yazılmıştır. 1980 ve 1989 yıllarına bakıldığında kentlerin tanımlaması ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Kent alanında derinlemesine araştırma yapanlardan biri de Fen Bilimleri Enstitüsündeki Şehircilik ve Bölge Planlama bölümüdür. 1987 yılında yapılan “*Koruma Kaygısı Olmayan Bir Gelişme Ve Planlama Karşısında Yapısal Bütünlüğü Bozulan Eski Kent Dokularında Korunacak Alanlardaki Ve Kırşehir Kent Merkezinde Anıtlar Çevresindeki Sorunların Tanımlanması*” çalışmada ilk olarak kenti tanımlayarak, korunacak alanların sorunların tanımlamasını yapmaktadır. Bu çalışmada Osmanlıdan günümüze kadar gelen Kırşehir anıtları korunması ve bunun sorunsalını ele alırken Anadolu’daki kentleşme evrimini anlatırken ‘*ahilik teşkilatına*’ yer vermiştir. Çalışmada eski kentlerde planlama evrimini ele alırken Cumhuriyet ile birlikte değişen kent yapılarını ele almaktadır.³⁵⁸ Bu çalışmaya bakıldığında kentli tarihsel bağlamda ele almıştır bu doğrultuda çalışma tarihsel olarak ele alındığından dolayı olarak mahalleden de bahsedilmektedir. 1990 yılında sosyoloji alanında kent başlığında yazılan iki tane tez bulunmaktadır. Kentleşme olayını ve kentleşmenin bireyler üzerindeki sosyo-politik etkileri üzerinde

---

³⁵⁸ Aysun Özköse, “*Koruma Kaygısı Olmayan Bir Gelişme ve Planlama Karşısında Yapısal Bütünlüğü Bozulan Eski Kent Dokularında Korunacak Alanlardaki Ve Kırşehir Kent Merkezinde Anıtlar Çevresindeki Sorunların Tanımlanması*”, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara: 1987).

durulmaktadır.³⁵⁹ Bu çalışmalar ‘kentleşme’ bağlamında ele alınmaktadır. 1990 sosyoloji alanında diğer yüksek lisans tezi kırdan kente göç eden ailelerin kentleşme süreçleri ve sorunlarını ele almaktadır.³⁶⁰ Bu dönemdeki diğer çalışmalardan birine bakıldığında detaylı yapılmaktadır. Kentleşme sürecinde doğal nüfus artış hızının ivme kazanması ile kentsel mekânda gözlenen nüfus yığılması sonucunda üretimi ve tüketim etkinlikleri arasında ilişkilerin yeniden düzenlenmesini, sanayileşen ile kapitalizmin içerisinde yer alan kentlerin bu sürece uydurulmasını gerektirmiştir. Kentleşme ile yaşanan değişim büyük kentlerin, ekonomik yapıyı yönlendiren ve denetleyen etkinliklerin yerleşme mekânı olarak uzmanlaşmasına, büyümesine, yoğunluk kazanmasına, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerinin artmasına yol açmıştır. Yapılan bu çalışmada kent merkezinin evrimi konusu araştırılmış.³⁶¹ 1990 yılında yapılan diğer Şehir ve Bölge Planlama alanındaki tezde ise kentin morfolojik yapısının ortaya çıkmasına neden olan temel etmenleri, sosyal, ekonomik ve fiziksel yönleriyle, geleneksel ve modern öğeleri de dikkate alarak, tarihsel bir perspektif içinde anlamayı amaç edinmiştir.³⁶² Bir diğer çalışmada Türkiye’de de, hızlı kentleşme sürecine paralel olarak artan konut sorunu, özellikle düşük gelirli gruplar açısından önemini koruduğuna değinmektedir. Bu durum kentlerin çevresinde giderek çoğalan gecekondu kuşaklarını oluşturmaktadır. Ancak barınma sorununun çözümü için, düşük gelirli gruplar açısından, gecekonduların yanı sıra, kentsel sit alanlarındaki, , ‘*tarihi konut*’ stoğu diğer bir konut seçeneğini oluşturmuştur. Söz konusu alanlarda, koruma kararlarına koşut olarak geliştirilemeyen uygulama ve sağlıklılaştırma araçlarının yoksunluğu, bu bölgeleri giderek çöküntü alanları haline dönüştürmüştü ve sonuçta düşük gelirli gruplar açısından, kiralık veya satılık ucuz bir konut piyasasına sebep olmaktadır. Oysa bu konut stoğunun

³⁵⁹ Hayrettin Çiçek, “*Kentleşme Olayı ve Kentleşmenin Bireyler Üzerindeki Sosyo-Politik Etkileri*”, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: 1990).

³⁶⁰ Feramuz Aydoğan, “*Kırsal Kesimden Kente Gelen Ailelerin Kentleşme Süreçleri ve Sorunları*”, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sivas: 1990).

³⁶¹ Zerrin Beydemir, “*Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Yapı İlişkileri Bağlamında Kent Merkezinin Evrimi, Kentsel Mekânda Yeniden Örgütlenmesine ve Yapısallaştırılmasına İlişkin Bir Yöntem Araştırması*”, (Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, Ankara: 1990).

³⁶² Abdulghani Chain, “*Orta Doğu’da Bir İkiz Kentin Fiziksel Morfolojisi: Trablus (Lübnan) Örnek Çalışması*”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, Ankara: 1990).

sağlıklaştırılıp geliştirilmesi tarihi ve kültürel mirasın korunmasının yanı sıra, konut sorununun çözümünde de önemli bir adım olacaktır. Bu çalışmanın bu doğrultuda mevcut tarihi konut stokunun nasıl daha elverişli hale gelebileceğini incelemektedir.³⁶³ Şehir ve Bölge Planlama alanında yapılan kent çalışmaları Sosyoloji alanında yapılan çalışmalar gibi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Öncelikle bu tezlerde de kentin değişimine yer verilmektedir ve bu değişimi açık bir şekilde anlatılmaktadır. Kırdan kente olan göç sonrası hızlı bir kentleşme girişimi ile beraber kentte oluşan gecekondulara yer verilmektedir.

1991 yılında yapılan çalışmalar Sosyoloji alanından ziyade Mimarlık ve Şehir ve Bölge Planlama alanındadır. Çalışmanın üç tanesi mimarlık alanında iki yüksek lisans ve bir tane doktora tezi bulunmaktadır. Bu tezlere baktığımızda mimarlık alanında kent çalışmalarının nasıl işlendiği açıklamaktadır. Bu çalışmalarda ‘kentsel evinim’, ‘kalıcılık’ ele almaktadır. mimarlık alanındaki kent çalışmaları 20. yüzyılın ikinci yarısında geliştirilen mimarlık kuramları mimarlık ve kent planlamasını bütünleştirmekte bu manada sanayileşmenin etkileri mimarlık alanında da kendini göstermektedir. Yapılan çalışmalarda da Osmanlı’dan modern topluma doğru kent yapısı ve kavramlarını irdelemektedir.³⁶⁴ Mimarlık alanında yapılan kentsel yaşamın kalitesini artırmakta yeşilin çok önemli bir rolü olduğu ancak arsa fiyatlarının çok yüksek ve yapılaşmanın çok yoğun olduğu kent merkezlerinde yeşil alanlar, yaşam alanlarına dahil olmadığı ve yetersiz kaldığına değinilmektedir. Bu çalışmada da tarihsel olarak ele alındığında insanlar yeşil ile var olmayı tercih ettikleri ve yeni kent yaşamında bunun üzerine tartışmaktadır.³⁶⁵ Mimarlık bölümünün yaptığı çalışmalarda kentin değişen yapısını ele almışlardır. Bu çalışmalarda mahalleye yer verilmemektedir. 1991 yılında diğer yapılan beş tane Şehir ve Bölge Planlama alanında çalışma bulunmaktadır.

³⁶³ Perihan Kiper, “*Kentsel Sit Alanlarının Bugünkü Kullanıcıları Açısından Konut Alanı Olarak Değerlendirilmesi*”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, Ankara: 1990).

³⁶⁴ Sercan Yıldırım, “*Kuruluşundan XVIII. Yüzyıla Kadar Rumeli-Edirne “Kent Kurgusu ve Yapı Grupları (Manzume, İmaret, Kulliyeye) İlişkisinin Çağdaş Kent ve Mimarlık İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi*”, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara: 1991).

³⁶⁵ Hüseyin Bütüner, “*Günümüzün Kentsel Çevresine Alternatif Bir ‘Yeşil’ Kavramı*”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 1991).

Kentlerinin yapılaşmasındaki değişim 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1848 tarihli 'Ebni- ye Nizamnamesi' ile başladığını ve Sivas üzerinden bir çalışma bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-ekonomik yapının genel durumu, 17. ve 19. yüzyıl arasındaki iki yüzyıllık dönemde toplumun durağan yapısından dolayı, şehirler ve mekânsal yapılarında etkileyerek onlarında durağan olduğu ve 16. ve 17. yüzyıllarda yeni mahalleler kurulması yoluyla hızlı bir şekilde genişleyen yerleşme alanları 17. yüzyıl başlarında ulaştığı sınırları yaklaşık 19. yüzyılın sonlarına kadar koruduğunu belirtmektedir. İncelediğimiz bu çalışmanın amacı, son yıllarda diğer illere önemli oranda göç veren Sivas'ın kentleşmesini, planlanlama süreci içinde ele alarak 1/5000 ve 1/25000 ölçekli ana plan kararlarıyla mevcut kentsel gelişmenin uyumunun irdelenmesi, geçmişten bugüne kent formu ve oluşumunu etkileyen faktörlerin tespiti ve kent formunun belirlenmesi olmuştur.³⁶⁶ Bu alandaki doktora tezine bakıldığında sanayi öncesi kentleri ve sanayi kentlerinden sonra kentsel evrim sürecinin üçüncü aşaması olan metropoliten kentler olduğunu belirtmektedir 20. yüzyılın teknolojik gelişiminin sonucunda kentsel ve sosyo-ekonomik işlevlerin geniş coğrafi alanlar üzerinde yaygın yerleşimine bağlı olarak büyük bir kentsel nüfus ve alanca yayılma ile gelişim gösterdiğini ve metropolitenleşme, bir gelişme süreci ve olgusu olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı düzey ve biçimlerde oluştuğunu ele almaktadır. Türkiye'de metropolitenleşme, sanayileşme süreci geçirmemiş bir kentsel yapı üzerinde oluşmuş, 1950'lerde ortaya çıkan tek egemen kent olgusu 1960'lardan sonra toplumdaki değişimlerle metropolitenleşmeye yönelmiştir. Çalışmanın amacında ise metropolitenleşme sürecinde Türkiye'nin milyon nüfuslu kentleri arasında birincil metropoliten kent olma durumunu koruyan İstanbul Metropoliten Kenti örnek alınarak karakteristiklerinin değerlendirilmesi ile ülkemizde metropoliten planlama çalışmalarının geliştirilmesine yardımcı olmaktır.³⁶⁷

³⁶⁶ Yavuz Erdal Kayapınar, "*Planlama Sürecinde Sivas'ın Kentleşmesi ve Kent Formu*", (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik ve Bölge Planlama, İstanbul: 1991).

³⁶⁷ Lale Berköz, "*Türkiye'de Metropolitenleşme Sürecinde Kentsel İlişkiler Konusunda Bir Araştırma: İstanbul Metropoliten Kent Örneği*", (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik ve Bölge Planlama, İstanbul: 1991).

1992 yılında yazılan tez “Ankara’daki gecekonduların örgütlü kentsel yapılarla örgütsel ve kurumsal açıdan bütünleşmesi” başlığından da anlaşılacağı üzere kırdan kente göç sonucunda oluşan kentsel yapıdaki değişimler, gecekondu yapısını ele almaktadır. Yapılan bu çalışmada Ankara’daki iki gecekondu mahallesi alan çalışması olarak ele alınmıştır. YÖK TEZ’de sosyoloji alanında kent çalışması olarak yayına açık olan ilk alan çalışması niteliğindedir. Bu çalışmada ölçeklerden faydalanılarak sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.³⁶⁸ 1992 yılında diğer çalışmalar³⁶⁹ mimarlık alanında; çevre sorunları, yanlış yapılanma, kendin günümüzde karşılaştığı problemler ve kentsel mekân değerleri ve mimari kimlik kaybı üzerinde durmaktadır. 1992 yılında yapılan tek bir çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmaya bakıldığında, gecekondu yapılarını ele alarak örgütsel ve kurumsal açıdan ele almaktadır, gecekondu yapıları ne düzeyde kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Çalışmaya bakıldığında Ankara’da Yenidoğan/Hüseyingazi mahalleleri örneklem olarak kullanılmıştır. Diğer alanlardaki çalışmalar kent planlama ve çevre sorunları üzerinde durulmuştur. Bu yıllarda çalışmaların geneline bakıldığında kentin var olması ile birlikte ortaya çıkan sorunlar etrafında durularak her alan kendi bakış açısı ile çalışmalarını değerlendirmektedir.

1993 yılında yapılan toplam on altı tane tez bulunmaktadır bunlardan yalnızca iki tanesi³⁷⁰ sosyoloji alanındadır. Sosyoloji alanında ki çalışmalar kırdan kente göç ve kentleşmeyi konularından bahsedilmektedir. Kentleşme ve aile yapısındaki değişimler, kırdan kente göç eden ailelerin kentle bütünleşmesini ele almaktadırlar. Bu döneme

³⁶⁸ Kemal İnan, “Ankara’daki Gecekonduların Örgütlü Kentsel Yapılarla Örgütsel ve Kurumsal Açıdan Bütünleşmesi”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1992).

³⁶⁹ Aylin Derici, “Kentsel Peyzajda Görsel Kirlenmelere Neden Olan Uygulamaların; İzmir Kenti Örneğinde İrdelenmesi”, (Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Peyzaj Mimarlığı, İzmir, 1992); Ali Osman Öztürk, “Bir Buluşma Mekânı Olarak Kent”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1992); Syed Hasan Atif, “Şehir Ruhunun Yenilenmesi Tariq Road Aksının Kentsel Tasarım Problemi Karaçi, Pakistan”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 1992).

³⁷⁰ Kezban Tan, “Ankara Çevresinde Kırdan Kente Göçen Ailelerin Kentle Bütünleşme Düzeylerinin Belirlenmesi”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara:1993); Neşat Güngör, “Kentleşme ve Aile Yapısında Değişme: Köy ve Kent Aile Yapısındaki Değişmeler Açısından Rize’li Aileler Üzerinde Bir Araştırma Denemesi”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1993).

bakıldığında Şehir ve Bölge Planlama alanında yapılan tezler³⁷¹ çoğunluktadır. Bu çalışmalardan biri; temel koruma sorunları ile başlayan, örnek kentler üzerindeki ayrıntılı koruma sorunlarının incelenmesi ile süren, koruma uygulaması içindeki finansman sorunlarının ortaya konması, çözüm yollarının araştırılması, planlama ve uygulama sürecine ilişkin geliştirmeye çalışılan öneriler üzerinde yoğunlaşan bir sistem içinde ele alınmıştır. Kent ile ilgili ilk koruma kararlarının alındığı andan başlayarak olumsuz bir gelişme göstermiş olan ve Sit sınırlarının kaldırılması ile sonuçlanan bir sürecin içyapısının incelenmesi ve geliştirilecek önerilerde göz önünde bulundurulması gerekliliği olmuştur.³⁷² Çalışma bakıldığında gelişen ve değişen kent yapısında koruma alanlarını ele almaktadır. Bir diğer çalışmada ise Türkiye’de 1950’lerde başlayan hızlı kentleşme olgusunun kentsel alanlarda ortaya çıkardığı yeni fiziki mekânların oluşmasına ilişkin süreçler, mekânsal planlamalar düzeyinde farklı değerlendirmelere neden olduğu üzerinde durulmuştur. Türkiye’de kentleşme olgusunun sonuçlanması halinde bile ‘kentsel bütünleşme’ olgusuna ilişkin sorunlar artarak devam edeceğine değinilmiştir. Kentsel değişimler sürecinde kentsel bütünleşmenin nasıl sağlanacağı üzerine tartışmıştır. Kentsel alanda bütünleşme olgusuna ilişkin yaklaşımlar, bu olguyu özellikle fiziki mekânlarının nitelikleri nedeniyle daha çok gecekondulu gruplar bakımından ‘bütünleşememe’, ‘bütünleşmeyen kentli nüfus’ ve ‘çarpık gelişme’ düzeyinde bir bozulma süreci olarak değerlendirmektedir. ‘Kentsel bütünleşme’ olgusu, farklı toplumsal sınıfların kentsel alandaki diğer gruplarla birlikte ilişki biçimleri düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Çalışmada bu süreç, kentli gruplar bakımından görece de olsa var olan bir bütünleşme olgusu düzeyinde sistem kuramı çerçevesinde modellenmiştir. Böylece kentsel alanda bütünleşme olgusunun farklı gruplar bakımından hangi düzeylerde gerçekleşebildiği araştırılmıştır. Bu yaklaşım özellikle sosyo-ekonomik mekâna ilişkin değişkenlerle ilişkilendirilerek geliştirilmiştir.³⁷³ Bu

³⁷¹ Erdal Gül, “*Kentsel Mekan Değerlendirilmesinde Tarihsel Boyutuyla Kent Meydanı Kavramı*”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 1993).

³⁷² Ergün Işık, “*Orta Büyüklükteki Anadolu Kentlerinde Tarihi Kent Kesimleri ile Çevre Alanlarının Korunma ve Geliştirilmesi İle İlgili Bir Yöntem Araştırması-Balıkesir Kenti Tarihi Kent Kesimi Örnek Çalışması*”, (Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir: 1993).

³⁷³ Bülent Güneş, “*Kentsel Değişim Sürecinde Sosyo-Ekonomik Gelişmelerin Kentsel Bütünleşme Olgusu Bakımından Değerlendirilmesi*”, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, İstanbul: 1993).

çalışmaya bakıldığında kentsel bütünleşme ve gecekondu yapılarını ele almaktadır. Gecekondu yapılarından bahsederken çarpık kentleşme aslında kent planlama dâhilinde açıklamaktadır.

1994 yılında yapılan toplamda on çalışma bulunmaktadır. Bu dönemde sosyoloji alanında kent çalışılmamaktadır. Bu yıl içerisinde kent alanı arkeoloji ile harmanlanarak bir çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de henüz değinilmemiş ve geniş bir çerçeveye sahip yeni bir disiplin olan kentsel arkeolojinin çalışma alanının sınırlarını belirlemek, bu doğrultuda sorunları gündeme getirerek, uygun bir çözüm önermek çalışmanın hedefini oluşturmuştur. Bu doğrultuda amaç, kent tarihi araştırmalarına yoğunluk verip, arkeolojik buluntuları korurken, aynı zamanda, yaşayan kentin ihtiyaçlarına da cevap vermek olmalıdır. Literatür araştırması, Türkiye’deki durumun saptanması ve bu bilgiler ışığında ortaya konulan öneri model, tezin ana bölümlerini oluşturmaktadır.³⁷⁴ Bunun yanında kentsel peyzaj planlaması üzerine yapılan çalışmada Türkiye ve gelişmekte olan birçok ülkede kentlerde, kaçınılmaz temel gereksinimlere bağlı olarak plansız bir gelişme süreci yaşandığını ve özellikle 1950’lerden sonra kendini gösteren hızlı kentleşme olgusu beraberinde birçok sorunlar getirmiştir. Hızlı nüfus artışı ve bunun sonucunda plansız yerleşim, endüstrileşme, gecekondu olgusu, kıyılarımızın yağma edilmesi, verimli tarım topraklarının elden çıkması, asfalt ve betondan oluşan mekânlar kentsel çevredeki biyolojik dengeyi bozarak, kent insanının özgür ve güvenli yaşama olanaklarını yok ettiğini belirtmektedir. Kentlerimiz kendinden beklenen çağdaş, rahat, konforlu mekânları sağlayamamaları yanında, sosyo-ekonomik-kültürel hizmetleri de karşılamada yetersiz kaldığını ve kent insanının bugün ve gelecekte sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel gereksinimlerini karşılayarak, doğal ve kültürel kaynakların, korunup, kimlikli kentleşme için yeni mekânların oluşturulması, kent insanı ve çevre sağlığı yönünden bir zorunluluk haline geldiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım ile hızlı bir kentleşmenin yaşandığı ve verimli tarım topraklarına sahip olan Salihli kenti araştırma konusu olarak bu doğrultuda bir çalışma yapılmıştır.³⁷⁵ Kenti ele alan çalışmalar ilk başta kentlerin nasıl oluştuğunu ve nasıl bir değişim yaşadığını ele

³⁷⁴ Ayşen Boylu, “Türkiye’de Kentsel Arkeoloji İçin Vizyonel Bir Yaklaşım”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeoloji, Ankara: 1994).

³⁷⁵ Hasan Yılmaz, “Kentsel Peyzaj Planlaması Yönünden Salihli Kentinin Yapısal Analizi”, (Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, İzmir: 1994).

almaktadır. Bu çalışmalar Osmanlı dönemlerine değinen çalışmalar bulunmaktadır. Böylece mahalleye azda olsa değinilmektedir.

1995 yılında üç çalışmanın ilk yayınlanan tez “kentleşme ve kentleşmeyi” ele almakta iken sonrasında İlk defa bir doktora tezi yayınlanmış ve bu tezde kentleşme kavramı ve kentleşmeyi ele almaktadır.³⁷⁶ 1997 yılında sosyoloji alanında bir tane uygulamalı doktora tezi yazılmıştır. Kentsel değişimin yeni bir boyutu olarak ortaya çıkan uydu kentler, Türkiye’de hızla artan bir kent olgusu durumundadır. Bu çalışma, Ankara’da, sosyo-ekonomik değişkenler açısından farklılık gösterdiği düşünülen ve orta-üst, orta-orta ve orta-alt gelir grubu olarak tabakalara ayrılan üç uydu kentte yürütülen alan çalışmasının sonuçlarıyla, sosyo-ekonomik yapılanma, toplumsal ilişkiler ve yaşam biçimi çerçevesinde bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ilk olarak, kent ve kentleşme kavramları, uydu kentlerin gelişme ve büyüme süreçleri ve uydu kentlere ilişkin özellikler saptanmaya çalışılmıştır.³⁷⁷ 1998 yılında ise biri yüksek lisans bir tanesi Doktora tezi olmak üzere iki tane çalışma yapılmıştır. yüksek lisans tezinde kentsel yenilenme sonrası sosyo-ekonomik yönden bir mahalledeki değişimleri ele almaktadır. Doktora tezi ise, siyasal etnisitenin dinamiklerini kentsel ilişkiler bağlamında ve araştırma konusu olan belediye meclis üyeleri örneğinde anlamaya amaçlayan bir çalışma olmaktadır. Bu çalışmada, hemşerilik bir etnisite kavramı olarak analiz edilmektedir. Bu nedenle, kentsel çalışma piyasası ve cemaat ilişki düzenlilikleri gibi kentsel etnisite yazınının kimi konulan, kentsel siyasetin kimi aşamaları ile birlikte, siyasal etnisite ile ilgili olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın ana sorunlarından biri kentsel cemaatlerin inşa edildiği ve özelleştirildiği yolların karmaşıklığını göstermektir.³⁷⁸ 1999 yılında ise yapılan tez sayısı iki tanedir. Doktora tezine bakıldığında kırdan kente göç edenlerin dil değişimi üzerine bir çalışmadır. Dil değişiminin kadın ve erkek bağlamında kontrol edilmiştir. Diğeri ise yüksek lisans tezi olup orta sınıf kadının ev işinin değişen biçimlerini ele almaktadır. 2000 yılında yapılan

³⁷⁶ Mehmet Erbaş, “İki Kentleşme Tarzı ve Kentlilik: Türkiye’de Bir Taşra Kasabası-Beypazarı Örneği”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara: 1995).

³⁷⁷ Melek İpek, “Yeni Kentsel Alanlar Olarak Uydu Kentlerinin Sosyolojik Boyutu”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara: 1996).

³⁷⁸ Ayça Kurtoğlu, “Kentsel Türkiye’de Yerel Siyaset Ve Toplumsal İlişki Ağları: Keçiören Belediyesi’nde Hemşerilik Örneği”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı: 1998).

çalışmada, Ankara örneği üzerinden kent yoksullarının geçim stratejilerinin belirlenmesinde mekânın rolünü araştırılmaktadır. Bu amaçla kent yoksulları, geçim stratejileri ve mekân üzerine yapılan teorik tartışmaların değerlendirilmesinin sonucunda mekân, kentle ilişkili olarak iki ayrı ölçekte ele alınmıştır bunlar, sosyal ilişki ağlarının odağı olarak mahalle ve farklı geçim stratejilerine dönüşebilen işlevleri ile konut. Bu iki ölçek bağlamında 1980 sonrası sosyo-ekonomik dönüşüme paralel olarak kent mekânının kent yoksulları için değişen anlamı tartışılmaktadır. Teorik değerlendirmelerden sonra çalışma, Ankara gecekondularında yapılan bir alan araştırması ile uygulamayı da içine almaktadır.³⁷⁹ 2001 yılında dört tane uygulamalı yüksek lisans tezi yapılmıştır. Birinde orta alt sınıf komşuluk ilişkileri, diğeri ise alışveriş mekânlarının değişimi incelemektedir.³⁸⁰ Kent yapısı içerisinde kadın ve erkeklerin meslek dağılımı, diğeri ise kentsel sorunları uygulamalı yapılan bir çalışmadır. 2002 de yedi tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında kentleşme ve kentlileşme, göçmenlerin kentsel yaşamla bütünleşme sorunları, Osmanlı'dan günümüze kadar yaşanan dönüşümler, köy-kent projeleri konuları çalışılmıştır. 2003 yılında üç tane yüksek lisans ve bir tane doktora tezi bulunmaktadır. Yüksek lisans tezlerinde yeni kent yapılarında kentlere uyumu, kültürel değişim, global kentler ele alınmıştır. 2004 yılında ikisi doktora ve sekizi yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu yıllardaki çalışmalara bakıldığında kentlileşme ve yönetim birimleri şeklinde ele alınmaktadır. Bunun yanında kapitalist bağlamda kentten bahsedilmektedir. 2005 yılında ise iki tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Modern türk sinemasında kenti eleştirel boyutu ile ele almaktadır. 2006 yılında yapılan çalışmalarda ise üç adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tezlerde uygulamalı yapılan tezde İstanbul gecekondularının varlığının devamını sürdürmek istedikleri üzerine bir çalışmadır. Diğer bir tezde ise 1950 ve 1970 yılları arasında apartmanlaşma ve orta sınıflaşmadan bahsetmektedir. Kırdan-kente göç ile birlikte gecekondularının arttığı kentte insan nüfusunun arttığı ve apartmanlaşmanın yaşandığı

³⁷⁹ Seher Şen, “*Kent Yoksullarının Yaşam Stratejilerinde Mekânın Rolü*”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2000).

³⁸⁰ Fatma Umut Beşpınar Ekici, “*Kent Ölçeğinde Orta Alt Sınıf Komşuluk Çevresi: Batıkent Örneği (Ankara)*”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2001).

belirlenmektedir. 2007 yılında beş tane uygulamalı yüksek lisans tezi bunun yanında iki tane ise teorik olarak yapılmıştır. Muğla Üniversitesindeki, *Toplumsal Bir Ölçek Olarak Kentsel Mekânın Dönüşümü: Muğla Kentsel Sit Örneği* adlı yüksek lisans tezi içinde, 1980 sonrası neoliberal politikalar, kent mekânını sermaye birikiminin ve kapitalizmin yeniden yapılanmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Kentsel mekânın yeniden bir birikim aracı olarak önem kazanmasıyla kentsel politikalar da bir dönüşüm içine girdiği ve kentsel mekândaki dokularda hızla dönüşmeye başlamıştır. Kentsel dönüşüm, kentsel koruma ve kentsel yenileme adı altında yapılan birçok uygulama aynı zamanda sosyal olarak inşa edilmiş olan ölçeği yıkıp yeniden yapma şeklinde açıklanmaktadır.³⁸¹ Yapılan bu çalışmada mahalleye değinilmiş olup mahallenin Muğla kentinde nasıl değiştiğine değinilmiştir. Kentsel dönüşüme değinilmiş eski Muğla ve yeni Muğla üzerinden çalışılmıştır. 2008 yılında yapılan bir tanesi doktora tezi olmak üzere altı tane çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar uygulamalı olarak yapılmış bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda Siyasi roller ile kentleri ele alan çalışmalar mevcuttur. 2009 yılında yedi tane tez olmak üzere bir tanesi doktora tezidir. Bu yıl içerisinde yapılan tezlerde mahalleden ayrılıp kentsel merkeze doğru yönelişi uygulamalı bir şekilde ele alan bir çalışma vardır. Bunun yanı sıra Türk romanında kentlileşmenin nasıl olduğunu ele alan bir çalışmada bulunmaktadır. Köksal Alver'in danışmanlığını yaptığı çalışmada 'Türk romanında kent ve kentlileşme eğilimi' üzerinde bir çalışma yapılmaktadır. 2010 yılında toplamda sekiz adet yüksek lisans bulunmaktadır. Genel olarak bu tezlere bakıldığında 'kent kültürü', 'kentlilik bilinci', 'kent yoksulluğu' kavramları üzerinde durulmaktadır. 2011 yılında yapılan çalışmalarda iki tane doktora tezi yedi tane yüksek lisans çalışması mevcuttur. Bu çalışmalardan yedi tanesi uygulamalı iken iki tanesi ise teorik yapılan çalışmalardır. 'Susurluk örneği ve ilk kentsel dönüşüm', 'göç ve kent' 1989'dan günümüze yapılan göçleri Diyarbakır örneği ile anlatılmıştır. Diğer bir çalışmada 'kent yaşamında etnik kimlik', 'Alevilerin kentlere göçü' gibi kavramlar yer almaktadır. 2012 yılında ise sekiz adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. İki tanesi teorik diğerleri ise uygulamalı tezlerdir. Bu tezlerde 'kent kuramları', 'yavaş kentler', 'kent konseyi', 'uydu kent düzenlemesi ve sığınmacılar' işlenmektedir. 2013 yılındaki çalışmalarda beş

³⁸¹ Gonca Köksal Kılınc, "*Toplumsal Bir Ölçek Olarak Kentsel Mekânın Dönüşümü: Muğla Kentsel Sit Örneği*", (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ‘kentlilik imajı’, ‘kentsel mekânların dönüşümü ve yabancılaşma’, ‘çok katmanlı kentlerde kimlik sorunsalı’, ‘sanayileşme bağlamında kentler’ kavramlarından yola çıkarak tezler ortaya çıkmıştır. 2014 yılına bakıldığında ise altı tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında uygulamalıdır. 2015 yılında on beş çalışma mevcuttur. Bunlardan beş tanesi doktora tezi ve on tanesi ise yüksek lisans tezidir. Doktora tezlerine bakıldığında, üçü uygulama yaparken iki tane tez ise teorik olarak yazılmıştır. Kavramsal olarak analiz edildiğinde, ‘neoliberal kent’, ‘kentsel adalet’, ‘kırdan kente göç olgusu’, ‘kentteki yoksulluk’, ‘1977-1997 yeni kentsel çocuklar’ konular işlenmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise yapılan on üç çalışmanın sadece üç tanesi doktora tezi iken on tanesi yüksek lisans tezidir. Bu yıllardaki çalışmalar ise ‘kentsel dönüşümü’, ‘kentsel yenilenme’, ‘küresel kentler’ ele almaktadır. 2017 yılına gelindiğinde en yüksek sonucuna ulaşılmış olup 55 tane çalışma yapılmıştır. 11 tanesi doktora tezi olan bu çalışmalara bakıldığında ‘kentsel mekânın hızlı dönüşüm süreçlerinde kültürel ve ekonomik sermaye’, ‘kentleşme sürecinde yaşlılık ve yerel yönetim uygulamaları’, ‘kırsal ve kentsel alanda yaşlılık’, ‘kentleşme süreci ve dini hayat’, yüksek lisans tezlerinde ‘kentsel algı ve kentlilik bilinci’, ‘kentsel aidiyet duygusu’, ‘göçün kentleşme üzerine etkisi’, ‘kentsel dönüşümün gündelik hayata etkisi’, ‘kentsel bağlamda çocuk suçluluğu’, ‘kent dindarlığı’, ‘gecekondu yaşamından site hayatına geçiş’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘cinsiyete dayalı kent algısı’, ‘kırsal-kentsel alanlarda evli kadınların evlilik uyumu’, ‘mülteci göçlerin kıyı sınırlarındaki kent yönetimine etkisi’, ‘1990 sonrası göç ve kentleşme bağlamında kürt aile yapısı’, ‘kent ve bellek’, ‘Suriyeli göçmen kadınların gündelik hayat ve kentte kalma mücadelesi’, ‘kentlilik bilinci’, ‘yabancıntın kenti’, ‘kentte göçle gelenlerin kentlilik bilinci’, ‘1960’lardan günümüze Türk sinemasında kentleşmenin mizahi algılayışı’ gibi konular işlenmektedir. 2018 yılında toplamda 30 tane çalışma bulunmaktadır. Bunlardan altı tanesi doktora tezi iken yirmi dört tanesi ise yüksek lisans tezidir. Doktora tezlerinin hepsi uygulamalı tezlerdir. Bir çalışma haricinde geri kalan çalışmalarda alan çalışması mevcuttur. Bu çalışmaların kavramsal boyutuna bakıldığında ise ‘büyük kentlerden sahil kasabalarına göç’, ‘Pierre Bourdieu kavramsallaştırmaları açısından kentsel dönüşümün toplumsal etkileri’, ‘Metropol kentin çeperindeki eski bir gecekondu mahallesinin dönüşüm dinamikleri’, ‘üniversite kent ilişkisi’, ‘kentsel dönüşüm

sürecinde sosyal dışlanma’, ‘kent merkezinde toplumsallaşma örneği’, ‘Metropol kentlerde düzensiz göçmenlerin mekânsal algısı’, ‘kentte boşanmış kadın’, ‘çocuk suçluluğu ve kent’, ‘üniversitelerin kentlere sağladığı katkılar’, gibi konulardan bahsedilmektedir. Kavram analizine bakıldığında kent çalışmalarında ‘mahalle’ kavramına zaman zaman değinilmektedir. Yapılan çalışmaları incelendiğinde toplamda ‘kent’ ile sosyoloji alanında 245 tane yapılan çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaları mahalle boyutunda değerlendirildiğinde ise mahalleye çok az değinildiği ve Osmanlı’da mahalle yapısından bahsedildiği açık bir şekilde gözlenmektedir. Bunun yanı sıra baktığımızda kentten çokça bahseden bir diğer alan şehir ve bölge planlama ve mimarlıktır. Bu iki alanda “Kent” ile ilgili çalışmaları yaparken ilk olarak kentin ne olduğu ve kentin değişen yapısından yola çıkarak çalışmalar yapılmaktadır.

Toplumda dinamik olan bir yapıdan bahsederken kentte de toplumdaki bu dinamiklikle her seferinde yeniden şekillendiğinden bahsedilebilir. Şehir ve Bölge Planlama alanında yapılan çalışmalarda olsun sosyoloji alanındaki çalışmalarda olsun kentin sanayi öncesi ve sonrasında hatta metropol kentler şeklinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda kırdan kentte olan göç ve sonrasında oluşan gecekondu yapıları bizim alanımız olduğu kadar Şehir ve Bölge Planlama alanının da sorunsalıdır. Bakıldığında bu alanda yapılan çalışmaların çoğu kent planlamalarına yer vermektedir. Kent planlamalarını açıklayabilmek için değişen kent yapısını da muhakkak unutmamaktadırlar. Ayrıca bu alanda yapılan kent çalışmalarında kentlerde daha iyi yaşam standartlarına ulaşmak, daha konforlu alanlar oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Kent alanı hangi bölümde çalışma konusu olursa olsun kentlerin ortaya çıkışını ve değişimini konu almaktadır. Sonrasında kentin spesifik bir yönüne değinmiştir. Kent çalışmalarına bakıldığında mahalle çok fazla yer edinememektedir. Kent çalışmalarının her biri kent olgusunu makro düzeyde ele almaktadır. Bundan dolayı çok az çalışmada mahalleye yer verilmektedir. Bu çalışmayı yaparken kent çalışmaları içinde mahalleyi, mahalle çalışmaları içinde de kenti ele alarak literatürde ne şekilde var olmuş olduğunun bir nevi haritasını çıkarılmıştır. Bunun içinde çalışmanın bu bölümünde YÖK tezi ‘kent’ başlığı ile inceleyerek sosyoloji bağlamında kavramsal olarak nelere değinildiği, uygulama ya da teorik mi olduğu, yüksek lisans veya doktora tezi olduğu değinilmektedir. Bunun akabinde ‘mahalle’ başlığı ile çalışmaları

inceleyerek nasıl bir birliktelik ve farklılığın olduğu ya da birbiri ile bağlantısal olarak ne kadar olduğu üzerinde durulacaktır.

Mahalle ile ilgili belirtildiği üzere birçok alanda farklı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada ise “YÖK TEZ” de ne boyutta çalışıldığı, hangi alanlarda ele alındığı bu bölümde ele alınacaktır. YÖK TEZ “mahalle” başlığı ile tarandığında 1978-2019 yılları arasında tarama sonucunda 512 tane tez bulunmaktadır. 435 tanesi Yüksel Lisans Tezi ve 54 tanesi ise Doktora Tezi olarak yazılmıştır, bunun yanında 23 tanesi Tıpta Uzmanlık üzerine yapılan çalışmalardır. Birçok farklı alana konu olan “Mahalle” Halk Sağlığı alanında 27 tane, Şehir ve Bölge Planlama alanında 105, Mimarlıkta yapılan tezler 203, Kamu Yönetimi ise 40, Güzel Sanatlar ise 3 tane, Biyoloji 3 tanesi, Coğrafya ise 14, Makine Mühendisliği 4 tane, Aile Planlaması 2, Tarih 32, Antropoloji ise 11 tane, Sosyoloji alanında 92 tane yapılan çalışma vardır. Sosyolojide mahalle alanında yapılan çalışmalara bakıldığında 1980 sonu doksanların başıdır. Mahalle çalışmaları sayı olarak daha az olduğundan ötürü daha fazla ayrıntılı çalışılacak olup böylelikle kent ve mahalle bağlamında bir genel değerlendirme yapılacaktır. İlk çalışılan tezler 1989 bir tane yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu yapılan çalışma mahalleyi örneklem olarak ele almış ve kavramsal analizini bakıldığında ‘gecekondu mahallesi’, ‘kent bütünleşmesi’ gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Yapılan tezi incelediğinde gecekondu mahallesinin kent ile bütünleşmesini ele almaktadır. 1991 yılında yapılan bir adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tez içerisinde mahalle örneklem olarak kullanılmaktadır. 1992 yılında yapılan çalışma uygulamalı bir yüksek lisans tezi olup mahalle örneklem olarak kullanılmaktadır. Kavramsal olarak nitelendirildiğinde ‘oy verme’, ‘kadın’ gibi anahtar kelimeleri içermektedir. 1996 yılında yapılan bir çalışmada yüksek lisans tezi olarak oluşmuştur. ‘İşçi sınıfı mahallesi’, ‘cinsellik’ kavramlarını ele almaktadır. 1997 yılında yapılan doktora tezinde uygulama alanı olarak mahalle kullanılmaktadır. ‘Yaşlılar’, ‘mahalle’, ‘sosyoekonomik yapı’ kavramları bulunmaktadır. 1998 yılında yapılan bir tane yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. ‘Kentsel yenilenme’, ‘sosyoekonomik yapı’, ‘gecekondu’ gibi kavramlar yer almaktadır. Tezde gecekondu mahallelerinde kentsel yenilenme ile birlikte sosyoekonomik yapıda değişiklikler ele alınmaktadır. 2000 yılında bir adet uygulamalı tez çalışılmıştır. Çalışmaya bakıldığında ‘gecekondu mahallesi’, ‘kadın’, ‘kentleşme-kentlileşme’, ‘sosyoekonomik yaşam’, ‘kent kadını’ gibi kavramları içermektedir. Yapılan bu

çalışmada ilk olarak kentleşmenin tarihsel gelişimine, kentleşme ve gecekonduluğuna yer verilmektedir. Yapılan bu çalışma mahalle bağlamında ele alınmaktadır. Gecekondulu mahallesinde kadının konumunu içermektedir. 2003 yılında mahalle olarak tarandığında bir tane doktora, bir tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Doktora tezine bakıldığında ‘kentsel hareket’, ‘kentleşme’, ‘toplumsal mücadele’ gibi kavramlar bulunmaktadır. Uygulamalı bir tez olarak mahalleyi örneklem olarak kullanılmaktadır. Toplumsal mücadelelerden bahsederken kent eksenli ele alınan bir çalışma olarak var olmuştur. Tez incelediğinde ilk bölümde kentin tarihçesi, ikinci bölümde mahalleden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde ise örnek mahalle üzerinden toplumsal mücadeleleri açıklamaktadır.³⁸² Diğer bir tez ise uygulamalı olan yüksek lisans tezidir. Farklı sosyoekonomik ve kültürel grupların etkileşimini ele almaktadır. 2004 yılında uygulamalı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yapılan bu çalışma mahalleyi örneklem alırken ‘kentleşme’, ‘göç’, ‘bütünleşme’, ‘kent yoksulluğu’ gibi kavramlar üzerinden gidilmiştir. 2005 yılında yapılan bir yüksek lisans ve iki doktora tezi bulunmaktadır. Bu çalışmaların hepsi uygulama alanı olarak mahalleyi kullanmaktadır. Yüksek lisans tezinin içeriğine bakıldığında ‘kent-kentleşme-komşuluk’, ‘mahalleli, komşuluk’ gibi kavramlar üzerinden çalışma sağlanmıştır. Doktora tezine bakıldığında ‘kentsel doku değişimi’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘çöküntü kent’, ‘gecekondulaşma’ gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Diğer doktora tezi ise ‘gecekondulaşma’, ‘yoksulluk’, ‘toplumsal yeniden üretim’ kavramları üzerinden durulmuştur. Yoksulluğu çöplük mahallesi üzerinden ele almaktadır. 2006 yılında sosyoloji konulu bir tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. ‘Kentsel dönüşüm’, ‘sürdürülebilir mahalle’ kavramları ile kentsel dönüşüm sürecinde katılım ve ortaklık bağlamında sürdürülebilir mahalle yenileşmesi başlığı ile kentin yenileşmesi ve bu yeniliğin korunması ve sürdürülüşünün önemi üzerinde durulmuştur. 2007 yılında bir tane doktora tezi bulunmaktadır. ‘Gecekondulaşma’, ‘toplumsal mekânsallaşma’, ‘etnik kimlik’ gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Türkiye’de gecekondulu oluşumunun modernist ve seçkin bir bakış açısı ile tarih okuması yapmaktadır. 2008 yılında yapılan dört tane uygulamalı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalara bakıldığında ‘gençlik’, ‘gecekondulu mahalleleri’, ‘tarihsel dokunun korunması’, ‘mahalle yoksulluğu’, ‘göç’, ‘kentleşme-bütünleşme’,

³⁸² Şükrü Aslan, *‘Toplumsal Mücadeleler ve Kent Bir Alan Örneği: Ümraniye /Mustafa Kemal Mahallesi’*, (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul: 2003), 1.

‘kentsel ayrışma’ gibi kavramlarla çalışmalar yapılmıştır. 2008 yılında bu tezler mahalleyi örneklem olarak alır iken kentten yola çıkarak mahalleye vurgu yapılmaktadır. 2009 yılında yapılan on çalışma bulunmaktadır. Dokuz tanesi yüksek lisans tezi iken bir tane doktora tezi bulunmaktadır. ‘Kentsel mekânda dışlanma’, ‘kent hayatında topluluk’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘mahallenin aidiyeti’, ‘değişen kent ekonomisinde mahalle’, ‘gecekondulaşma’, ‘mahalle değişimi’, ‘mahallede dayanışma’, ‘mahallede suç’, ‘mahallede değişen yaşam koşulları’, ‘Türkiye’de gecekondu dönüşümü’ kavramlarından yola çıkarak mahalleyi ele almaktadırlar. Tezlere bakıldığında her bir tez çalışılan mahalleyi ayrıntılı olarak anlatım o mahallenin tarihçesine değinmektedir. 2010 yılında altı tane uygulamalı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ‘mahalle’, ‘çok kültürlülük’, ‘gettolaşmak’, ‘mekânsal ayrışma’, ‘gecekondu dönüşümü’, ‘kentlileşme’, ‘kent kültürü’, ‘kentlilik bilinci’ kavramları üzerinde durulmuştur. 2011 yılında beş yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Sosyoloji alanında çok farklı konuların olduğu tezler bulunmaktadır. Bu yapılan çalışmalarda ‘mahalleyi’ örneklem olarak kullanılmıştır. ‘Yoksulluk’, ‘erkeklik’, ‘kent yoksulluğu’, ‘kültür’, ‘kültürel değişim’, ‘kuşaklar arası çatışma’ gibi kavramlar üzerinden mahalleyi örneklem olarak çalışılmaktadır. Bunun yanında 2011 yılında mahalle ilgili bir çalışma detaylı olarak yapılmıştır. Bu çalışmada ‘mekân’, ‘mahalle’, ‘Osmanlı mahallesi’, ‘modern kent mekânı’, ‘kentleşme’ kavramları kullanılmaktadır. Bu çalışmada mahallenin değişimi üzerinde durulmuştur. Mahalle olgusunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. 2012 yılında bir doktora ve üç tane yüksek lisans uygulamalı tez bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ‘TOKİ’, ‘yap-sat’, ‘gecekondu dönüşümü’, ‘kültür’, ‘zorunlu göç’, ‘kentte tutunma’, ‘kentsel dönüşümde mahalle’, ‘suç’ gibi kavramlar ile çalışmalar yapılmaktadır. 2013 yılında ise üç tane yüksek lisans ve iki doktora tezi bulunmaktadır. ‘Göç’, ‘toplumsal güvenlik’, ‘kent-kır’, ‘mahalle geçirgenliği’, ‘küreselleşme’ gibi kavramlar üzerinden konuyu ele almaktadırlar. Mahalleyi yapılan tezler örneklem olarak ele almaktadır. Mahalleden sadece belli kısımlarında yer verilmekte ve kullanılan mahalle ile ilgili bilgiler yer almaktadır. 2014 yılında üç yüksek lisans ve dört doktora tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalarda mahalleyi ele alırken ‘kentleşme’, ‘Alevilik’, ‘mahalle algısı’, ‘TOKİ’, ‘neoliberal kentleşme’, ‘yoksulluk’, ‘kültürel dönüşüm’, ‘kimlik oluşumu’, ‘göç’ gibi kavramlara yer verilmektedir. Bunun yanında Türk romanında mahalle algısı mahallenin romanlarda nasıl ele alındığı

işlenmiştir. Bu çalışmada ‘mekân’, ‘mahalle’, ‘edebiyat sosyolojisi’ gibi kavramlar ile konu açıklanmaktadır. Diğer yapılan çalışmalarda ‘göç’, ‘iskân’, ‘kültür’ ve Köksal Alver’in danışmanlığını yaptığı çalışmada ‘kenar mahalle’, ‘gündelik hayat’ kavramları ile mahalleyi ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Diğer bir çalışmada ise mahalle örneklem olarak kullanılmıştır. 2015 yılında üç doktora ve yedi tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. Tezlere bakıldığında ‘gündelik hayat politikası’, ‘mahallede dayanışma’, ‘örgütlenme’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘roman/çingene’, ‘kimlik’, ‘gecekondu mahallesi’, ‘kent’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘kentsel toplumsal hareketler’, ‘toplumsal cinsiyet’ kavramları bunun yanında yine tezlerde mahalle örneklem olarak kullanılmıştır. 2016 yılında yapılan çalışmada iki tane yüksek lisan iki tane doktora tezi bulunmaktadır. ‘İşçi sınıfı’, ‘mahalle’, ‘kentsel dönüşüm’ kavramları üzerinden mahalle örneklem alınarak yapılmıştır. 2017 yılında iki doktora ve dokuz tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. ‘Mahalle memnuniyeti’, ‘yerleşim kalitesi’, ‘gündelik hayat pratikleri’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘site’, ‘muhafazakârlık’, ‘hayat tarzı’, ‘kırdan-kente göç’, ‘kentlileşme’, ‘yeniden yerleşim ve uyum’, ‘gecekondu’, ‘kentlileşme’ gibi kavramlara yer verilmiştir. 2017 yılında Köksal Alver’in danışmanlığını yaptığı mahallede gündelik hayat çalışılmıştır. ‘Mahalle’, ‘gündelik hayat’, ‘sosyal ilişki’ gibi kavramlar üzerinden çalışılmıştır. Mahalleyi ve sosyal ilişkiyi ayrıntılı olarak anlatmaktadır. 2018 yılında yapılan çalışmalara bakıldığında 11 tane yüksek lisans tezi yapılmıştır. ‘Metropol kent’, ‘gecekondu’, ‘kentsel dönüşüm’, ‘toplumsal hafıza’, ‘mahalle’, ‘mahalle kahvesi’, ‘kentsel mekân’, ‘mahalle dönüşümü’, ‘kentsel yenileşme’, ‘toplumsal yapı’, ‘mahalle baskısı’, ‘mahalle kahvesi’, ‘göç’, ‘kentlilik bilinci’, ‘kentleşme’, ‘kent kültürü’ gibi kavramlar ile mahalleyi bazen örneklem olarak bazen çalışarak ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadırlar.

SONUÇ

Kent ve mahalle olguları incelenmeye çalışılmıştır. Böylelikle mahalle çalışmalarının kent çalışmaları ile olan bağlantısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki mahalle olgusu ile ilgili çalışmaların bibliyografyasına ilişkin daha önce herhangi bir çalışmanın bulunmayışı, konunun özellikle sosyal bilimler tarafından tartışılmasını gerekli kılmıştır. Yapılan literatür değerlendirmesi sonrasında ulaşılan sonuçların, kent çalışmalarında mahalle olgusu ele alınmaya çalışılarak konuya dikkat çekmek suretiyle, mahalle olgusu ile ilgili yapılacak çalışmalara bir tartışma zemini hazırlanmaya çalışılmıştır.

Bireyler üzerinde yaşadığı, şekillendirdiği ve her daim etkileşim halinde olduğu yer, kültür, kimlik gibi kavramlardan ayrı düşünülemez. Çünkü üzerinde yaşanan her alan topluma dair bir şeylerin var olduğunu gösterir. Yaşanılan yer bireyi var ederken, toplumlarda yaşadığı yeri var etmektedir. Yaşanılan bu alanlar göçebe toplumların yerleşik hayata geçmesi ile yeniden şekil almıştır. Yerleşik hayata geçilmesinin sonucunda medeniyetlerin oluşması ve sonrasında sanayileşmenin yaşanması kent yaşamının şekillenmesini sağlamıştır. Bu durum sosyolojinin kenti inceleme nesnesi olarak ele almasını zorunlu kılmıştır. 19 yüzyıldan bu yana kent, sosyolojinin bir alt disiplini olarak var olmuştur. Özellikle ilk döneminde kent çalışmalarında toplumu anlamak için makro teorilerin üzerinde durulmuştur. Sanayileşme ile birlikte kentlerde hızlı bir değişim yaşanmış ve yaşanan bu değişim sadece kentler ile sınırlı kalmayıp mahalleyi de kapsamıştır. Son dönem yapılan çalışmalarda ise toplumu anlamının en temel gerekliliği olarak üzerinde yaşadığın yerin ve bu yerin değişim ve dönüşümünü kavrayabilmek için mikro çalışmalara da yer verilmiştir.

Sanayileşme ile kentler yeniden şekillenmiştir. Kentlerin yeniden şekillenmesi esnasında kentin en küçük yapı taşı olan mahallede bu durumdan etkilenmiştir. En genel manada mahallenin; modernleşme süreci ile birlikte yapısal ve işlevsel açıdan bir dönüşüme uğradığı ve bu dönüşüm sonrasında mahallenin toplumsal hayatta üstlendiği bazı görevlerin değiştiği ifade edilebilir. Özellikle mahallenin yapısı, komşuluk, güvenlik, meslek edindirme, sosyalleşme, yardımlaşma ve dayanışma işlevlerinin zamanla görünürlüğünün azaldığı ve bu işlevleri üstlenecek yeni mekânların ve

kurumların ortaya çıktığı söylenebilir. Modernleşmenin sunduğu yeni hayat tarzından dolayı eski mahalle yapısına dönüş zordur. Çünkü toplum dinamik bir yapıdadır ve zaman içerisinde dönüşüme uğramaktadır. Bakınca mahalleler isim olarak var iken işlev olarak eskisi kadar aktif olmadığı şeklinde literatürde yer almaktadır. Mahallenin işlevini sağlayan faktörlerin tamamen değiştiği bunun yanında mahallenin geçmişte kendi tabii ortamında sağladığı güvenlik ve huzur işlevi; yeni oluşan kentlerde olan güvenli siteler, sosyalleşme ve ticaret işlevleri; devasa alışveriş merkezleri, eğlence işlevi; internet kafeler ve yine alışveriş merkezleri tarafından karşılanmaya çalışıldığına yer verilmektedir.

Kentsel yapıda mahalle olgusu yeniden şekillenmiştir. Literatüre bakıldığında toplumsal süreçte mahallelinin üstlendiği görevler değişmiştir. Örneğin mahalle bekçisinin yerini sitesindeki güvenlik görevlileri yaparken bakkalın yerini alışveriş merkezi almakta ve bunlar birbirinden bağımsız olarak var olmuşlardır. Literatürde mahalledeki toplumsal süreçler birlik, beraberlik ve dayanışmanın eski mahalle yapısında var olduğu ancak günümüzde böyle bir mahalle olgusunun var olmadığı şeklindedir. Modern kentlerde teknoloji ile bağlantılı olarak güvenlik kameraları ile daha kontrolcü biçimde yapılar olmuştur. Eski mahalle yapısına bakıldığında güvenlik mahallelinin sorumluluk duygusu ile sağlanmaktadır. Değişen kent yapısı ile daha çok teknik merkezli bir kent var iken eski mahallede insan merkezli bir yapıdan söz edilebilir. Değişen kent yapısı ile mahallenin de değiştiği ve modern kent sisteminin bir parçası haline geldiği söylenebilir. Sosyal ilişkilerden çok, tüketim merkezli oluşan yeni kent yapıları var olmaktadır ve artık mahalle kapitalist toplum anlayışı ile tüketim toplumunun bir parçası haline gelmiştir. Bu açıdan ele alındığında kentsel yapıda mahallede bir değişim ve dönüşümden söz edebilir. Bu yapılan çalışmada literatüre bunun nasıl yansıdığı ve kent çalışmaları içinde mahallenin ne kadar yer edindiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Kent çalışmaları Türkiye’de üç dönem üzerinden değerlendirilmektedir. İlk olarak Cumhuriyet’in ilanından 1950’lere kadar olan dönem, ikinci dönem ise 1950 ve 1980’lerin olduğu, üçüncü dönem ise 1980’lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. 1950’lere kadar olan döneme bakıldığında; Kent Sosyolojisi 1923 yılında tartışılmaya başlamıştır. İlk yapılan çalışmalar Şehir Sosyolojisi adı ile gerçekleşmiştir. İlk çalışmalar Batı yönlü iken sonraki çalışmalar Türkiye’nin toplumsal

dinamikleri dikkate alınmış, böylelikle farklı çalışmalar ortaya çıkmıştır. Baltacıoğlu çalışmalarında toplumsal yapının Batı kentlerine benzemediği, coğrafi yapı, konut tipleri ile kendine has özellikleri olduğu ifade etmektedir. Bu çalışmalar kentin iyi anlaşılabilmesi için köyden faydalanılması gerektiği yönündedir. Aynı dönem içerisinde Behice Boran ise ‘Şehir Sosyolojisi’ derslerinde Chicago Okulu ekolünden faydalanmış ve çalışmalarında köy-Kent tartışmalarına yer vermiştir. 1930 yıllarında M.Ali Şevki İstanbul Planlaması ve Kent Sosyolojisi ile ilgili yaptığı çalışma ile kentlerin sadece tasarım meselesi olmadığını aynı zamanda da sosyal bir problem olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde kent çalışmaları sadece Kent Sosyolojisinin alanı değil aynı zamanda Şehircilik ve Şehir Planlama çalışmalarına konu olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyanın yaşadığı değişimi Türkiye de yaşamıştır. Sanayileşme ile köyden-kente bir göç yaşanmıştır. 1940’lı yıllarda literatürde köyden-kente göç tartışmaları bulunmaktadır. Bu dönemde bu çalışmalar köycülük-kentçilik olarak da ele alınmıştır. İlhan Tekeli literatürde göçe hazırlıksız yakalandığına dair düşünceleri eleştirmektedir. Değişim için yapılan hazırlıkların olduğu fakat yetmediği düşüncesindedir. Bu sebepten Türkiye’de yapılan kent çalışmalarının içine kentlileşmenin ayrıca var olması gerektiğini savunur. Hilmi Ziya Ülken köyden kentte bir göçün olduğu ve bu göçün sonucunda köyde ve kentte değişimler meydana geldiğini köyün bu değişimin gerisinde kaldığı ve asıl değişimin kentte olduğunu savunmaktadır.

1950-1980 yıllarındaki çalışmalara bakıldığında; 1950’lerdeki çalışmalarda köy monografileri önem kazanmıştır. Köy monografilerinin var olduğu dönemde ayrıca sanayileşme ile birlikte gecekonduların çalışmaları da yapılmaya başlamıştır. Gecekonduların çalışmaları ‘elitist-popülist’ yaklaşımlar olarak ele alınmıştır. Elitist yaklaşımlarda gecekonduların kentin yapısını bozduğu, kötü bir kent oluştuğunu savunan düşüncedir. Popülist yaklaşım ise sanayileşme ile birlikte toplumun ihtiyacı tarafından oluşturulan yaklaşımlardır. Bu dönem belediyecilik anlayışı popülist yaklaşımından yana olmasının sonucunda 1984 yılında af çıkmıştır. Böylelikle gecekondular tek katlı bina olmaktan çıkıp apartmanlara dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemde gecekonduların çalışması yapan ilk isim Mübaccel Kıray’dır. Kıray gecekonduların çalışmaları kent sorunu, kentlileşme ve toplumsal değişim eksenli ele almıştır. Bu dönemde çalışmalar ilk olarak köy çalışmaları ile başlayıp, köyde –kentte göçü ele alıp sonrasında gecekondular üzerine yoğunlaşmaktadır. 1960’lı yıllarda ise gecekonduların çalışmaları ivme kazanmıştır.

Gecekondulaşmayı Cahit Tanyol, İbrahim Yasa, Cavit Orhan Tütengil, Tahsin Demiray köy- kent üzerinden tartışmışlardır. Gecekondulaşma köyde yaşanan değişimin sonucu olarak açıklayan çalışmaların yanında kentte var olan büyük değişimin sonucu olarak açıklayan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Hilmi Ziya Ülken sanayileşme sonrası kentlere duyulan ihtiyacın sonucu göçün olduğu ve bunun sonucu olarak gecekonduyu görmektedir. Cahit Tanyol ise köye traktörün girmesi ile tarımda az insan gücüne ihtiyaç duyulması göç ve beraberinde gecekondulaşmayı getirmiş olduğunu belirtir. Bunun yanında Cavit Orhan Tütengil ise artan yol imkânı ile göçün arttığını savunmaktadır. Gecekondu çalışmaları kentteki nüfus yapısı, kentleşme, sanayi ve iş gücü ilişkisi, gecekonduya yaşayan bireylerin kentle olan ilişkisi, kentlileşme, kentlilik bilinci gibi sorunlar ele alınmıştır. Bu yıllarda köy-kent çalışmalarının yapılmasındaki etken toplumsal dinamikleri etkileyen bir sanayileşme olgusudur. Nitekim çalışmalarda ve ‘şehir sosyoloji’ derslerinde batı kuramları Türkiye’ye uyarlanmaya çalışılmaktadır. Çalışmalar ilk olarak köy-kent tartışmaları ile kenti tanımlamaktadır. Bu dönemdeki çalışmalar, kentin tanımlanabilmesi için köy ile birlikte gerçekleşmektedir. Bunun yanında gecekonduyunun tanımlanması, gecekondu nüfusun yapısı, kentleşme, sanayi ve işgücü ilişkisi, gecekonduya yaşayan nüfusun kente ilişkin davranış ve tutumlar gibi temalar üzerine durulmuştur. Bu temel konular giderek kent bilinci gibi kentte tutunma sorununa cevap arayan çalışmalara şeklinde devam etmektedir. Bu yıllardaki kent çalışmalarına bakıldığında kırdan kente göç sonucu oluşan gecekondulaşma, kentleşme, kentlileşme konuları artarak işlenmektedir. 1950 yıllarına kadar olan kent çalışmaları sadece sosyolojinin konusu değil aynı zamanda şehir planlamanın da konusu olmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında şehir planlamanın görsellikten ziyade sosyal bir sorun olduğu bunun içinde sosyoloji ile açıklamak gerektiği düşünülmüştür.

1980 ve sonrasında ise; Emre Kongar ve Mübeccel Kıray başta olmak üzere kentleşme, kentlerin oluşumu ve büyümesini sağlayan nüfus hareketleri üzerine durmuşlar. Tansu Şenyapılı bu dönemdeki çalışmalarında gecekonduyan apartmanlaşmaya doğru bir dönüşten bahsetmektedir. 1990 çalışmalarında hemşehrilik konuları konuşulmaya başlamıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalar alan araştırması çoğunluktadır. 2000’li yıllardaki çalışmalara bakıldığında kent yapılarında şekillenme ve kent dışına yapılan siteler aynı zamanda kentsel dönüşümün artması ile çalışmalarda da bu konular ivme kazanmıştır. Bu yeni değişim farklı sorunları da beraberinde

getirmiştir. Son dönemde kent çalışmaları; güvenlik, merkezde uzaklık, kentsel yoksulluk, çöküntü mahalleleri, kentsel yeni kimlik ve kentsel yönetim gibi sorunlara yer vermiştir. 1980 sonrasındaki çalışmalara bakıldığında çoğunluk alan araştırmaları olmuştur. Bu dönemde de daha önceki dönemlerden farklı olarak gecekondulaşmanın dönüşümü işlenmiştir. Değişimin işlenmesinin ana sebebi 1984 yılında çıkarılan af etkili olmuştur. Çıkarılan af ile birlikte gecekondu apartmanlaşmıştır. Apartmanlaşma ise gecekondu mahallelerinde kiracılığı arttırmıştır. 2000 yıllarına gelindiğinde kentteki sorunların değişmesi ile birlikte kent sosyolojisinde çalışılan konularda değişmektedir. Kent yapısında değişimler yaşanmaktadır. Kentin çevresine yeni siteler yapılmakta ve bu süreç kentsel dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Kentsel yapıdaki değişimler yeni kentsel sorunları doğurmuş ve çalışılması gereken yeni konular var olmuştur; kentsel yoksulluk, kentsel dönüşüm, kentsel yenilenme, siteler, çöküntü mahalleler, kentsel yeni kimlik, kent yönetimi gibi yeni konular çalışılmaya başlanmıştır. Ayrıca 2000 sonrası çalışmalara bakıldığında kentte de içine alan farklı alanlarda farklı sorunsallar işlenmiştir.

YÖK TEZ “Kent” başlığı ile tarandığında 1980-2018 olan tezlerden 5363 tezden 2000 tanesi görüntülenmektedir. 1597 tanesi Yüksek Lisans Tezi ve 400 tanesi ise doktora tezi olarak yazılmıştır. Birçok farklı alana konu olan “Kent”; Şehircilik ve Bölge Planlama, Mimarlık, Kamu Yönetimi, Güzel Sanatlar, Arkeoloji, Biyomühendislik, Tarih, Halkla ilişkiler ve Sosyoloji gibi çalışma alanlarının konusu olmuştur. Sosyolojide kent alanında yapılan çalışmalara bakıldığında, 1980 sonu doksanların başında artış görülmektedir. 1990’lardan “Kent” ile ilgili sadece 15 adet tez varken 2000’lerden sonra giderek artmış ve 2017’de ivme kazanmıştır. Sosyolojideki kent çalışmaları ise 1980 sonrası yapılan çalışmalar kenti tanımlarken, 1990’lardaki çalışmalar kırdan- kentte olan göç olgusunu ve beraberinde gecekondulaşma, kentleşme, kentlileşme konularını kapsamaktadır. 2000’lerde ise değişen kent yapısı ile kentsel dönüşüm çalışmaları ayrıca site reklamlarında eski mahalle yapısının imkânlarını sunmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Kent çalışmalarını ele alan diğer bölümlerde de kentin tarihsel değişimi üzerinde durulmaktadır. Şehir ve bölge planlama alanındaki kent çalışmaları, kentin morfolojik yapısını, çarpık kentleşmeyi, kentteki sosyal, ekonomik, fiziksel sorunları ele almıştır. Mimarlık bölümünde yapılan çalışmalarda Osmanlıdan günümüze kent yapıları incelemiş, sanayileşmenin mimari eserler

üzerindeki değişiminin nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Kent Planlama alanında, hızlı nüfus artışının sonucu olarak plansız yerleşmeler üzerine durulmaktadır.

Şehir ve Bölge Planlama alanında yapılan çalışmalarda olsun Sosyoloji alanındaki çalışmalarda olsun kentin sanayi öncesi ve sonrasında hatta metropol kentler şeklinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda kırdan kentte olan göç ve sonrasında oluşan gecekondu yapıları sosyolojinin alanı olduğu kadar şehir ve bölge planlama alanının da sorunsalıdır. Bu alanda yapılan çalışmaların çoğu kent planlamalarına yer vermektedir. Ayrıca bu alanda yapılan kent çalışmalarında kentlerde daha iyi yaşam standartlarına ulaşmak, daha konforlu alanlar oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Kent alanı hangi bölümde çalışma konusu olursa olsun kentlerin ortaya çıkışını ve değişimini konu almaktadır. Sonrasında kentin spesifik bir yönüne değinmiştir.

Türkiye’de mahalle üzerine yapılan çalışmalar çok yeni olmakla birlikte zaman zaman kent çalışmalarının içerisinde Osmanlı dönemindeki mahalleden bahsedilmektedir. Akademik çalışmaların tematik olarak bakıldığında mahalle yapısı, Osmanlı’da mahalle, mahalle kültürü, mahalle ilişkileri (komşuluk) konuları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Akademi dışı üretimlerde ise mahallenin yitirilmesi ve mahalle kültürünün değiştiiği üzerinde durulmuştur. Akademi dışı üretimlerin temelindeki bu yaklaşım 1980-90’ların mahallesine duyulan özlemden bahsedilmektedir. Mahalle olgusunun kent çalışmaları kadar eskiye dayanmama nedeni ise her dönemin sorunsalı bağlamında çalışmalar yapılmış olmasıdır. Bundan dolayı kentsel dönüşüm sonrasında ortaya çıkan konulardan biride mahalle olmuştur. Bir olgunun var olması için yaşanıp bir değişime uğramasından sonra literatürde çalışma nesnesi haline gelmektedir. Bundan dolayı mahallenin çalışılması 2000’lerden sonra artmaktadır. 2000’li yıllara kadar mahalle ile ilgili çalışmalar sayılabilecek kadar azdır ve Osmanlı dönemindeki mahalle yapısını konu almaktadır. Mahalle çalışmalarında ‘mahalle’ olgusu ile ele alınan çalışmaların hemen hemen tümünde Osmanlı dönemindeki mahalle niteliği ve işlevinden bahsedilmektedir. Bunun sebebi ise Osmanlı’da mahallenin işlevlerinin fazla olması ve uzun bir dönem bu işlevlerini sürdürülebilirliğinin korunması olarak düşünülebilir.

2000-2005 yılları arasında makalelere de ise Osmanlı şehrindeki mahallelinin rolü, idari bir birim olarak mahalleyi aynı zamanda kent güvenliği açısından mahalleyi,

mahalle bekçisini ele almaktadır. Bu yıllardaki çalışmalarda da Osmanlı dönemindeki mahalle yapısından bahsedilmektedir. Ayrıca çalışmalarda mahalleyi hem işleyiş ve nitelik hem de idari bir birim olarak nasıl işlediğine yer verilmiştir. 2005-2010 yıllarındaki çalışmalara bakıldığında Köksal Alver'in Steril Hayatlar kitabında sitelerden bahsedilmektedir. 1980'lerden sonra sanayileşmenin hızlanması ile hızlı kentleşmenin yaşanması, kentlerde nüfusun artması ilk olarak apartmanlaşmaya ve daha sonra kentlerde güvenli alanların oluşturulabilmesi için siteler yapılmıştır. Çalışmalarda Osmanlı dönemi haricinde 1980-1990 yıllarındaki apartmanlaşma ile birlikte yeniden dönüşen komşuluk ilişkilerini ve mahalle imgesine yer verilmiştir. 2007 yılında Şerif Mardin'in 'mahalle baskısı' kavramı tartışılmıştır. Şerif Mardin'in düşünce dünyası ile mahalle çalışmaları ivme kazanmış ve mahalle çalışmalarının görünürlüğü artmıştır. Mahalle olgusu çalışmalarda biten, kaybolan, yok olan, yitirilen mahalle olarak yer almakta iken bu dönemdeki bazı çalışmalarda mahallenin değişip dönüştüğünü ve dönüşmeye devam edeceği üzerinde durulmuştur. Bu dönemdeki çalışmalarda kent içerisinde mahalleyi ele almaktadır. 2010-2015 yıllarındaki makalelerde mahalle yönetimi ile ilgili çalışmalar artmıştır. Mahalle de ortaya çıkan sorunların muhtarlık ile çözülebileceği üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca çalışmalarda mahalle mekânları tek tek işlenmiştir. Bu ise mahallenin hem fiziksel hem toplumsal yönüne verilen önemi göstermektedir. Mahalle çalışmalarında makro çalışmalardan çok mikro çalışmaların olduğu söylenebilir. Akademik çalışmalarda hem nitel hem nicel çalışmalar yer verilmektedir. 2015 ve 2018 yılları arasında yapılan çalışmalarda ise kentsel dönüşüm önemli bir ivme kazanmıştır. Bunun sebebine ise nüfusun artışı ile kentsel yapının değişmesidir. Bu yıllarda modern kent olgusunda mahallenin daha görünür olabilmesi için yeni yapılan site reklamlarında eski mahalle olanaklarını sunmayı hedeflemişlerdir. Çalışmalar kentsel dönüşümü işlerken mahalle üzerinden örneklemeler ile konuları ele almışlardır.

Mahalle ile ilgili belirtildiği üzere birçok alanda farklı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada, mahalle olgusunun Ulusal Tez Merkezin' de ne boyutta çalışıldığı, hangi alanlar tarafından ele alındığı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Ulusal Tez Merkezi "mahalle" başlığı ile tarandığında 1978-2019 yılları arasında tarama sonucunda 512 tane tez bulunmaktadır. 435 tanesi yüksek lisans tezi ve 54 tanesi ise doktora tezi olarak yazılmıştır, bunun yanında 23 tanesi tıpta uzmanlık üzerine yapılan

çalışmalarıdır. Birçok farklı alana konu olan “mahalle” halk sağlığı, şehir ve bölge planlama, mimarlık, kamu yönetimi, güzel sanatlar tane, biyoloji, coğrafya, makine mühendisliği, aile planlaması, tarih, antropoloji, sosyoloji alanında yapılan çalışmalara yansımıştır. Sosyolojide mahalle alanında yapılan çalışmalara bakıldığında 1980 sonu doksanların başıdır. Mahalle çalışmaları sayı olarak daha az olduğundan ötürü daha fazla ayrıntılı çalışılabilir ve böylelikle kent ve mahalle bağlamında bir genel değerlendirme yapılabilir.

Bu bağlamda bakıldığında mahalle olgusu da 1990 sonlarına kadar kentleşmeye paralel olarak var olmuştur. Kentleşmenin tam olarak var olması ile mahalle olgusu da kendini göstermektedir. Mahalle kentin ayrılmaz bir yapısıdır, kenti tanımayı, onu sahiplenmeyi sağlayan daha yakın ve samimi ilişkilerin bulunduğu birimdir. Kent ise insanların yaşam biçimlerini karmaşık ve daha detaylı, daha çok teknik imkândan yararlanarak yaşamalarını sağlayan bir merkezdir. Kentin merkezinde olmak hayatın merkezinde olmak demektir. Mahalle bu süreçte kentleşmenin değişim ve dönüşümden etkilenmiş ve kendi de bir değişim içerisine girmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında tarihsel süreçte mahallenin üstlendiği işlevlerde daralma olduğunu söylenmektedir. Eski mahalle yapısı sadece ikamet edilen yer olmadığı bunun yanında toplumsal birlikteliği sağlayarak sosyal ilişkileri güçlü olmasını sağlayan yerler olarak düşünülmekte iken günümüz mahallesi literatürde sadece ikamet edilen yer olarak düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışma ile kent çalışmaları içinde mahalle olgusu literatürde nasıl şekil almış, hangi alanlar bu konuyu problem edinip çalışmaya değer görmüş ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Kent çalışmaları ele alındıklarından bu yana; Şehir ve Bölge Planlama alanında yapılan kent çalışmaları; kenti iyi anlamak ve anlamlandırabilmek için kentin tarihsel gelişimini ele alarak işe başlamışlardır. Bunun yanında mimarlık alanında yapılan çalışmalarda kentin değişen, dinamik bir yapısının olduğu ve bu değişen yapıyı göz önüne alarak çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Kent çalışmaları teorimizde yer aldığı gibi sanayi öncesi, sanayileşmekte olan, sanayi sonrası kentler olarak çalışmalarda yer edinmiştir. Sonrasında günümüz çalışmalarına bakıldığında ise modern kent olgusu metropol şehirler varlığını sürdürmüş ve çalışmalarda yer almıştır. Kent çalışmalarına en çok yer veren alan olarak Şehir ve Bölge planlama olduğu

söylenbilir. Bu alan üzerine çalışan çalışmacılar, uygarlığın var olmasından bu yana kentlerdeki değişim yansıtılmışlardır. Her alan kendi bakış açısı ile kenti çalışmıştır.

Literatür incelenmeye çalışıldığında; kent çalışmaları içinde mahalle olgusu tarihsel olarak ele alındığında, her dönem kendi sorunsalı ile literatürde var olduğu için mahalle olgusu 2000'lerden sonra çalışmalarda daha çok yer aldığı söylenebilir. Örneğin 1950'lerin sorunsalı olarak kırdan kente göç, sonrasında 1960'larda göçün sonucu olarak gecekondulaşma, 1980'lerde apartmanlaşma, 2000'ler gecekondulaşmanın ve çarpık kentleşmenin sonucunda kentlerde yaşanan dönüşüm ele alınmaktadır. 2000 yılından sonra ise değişen mahalle olgusu ele alınmaya başlamıştır. Kent yapılanmasının en temel birimi mahalledir. Ancak kent çalışmalarında mahalle genellikle örneklem olarak yer almakta ya da kent tarihi içerisinde genellikle Osmanlı dönemindeki mahalle yapısına yer verilmektedir. Ancak mahalle çalışmaları incelendiğinde hemen hemen hepsinde kentten bahsedilmektedir. Ayrıca mahalle çalışmalarına bakıldığında Osmanlı dönemi mahalle yapısına büyük önem verilmiş ve eski mahalle yapısını her yönü ile olumlu değerlendirmiştir. Eski mahalle yapısında yardımlaşma ve dayanışmanın sağlam olduğu, mahallelinin ve mahallenin ileri gelen imamının, muhtarının, bakkalına değinilerek mahalle çerçevesi çizilmiştir. Yeni mahalle yapısının toplumsal yapı yönü ile çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Fakat ele alınan tartışma itibari ile de mahallenin toplumsal ilişkilerin yönünü ve değişimini takip etmek başka bir tartışma ve başka bir boyuttur.

KAYNAKÇA

- Açar, Arzu, Atalay, Murat, “Kentli Bireylerin Kırsal Mekân Algısı ve Kırsal Mekân Tüketimi: Antalya-Çakırlar Örneği”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C.4, S.7, (2014): 1-19.
- Açık, Turan, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, *OTAM*, S.35, (2014): 1-39.
- Alp, Kafiye Özlem, “Post Modern Resimde Zaman-Mekân Temsili”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, (2015):317-333.
- Alpar, İstiklal, Yeter, Samina, *Gecekondu Araştırması*, (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1991), 341.
- Akalın, Mehmet, “Katılımlı Kentsel Dönüşüm Projelerinde Mahalle Derneklerinin Rolü: İzmir Karabağlar Kentsel Dönüşüm Hak Arayanlar Derneği Örneği”, Mustafa Kemal Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, S.34, (2016):372-400.
- Akıncı, Sevgi Tuğçe, “Boğaz Yerleşmelerinde Değişen İnsan-Çevre Etkileşimi ve Mahalle Bağlılığı: Kuruçeşme Örneği”, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).
- Akşit, Ahmet, “Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5. (1996):67-88.
- Akyol Aktun, Didem, “Kapalı Konut Siteleri ve ‘Mahalle’ Kavramı”, *İdeal Kent Dergisi*, Sayı:2, (2010):216-244.
- Akyurt, Mehmet Ali, Yaman, Ömer Miraç,” Türkiye’de Kent Sosyolojisi Çalışmaları”, *Kent Sosyolojisi*, Editör: Köksal Alver, (Hece Yayınları, 2012).
- Alada, Adalet “Kentsel Yönetime Katılımda Mahalle”, *Dosya-08: Yerel Yönetimlere Katılım, Bülten 64*, (Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, 2008).
- Alada, Adalet “Yeni Bir Toplumsal Yapılanma İçin İşlevsel Bir Kamu Alanı: Mahalle”, *Avrupa Birliği Süreci ve Planlama, 7 – 9 Kasım 2001, 25. Dünya Şehircilik Günü, 5. Türkiye Şehircilik Kongresi*, Ankara: TBMMOB –ODTÜ, (2001).

- Alp, Kafiye Özlem, “Post Modern Resimde Zaman-Mekân Temsili”, *Felsefe ve sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, (2015): 322.
- Alver, Köksal, *Kent Sosyolojisi*, (Ankara: Hece Yayınları, 2012).
- Alver, Köksal, *Mahalle*, (Ankara: Hece Yayınları, 2013).
- Alver, Köksal, *Steril Hayatlar*, (Ankara: Hece Yayınları, 2007).
- Alver, Köksal, “Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği”, *İdeal Kent Dergisi*, S:2, (2010).
- Arlı, Alim, Göker, Emrah, “Kent Sosyolojisini Bourdieu ve Wacquant ile Düşünmek”, *Cotigo Dergisi*, S.76, (2014): 121.
- Aslan, Şükrü, ‘Toplumsal Mücadeleler ve Kent Bir Alan Örneği: Ümraniye /Mustafa Kemal Mahallesi’, (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul: 2003).
- Aslanoğlu, Rana A., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, (Bursa, Asa Kitabevi, 1998).
- Atıf, Syed Hasan, “Şehir Ruhunun Yenilenmesi Tariq Road Aksının Kentsel Tasarım Problemi Karaçi, Pakistan”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 1992).
- Atik, Mehmet, “Yenilenen Kentler Dönüşen Kentliler: İstanbul- Zeytinburnu Örneği”, (T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: 2014).
- Ayata, Sencer, “Küreselleşmenin Diğer Yüzü Varoşlar, Çatışma ve Şiddet”, *Görüş*, (İstanbul, Haziran 1996): 18-22.
- Aydınlı, Halil İbrahim, Çiftçi, Salih, “Türkiye’den Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.54 (2015): 194.
- Aydoğan, Feramuz, “Kırsal Kesimden Kente Gelen Ailelerin Kentlileşme Süreçleri ve Sorunları”, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sivas:1990).
- Ayverdi, Samiha, *İbrahim Efendi Konağı*, (Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, 2005).

- Baday, Ömür Nihay, “Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu”, (T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya: 2011).
- Bahar, Cem, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008), Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*, Yapı Kredi Yayınları, (2014).
- Bal, Hüseyin, *Kent Sosyolojisi*, 3.Baskı, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006).
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, “Şehircilikte Türke Doğru”, *Yeni Adım*, (İstanbul, 1943), 113-115.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.13, (İstanbul: 2005): 97.
- Begel, Egon Ernest, “Kentlerin Doğuşu”, çev. Özden Arıkan, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, S.8, (İstanbul: Yaz 1996): 7-16.
- Bergen, Lütfi, “Medeniyetin Cüzü: Mahalle”, *İdeal Kent Dergisi*, Mahalle Özel Sayısı, S.2, (Ankara: Adamor Yayın Kuruluşu, 2010): 154.
- Berköz, Lale, “Türkiye’de Metropolenleşme Sürecinde Kentsel İlişkiler Konusunda Bir Araştırma: İstanbul Metropolen Kent Örneği”, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik ve Bölge Planlama, İstanbul: 1991).
- Beyazlı, Dilek, “Kent Planlamada Birey, Kent, Kentlilik ve Kent Bilici”, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: 2005).
- Beydemir, Zerrin, “Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Yapı İlişkileri Bağlamında Kent Merkezinin Evrimi, Kentsel Mekânda Yeniden Örgütlenmesine ve Yapısallaştırılmasına İlişkin Bir Yöntem Araştırması”, (Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, Ankara: 1990).
- Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme*, (İstanbul: Sümer Yayın Evi, 199):456.

- Boran, Behice, “Köy Davası’ Şehirleşmek’ Davasıdır”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, S.112, (1940), 183-190.
- Boylu, Ayşen, “Türkiye’de Kentsel Arkeoloji İçin Vizyonel Bir Yaklaşım”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeoloji, Ankara: 1994).
- Bulut, Yakup, Kara, Mehmet, “Mahalle Muhtarlarının Kent ve Mahalle Güvenliğine İlişkin Yaklaşımları: Antakya Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, (Hatay: 2011): 4.
- Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, (İstanbul: İz Yayınları, 1998).
- Bütüner, Hüseyin, “Günümüzün Kentsel Çevresine Alternatif Bir “Yeşil” Kavramı”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 1991).
- Cansever, Turgut, *Kubbeyi Yere Koymak*, (İstanbul, Timaş Yayınları, 2010).
- Cansever, Turgut, “Şehir, Kent ve Kültür”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, Yaz, S.8, (İstanbul: 1996): 125-130.
- Chain, Abdulghani, “Orta Doğu'da Bir İkiz Kentin Fiziksel Morfolojisi: Trablus (Lübnan) Örnek Çalışması”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, Ankara: 1990).
- Çabuk, Suat, Demir, Kemal, “Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânlaştırılabilmesi için Bir Yönetim Denemesi: Kayseri Örneği”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S.3, (2012), 140.
- Çağlayandereli, Mustafa, “Kent Sosyolojisinde Yeni Gündem: Çöküntü Mahalleleri Gedikpaşa Örneği”, *17-19 Haziran 2006 Tarihli I. Uluslararası Eminönü Sempozyumu*, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
- Çakır, Ruşen, İrfan Bozan, *Mahalle Baskısı Var mı Yok mu?*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), 155.
- Çakır, Ruşen, *Türkiye Tartışıyor I: Mahalle Baskısı*, (İstanbul: Doğan Kitapevi, 2008), 188.
- Çeğin, Güney, Göker Emrah vd., *Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

- Çetin, Adnan, “Bir Kavramın Kısa Tarihi: ‘Mahalle Baskısı’”, *Mukaddime*, S.3, (2010): 81.
- Çetin, Osman, “Mahalle Hayatından Kadı Siciline Yansıyanlar”, Bursa’da Yaşam Kültürü Sempozyum Çalışmaları, *Uluslararası Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumu*, (Bursa: 2012).
- Çiçek, Hayrettin, “Kentleşme Olayı ve Kentleşmenin Bireyler Üzerindeki Sosyo-Politik Etkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İzmir: 1990).
- Çonoğlu, Salim, “Kültürün Merkezi İstanbul’dan Ekonomik Sosyal Çatışmanın Merkezi İstanbul’a Kültürel Bir Başkentten Gecekodu Şehrine Geçiş”, Balıkesir Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C11, S.19, (2008).
- Çubuk, Mehmet, “Tarih Boyunca Çevre ve Toplumun Tasarlanmış Eylemi olarak Şehircilik: Kentlerin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Notlar”, (M.S.G.S.Ü. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, 1983).
- Dalgacı, Fatih, “Osmanlı Devleti’nde Mahalle ve Bir Mahalle Örneği Cerrahpaşa”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 42. (2017)
- Demir, Ömer, Acar, Mustafa, “*Sosyal Bilimler Sözlüğü*”, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992).
- Demir, Ömer, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2002).
- Demirarslan, Deniz, “Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim ve Konuttaki Yansımaları”, 210.
- Demirci, Mustafa, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *İstem Dergisi*, S.2 (2003): 137.
- Demirkan, Tarık, “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, S.8, (Yaz 1996): 17-22.

- Derici, Aylin, “Kentsel Peyzajda Görsel Kirlenmelere Neden Olan Uygulamaların; İzmir Kenti Örneğinde İrdelenmesi”, (Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Peyzaj Mimarlığı, İzmir, 1992).
- Doğan, İsmail, “Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.35, (2002), 18, Ankara.
- Durkheim, Emile, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (Ankara: Dost Yayınevi, 2010).
- Durkheim, Emile, *Toplumsal İş Bölümü*, Çev. Özer Ozankaya, (İstanbul: Cem Yayınları, 2014).
- Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, (2003): 101.
- Erbaş, Mehmet, “İki Kentleşme Tarzı ve Kentlilik: Türkiye’de Bir Taşra Kasabası-Beypazarı Örneği”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, (Ankara: 1995).
- Erdagöz, Özcan, “Mahalle Yönetimi ve Geleceği”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (2012): 59.
- Erder, Sema, *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1996).
- Eren, İmre Özbek, “Türkiye’de Dönüşen Kentlerin Son Kalesi: Kent Kurucu Öge Olarak Osmanlı’dan Günümüze ‘Mahalle’”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, S.2, (2012), 1547-1568.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları IV*, (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1984).
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Düzeni İçinde Mahalle Hayatı”, Bursa’da Yaşam Kültürü Sempozyum Çalışmaları, *Uluslararası Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumu*, (Bursa: 2012).
- Erkal, Mustafa E., “Fındıkoğlu Bibliyografyası’na Ek (1958-1971)”, *Sosyoloji Konferansları*, (1975).
- Erman, Tahire, “Kent Çeperindeki bir ‘Devrimci’ Mahalle: 1970’lerden 2000’lere Mahallenin Değişen Anlamı ve Mahalle Üzerinde Yaşanan Çatışmalar, Çekişmeler”, *İdeal Kent Dergisi*, Sayı: 2, (2010).

- Erses, Mine Selma, *Mahalle Kimliği*, (İstanbul: Ocak 2002).
- Ersoy, Akile, “Ankara Kentinde Bir Grup İşçi Kadının Kentleşme ve Çalışma Sorunları”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1980).
- Ertürk, Hasan, Karakurt Tosun, Elif, “Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği”, *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, (2009), 40.
- Esendemir, Şerif, “Mahallede Yaşlanmak”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 68.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, “Kuruluşunun 25. Yılında Karabük”. *Türkiye Harsi ve İctimai Araştırma Dergisi*, (İstanbul, 1962) Akt. Köksal Alver, “*Kent Sosyolojisi*”, (2012), S.190
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000).
- Giddens, Anthony, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, (Ankara: Say Yayınları, 2014).
- Geray, Cevad, “Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.4, S.6, 28.
- Gökalp, Ziya, “İctimaiyyat: Şehir Medeniyeti- Köy Medeniyeti”, *Küçük Mecmua*, Yıl:1, Sayı:30, 15 Kanunusani 1338 (Ocak 1923).
- Gökçe, Birsen, “Gecekondu Gençliği” Akt. Mahmut Tezcan Gençlik Sosyolojisi ve Antropoloji Araştırmaları”, (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1997).
- Göçer, Orhan, *Şehirlerde Ticaret Alanları*, (İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1984), 1.
- Gökten, Melek, “Kentsel Alanların Algılanması ve Kentsel İmajlar”, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1985).
- Güçlü, Sevinç, *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).

- Gül, Erdal, “Kentsel Mekân Değerlendirilmesinde Tarihsel Boyutuyla Kent Meydanı Kavramı”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 1993).
- Gül, Atilla, Küçük, Volkan, “Kentsel Açık-Yeşil Alanlar ve Isparta Kenti Örneğinde İrdelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, S: 2, (2001): 28.
- Güler, Tahsin, Şahnagil, Sinem, Güler, Hazan, “Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, C.12, Ö.S., (Aralık 2016): 91.
- Gültekin, Metin, “Tarihselliği Bağlamında Tüketim Kültürü”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.9, (2007): 86.
- Güneş, Yaşar, “Mahalle Yönetimi”, *Tük İdare Dergisi*, S.465, (2009): 113.
- Güneş, Bülent, “Kentsel Değişim Sürecinde Sosyo-Ekonomik Gelişmelerin Kentsel Bütünleşme Olgusu Bakımından Değerlendirilmesi”, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, İstanbul: 1993).
- Güneş, Fatime, *Kent Sosyolojisi*, (Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2013), 4-7.
- Güngör, Neşat, “Kentleşme ve Aile Yapısında Değişme: Köy ve Kent Aile Yapısındaki Değişmeler Açısından Rize’li Aileler Üzerinde Bir Araştırma Denemesi”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1993).
- Gürlek, Özgür, “Klasik Dönemde Osmanlı Mahalle Hayatı ve İşlevleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S,5, (Uşak, 2017).
- Harvey, David, *Kent Deneyimi*, Çev. Esin Soğancılar, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016).
- Hayta, Yasemin, “Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S.2, (Aralık 2016): 166.
- Helle, Hans Jürgen, “Kentlileşmiş İnsan, Kent ve Kültür”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, *Kent ve Kent Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, S.8, İstanbul (Yaz 1996): 73.

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Huot, Jean-Louis, Thalmann, Jean-Paul, “*Kentlerin Doğuşu*”, çev. Ali Bektaş Girgin, (Ankara: İmge Kitabevi, 2000).

Işık, Ergün, “Orta Büyüklükteki Anadolu Kentlerinde Tarihi Kent Kesimleri İle Çevre Alanlarının Korunma ve Geliştirilmesi İle İlgili Bir Yöntem Araştırması-Balıkesir Kenti Tarihi Kent Kesimi Örnek Çalışması”, (Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir: 1993).

İnan, Kemal, “Ankara’daki Gecekonduların Örgütlü Kentsel Yapılarla Örgütsel ve Kurumsal Açından Bütünleşmesi”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1992).

İpek, Melek, “Yeni Kentsel Alanlar Olarak Uydu Kentlerinin Sosyolojik Boyutu”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara:1997).

İrdem, İbrahim, Mutlu, Ahmet, “6360 Sayılı Yasayla “Kır-Kent” Kavramlarının Muğlaklaşması Sorunu ve Olası Sonuçları”, (*Kamu Yönetimi Kongresi*) *KAYSEM 10(5-7)* (İzmir, Mayıs 2016): 2.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, (1995), “Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-1960 Dönemi, *Sosyoloji Dergisi*, 3(4), s. 131-190.

Kalpıklı, Mehmet, “Evliya Çelebiye Göre Mahalle Üzerine Ön Notlar”, Bursa’da Yaşam Kültürü Sempozyum Çalışmaları, *Uluslararası Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumu*, (Bursa, 2012).

Kara, İsmail, “Mahalle Mektebi”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017).

Kara, İsmail, Birinci, Ali, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005).

Karabağ, Yasin, “Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Suç (Konya Örneği)”, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

Karasu, Mithat Akman, “Türkiye’de Kent Sosyolojisi Üzerine Bir Literatür Taraması”, Belediyenin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar, VII. Bölüm, *Kent Kültür ve Kimlik*, (2018). 281

- Kartal, Kemal, *Kentleşme ve İnsan*, Ankara: TODAİE, 1978.
- Kartal, Kemal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, (Ankara, Yurt Yayınları, 1978).
- Kavruk, Hikmet, “*Mahalle Yerleşim ve Yönetimi*”, (Nobel Yayınları, 2018).
- Kavruk, Hikmet, *Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi*, (Odak Yayınları, 2004)
- Kaya, Erol, *Kentleşme ve Kentleşme*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2003).
- Kayapınar, Yavuz Erdal, “Planlama Sürecinde Sivas’ın Kentleşmesi ve Kent Formu”, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik ve Bölge Planlama, İstanbul: 1991).
- Kaypak, Şafak, “Kentsel Güvenlik Açısından Mahallenin Önemi” *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Bildiri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Hatay, (Ankara, Pegem Akademi Yayını, Mayıs, (2013): 255-268.
- Keleş, Ruken, *Kentleşme Politikası*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006).
- Keleş, Ruken, *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme Konut ve Gecekondu*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi,1983).
- Kıray, Mübeccel, *Toplumsal Yapı ve Değişme*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006).
- Kıray, Mübeccel, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, (Bağlam Yayınları İstanbul, 1998) 16-20.
- Kıray, Mübeccel, *Toplumsal Değişme ve Kentleşme, Kentsel Bütünleşme*, Yay. Haz. T. Erder, (Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 57-66, 1982)
- Kırımlı, Emine Nur, *Çankırı’da Kentleşme ve Kentleşme*, (Çankırı: Yenigün Basım, 2017).
- Kıvrım, İsmail, “Osmanlı Mahallesiinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gazi Antep Örneği)”, *Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, (2009): 235.
- Kiper, Perihan, “Kentsel Sit Alanlarının Bugünkü Kullanıcıları Açısından Konut Alanı Olarak Değerlendirilmesi”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Bölge Planlama, Ankara:1990).
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010).

- Kongar ,Emre, “Mahalle Baskısı Nedir”,2010,
www.kongar.org/aydinlanma/2007/588_Mahalle_Baskisi.php,01.12.2019
- Kongar, Emre, “Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu”,
Kentsel Bütünleşme, Yay. Haz. T. Erder, (Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 24-54, 1982).
- Koyuncu, Ahmet, “Sosyoloji Kuramında Kentler”, *Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.25, Konya, (2011): 31.
- Kökden, Uğur, “Kentler Üreten Tarih Üreten Kentler”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, S.8, İstanbul (Yaz 1996): 38.
- Köksal Kılınç, Gonca, “Toplumsal Bir Ölçek Olarak Kentsel Mekânın Dönüşümü: Muğla Kentsel Sit Örneği”, (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007).
- Kramers, Johannes Heindrik ,“Mahalle”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII: 144 (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1976).
- Kurtoğlu, Ayça, “Kentsel Türkiye’de Yerel Siyaset Ve Toplumsal İlişki Ağları: Keçiören Belediyesi’nde Hemşehrilik Örneği”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı: 1998).
- Kurtoğlu, Ayça, *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset Keçiören Örneği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).
- Lefebvre, Henri, *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013).
- Lefebvre, Henri, *Modern Dünyada Gündelik Yaşam*, Çev. Işın Gündüz, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 53-55.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Der. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, (Ankara: Sol Yayın Evi, 1976).
- Mutlu, Ahmet, “Hangi Kent Kültürü? Ya da “Yeni Köye Eski Adet”, *Kent Kültür ve Kentlilik Bilinci Sempozyum*, (Bursa: 26-27 Mayıs 2016): 11.

- Okay, Cüneyt, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Mahalle ve Çocuk”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017): 14.
- Okay, Orhan, “Balat’ta Komşuluk ve Komşularımız”, Balat adlı kitabından, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017): 78.
- Okay, Yeliz, “Mahalle Kültürü ve Terminolojisine Dair Yitirdiklerimiz”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, (2017): 31.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, (Ankara: TODAİE Yayınları, 1978).
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul, Pan Yayıncılık, 2001), 3.
- Özbilgen, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, (İstanbul: 2003).
- Özer, Ahmet, *Kentleşme ve Yerel Yönetimler*, (Ankara: Ürün Yayınevi, 2000).
- Özköse, Aysun, “Koruma Kaygısı Olmayan Bir Gelişme Ve Planlama Karşısında Yapısal Bütünlüğü Bozulan Eski Kent Dokularında Korunacak Alanlardaki Ve Kırşehir Kent Merkezinde Anıtlar Çevresindeki Sorunların Tanımlanması”, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara: 1987).
- Öztürk, Ali Osman, “Bir Buluşma Mekânı Olarak Kent”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1992)
- Palabıyık, Hamit, Atak, Şermin, “Türkiye’de Mahalle Yönetimi”, *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler*, (Ed. Bekir Parlak, Hüseyin Özgür), (Ankara: Alfa Yay. 2002).
- Park, Robert, *On Social Control and Collective Behaviour*, (Chicago: Chicago University Press, 1967), 3.
- Park Robert, E., Burgess, Ernest. *Şehir*, Çev. Pınar Karababa Kayalığıl, (İstanbul: Heretik Yayıncılık, 2015), 56.
- Pekçağlıyan, Mehmet Doğan, “Kentsel Alanda Yağmur Suyu Drenaj Sistem Tasarımı İçin Matematiksel Model”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Ankara, 1981).
- Pekman, Yavuz, “Türk Tiyatrosunda Bir ‘Başrol’ Olarak Mahalle”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, (2007): 28.

- Reader, John, *Şehirler*, çev. Bahar Karlıdağ (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).
- Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, (İstanbul: Kültür Yayınları, 2006), 15.
- Sennett, Richard, *Ten ve Taş*, Çev. Tuncay Birkan, (İstanbul: Metris Yayınları, 2006), 194-225.
- Sezik, Murat, “Kent Güvenliğinin Sağlanması Bağlamında Mahalle”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:11, S.31, 654
- Sjoberg, Gideon, *Sanayi Öncesi Kenti*, çev. Bülent Duru, Ayten Alkan, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 37-54.
- Suraiye, Foroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).
- Şahin, Musa, Işık, Esra “Osmanlı’dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi”, Dumlupınar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, (2011).
- Şeker, Güven, “Kent Güvenliği Örgütlenmesinde Mahalle ve Çarşı ve Mahalle Bekçileri”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C.7, S.4, 75. (2005).
- Şen, Seher, “Kent Yoksullarının Yaşam Stratejilerinde Mekânın Rolü”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2000).
- Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluklardan Uygur Topluma*, 3.Baskı, (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1991), 231.
- Şengül, Mihriban, *Tüketim Toplumunda Bakkal Halleri*, (Malatya, İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 132.
- Şenyapılı, Tansı, “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekonduunun 50. Yılı”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Bilanço 98, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), S:316.
- Şevki, Mehmet Ali, *Mülkiye Dergisi*, 1934’ten akt. Korkut Tuna, “Yeniden Sosyoloji”.
- Tandoğan, Işık, “Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye’sinde ‘Bizim Mahalle’”, *İstanbul Dergisi*, S.40, (Ocak 2002): 66.

- Tan, Kezban, “Ankara Çevresinde Kırdan Kente Göçen Ailelerin Kentle Bütünleşme Düzeylerinin Belirlenmesi”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara:1993)
- Taşkın, Ünal, “Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2, (2008): 360.
- Tatlıldil, Ercani *Kentleşme ve Gecekondu*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 4.
- TDK. (1998).
- Tekeli, İlhan, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, (Turhan Kitabevi, Ankara, 1982).
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de 19. Yüzyıl Ortalarından 1950’ye Kadar Kentsel Araştırmaların Gelişimi” *Türkiye’de Sosyal Bilimler Araştırmalarının Gelişimi içinde*, Der. Sevi Atavuz, Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, (Ankara: 1986).
- Tekeli, İlhan, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011).
- Tekin, Gözde, “Modern Kentin Nostaljik İmgesi: Yeni Nesil Mahalleler”, *Millî Folklor Dergisi*, S.119, (2018), 100-113.
- Thorns, David C., *Kentlerin Dönüşümü-Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*, Çev. Esra Nal, (İstanbul: Global Ajans, 2004).
- Tok, Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, (2005): 156.
- Topal, A. Kadir, “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1, (2004): 278.
- Tönnies, Ferdinand , *Cemaat ve Cemiyet*, Çev. Emre Güler, (Ankara: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019): 19-25
- Tuna, Korkut, “Şehrin Serüveni”, *Hece*, S.150-152, (Haziran-Ağustos, 2009).
- Tuna, Korkut, “Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme”, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3232, Doçentlik Tezi, 1987).

- Türk, Seçil Mine, “20. Yüzyıl Kent Kuramları”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3, (2015): 51.
- Umut Beşpınar Ekici, Fatma, “Kent Ölçeğinde Orta Alt Sınıf Komşuluk Çevresi: Batıkent Örneği (Ankara)”, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2001).
- Urry, John, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999).
- Vassaf, Gündüz, “Kendi Kentime Ağıt, Kent ve Kültür”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Kent ve Kent Kültürü*, S.8, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (Yaz 1996): 175.
- Wacquant, Loic, *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, Çev.Mehmet Doğan,(İstanbul: Boğaz içi Üniversitesi Yayınevi,2015),357.
- www.mevzuat.gov.tr
- Weber, Marx, *Şehir: Modern Kent Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2000), 91.
- Wirth, Louis, *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*, Çev. Bülent Durgun, (Ankara: İmge Yayınevi, 2002), 79.
- Wirth, Louis, *The Ghetto*, (Chicago: University of Şikako Press, 1927), 57-71.
- Yahyagil, Mehmet Y., “Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri”, *Sosyoloji Konferansları*, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1998), 105-120.
- Yanık, Celalettin, “Kent Sosyolojisi Alanında Yapılan Tezlerin Değerlendirilmesi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 2(1): 93-107.
- Yenen, İbrahim, “Geleneksel Mahalle Dindarlığının Gecekondu Dindarlığına Dönüşümü”, *İdeal Kent Dergisi*, Sayı:2, (2010).
- Yeşil, Murat, Yüksel, Murat, “Ordu Kentinin Kentlilik Bilinci”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, C.11, Ö.S., (Aralık 2016): 45.

- Yıldız, Mehmet Zeydin, “Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılayışları”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, 10-15.09.2007, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011): 851.
- Yıldırım, Sercan, “Kuruluşundan XVIII. Yüzyıla Kadar Rumeli-Edirne “Kent Kurgusu ve Yapı Grupları (Manzume, İmaret, Kulliye) İlişkisinin Çağdaş Kent ve Mimarlık İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi”, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara: 1991).
- Yılmaz, Hasan, “Kentsel Peyzaj Planlaması Yönünden Salihli Kentinin Yapısal Analizi”, (Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, İzmir: 1994).
- Yörükan, Ayda, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, (Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, 1968), 9.
- Yurttaşen, Duygu, “Küreselleşme ile Dönüşen Kentsel Mekân ve Kentlilik İmgesi: İzmir Örneği”, (T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 2014), 19.

DİZİN

- A-**
 ahlak zabıtası..... 93
 ahşap yapı..... 93
 AKP..... 90
- B-**
 bekçibaşı..... 99
 Bergel 47
- Ç-**
 çeşme..... 56, 64, 72, 81, 82
- D-**
 David Harvey 47
- E-**
 elitist..... 107, 143
 esnaf 78
- G-**
 gece bekçisi 93
 Gecekondulaşma 109, 138, 144
- H-**
 hamam..... 64
 hemşehrilik..... 111, 144
 Henri Lefebvre 46
- İ-**
 İmam 100
- K-**
 Kahvehane..... 79
 Kent.... iii, v, vii, viii, 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10,
 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22,
 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 35, 37, 38,
 39, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 52, 53, 54,
 56, 58, 59, 62, 64, 65, 68, 70, 72, 73,
 74, 75, 78, 79, 81, 84, 85, 87, 91, 92,
 93, 96, 98, 99, 101, 102, 105, 106,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
 115, 116, 117, 118, 119, 121, 123,
 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
 133, 136, 138, 141, 142, 145, 146,
 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161,
 162, 163, 164, 165
 Kent çalışmaları..... 2, 5, 7, 28, 48, 105,
 107, 110, 113, 117, 136, 142, 145,
 148
 kent dindarlığı..... 135
 Kent olgusu..... v, 7, 12, 29
 Kent toplumu..... 17
 kentleşme... 1, 3, 4, 7, 10, 11, 17, 21, 24,
 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37,
 39, 45, 49, 53, 60, 70, 105, 108, 110,
 113, 124, 125, 130, 131, 132, 137,
 144, 145
 kentlileşme. 1, 5, 7, 9, 21, 31, 32, 34, 35,
 37, 39, 49, 105, 108, 124, 126, 133,
 137, 143, 145
 kentsel adalet 135
 kentsel dönüşüm.... 4, 71, 112, 119, 120,
 121, 124, 134, 138, 144, 145, 147
 kentteki yoksulluk 135
 kırdan kente göç olgusu..... 135
 Kırsal bölge 23
 komşuluk .55, 59, 67, 69, 72, 73, 82, 84,
 85, 86, 103, 114, 118, 121, 133, 138,
 141, 146, 147
 köy-kent 24, 41, 107, 108, 110, 133, 144
- L-**
 Lefebvre..... 18, 23, 47, 160
 Louis Wirth..... 45, 46, 53
- M-**
 Mahalle... iii, v, viii, 3, 4, 13, 52, 55, 56,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 113,
 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
 121, 122, 123, 137, 146, 147, 148,
 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156,

157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
164
Mahalle baskısı..... 90, 91, 92
Mahalle olgusu . 114, 118, 139, 146, 147
mahalleli.. 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 73,
74, 76, 77, 78, 84, 86, 87, 88, 91, 92,
94, 95, 97, 100, 101, 102, 115, 138
medrese 64
mektebi..... 79, 93, 120
meydan 63
Modern kent .. 17, 19, 20, 39, 49, 72, 84,
85, 89, 142
muhtar 70, 96, 99

-N-

neoliberal kent..... 135, 139

-O-

OECD..... 23

-P-

Pazar 46

Pierre Bourdieu..... 95, 135, 153

-S-

Sanayi kentleri..... 16, 17, 18, 46, 52

Sanayileşme. 1, 7, 11, 15, 16, 17, 18, 19,
21, 26, 29, 31, 33, 36, 44, 46, 48, 52,
53, 141, 143

Sosyoloji i, ii, iv, v, 1, 12, 27, 37, 40, 45,
48, 56, 92, 106, 109, 123, 125, 126,
127, 129, 132, 133, 134, 137, 138,
145, 146, 151, 152, 153, 155, 156,
157, 158, 160, 162, 164, 165

sulh hakimi 93

-T-

tarım kentleri 24

toplumsal mekânsallaşma..... 138